समग्र बालकवी भाग २

बाल-विहग 7

आनंदी पक्षी..... 13

पांखरास..... 16

अप्सरांचें गाणें..... 18

दीपशिखा 18

’वनमुकुंद’ 20

अनंत..... 22

भ्रमर आणि कवि..... 23

शारदीय सौंदर्यदेवता..... 24

बाळें तीं खेळत होतीं..... 25

धर्मवीर 31

यमाचे दूत..... 34

भरलें घर ओकें ओकें 40

ओंवाळणि घाली भाई 41

कवि 43

माझें गाणें 47

कवीचें अंतरंग 48

कवीचा विचार 49

जिकडे तिकडे गाणेंच गाणें ! 49

मी 50

दिव्य आणि प्रीति 52

गोफ 57

काळाचे लेख 59

सुभाषित 60

प्रेमलेख 60

सौंदर्याचा अभ्यास कर! 61

स्फुट श्लोक 62

काल आणि जीवित 62

काळास 63

ज्योत..... 64

दोष व प्रीति..... 66

बीज..... 66

निजलेल्या मुलास..... 67

वसंत..... 68

अंगाई-गीतें..... 69

चांदोबा मजला देई..... 69

रागोबा आला..... 70

चिव चिव चिव ग चिमणूताई..... 72

वनमाला..... 73

घोडा घोडा..... 75

माधा भाऊ..... 76

चिमणीचा घरटा चोरिस गेला..... 77

पाळणा..... 79

भिकारी..... 80

गवताचे गाणे..... 82

तू तर चाफेकळी..... 83

प्रीति हवी तर 85

प्रीति व कर्तव्य 86

प्रेमाचा पहिला भास 87

वैष्णव-धर्म 88

तेजोवीणेची रागदारी 89

उदासीनता 91

खेडयातील रात्र 94

प्रतापसिंह 95

-- ला 96

कवीची इच्छा 96

दौलतरावांची मंजुळा 97

दौलतरावांची मंजुळा 98

रणघोष 105

औदुंबर 111

विश्वाचा प्रवास 114

राष्ट्रगायित्री 115

आर्यांची अवनति 115

संशय 116

गाण्याची चढली कमान् -- 117

भारद्वाजास 118

अश्रुमाळ 118

संशय 119

जिज्ञासु 119

दंवबिंदु 120

कवीचें स्वप्न 121

प्रेमाचें अल्लडतेचें चित्र 121

वत्सलता 122

अतृप्ति 122

तुझें न घडलें दर्शन अजुनी 123

संक्रांत 124

लहान मुलास उपदेश 124

आनंदी-प्रवासी 125

माझें गाणें 126

छोट्या-बालकास 127

ते डोंगर सुंदर दूरदूरचे बाई 128

प्रस्तावना 130

पंथ 131

क्षय 132

हरिण आणि गायन 134

माझें दिव्य 136

दिव्य 137

कवितेस 138

प्रेमदेवता 139

जग 140

पक्ष्यांचें गाणें 141

बाल-विहग

(अष्टदिशांचा गोफ)

सांज खुले सोन्याहुन पिवळें हें पडलें ऊन;
चोहिंकडे लसलशीत बहरल्या हिरवळी छान.
पांघरली जरतार जांभळी वनमाला शाल;
सांध्यतेज गिरीशिखरी विखरी संमोहन जाल.
त्या तेजाचा प्राण चिमुकला संध्येचा दूत
बाल विहग आनंद मूर्तीमान झुलतो गगनात
क्षणभर येथें क्षणभर तेथें, भिंगोरी साची
अवकाशीं जशि काय फिरविली फिरकी जादूची!
खेडाळू कविबाळ करुनि जणुं भावांची होडी
मूर्तरूप देउनी तिला या वाऱ्यावर सोडी.
गिरिशिखराचें गोड[१] फूल हें सांध्य तरंगांनी
झुलुनि त्यांतला पराग कीं हा भरभरतो गगनी!

* * * * *

अष्टदिशांचा गोफ सभोंतीं हा भिरिभिरि पाहे;
मंद झुले वनमाल, वाहता शांत झरा राहे.
समाधिस्थ जणुं काय जाहलें हा गिरि, हें रान!
हा आनंदोद्रेक नाचरा गगनीं पाहून!
सुंदरतेचा जलसा असला पाहुनिया धाला
कालहि वाटे विस्मित चित्तें स्तब्ध उभा ठेला

* * * * *

सृष्टिदेविच्या सगुणा बाळा स्वर्गाच्या तान्ह्या
नांवहि रे तव ठाउक नाहीं मज गोजिरवाण्या !
निज देहाचा करुनि असा हा सुंदर आंदोल
आत्मरंगिं रंगल्या मनाला झुलविसि कीं बोल ?
किंवा कोणी दिव्य देवता जरि न दिसे मज ती
लीलेनें तुज हालविते का घेउनिया हातीं?
सुंदरतेच्या सुमनावरचें दंव चुंबुनि घ्यावे,
चैतन्याच्या गोड कोवळया उन्हांत हिंडावे,

---

[१] गोल

प्रीतिसारिका गीत तिथेचें ऐकावें कानीं,
बनवावें मन धुंद रंगुनी काव्यसुधापानीं,
अंधाराचे पाश मनाचे हे गळुनी जावे,
चित्त वाटतें तरळ तुझ्यापरि खगबाळा व्हावें.

* * * * *

भवदु:खाच्या अनंत डोहीं परि बुडतों पाहीं;
शांति मिळेना क्षणभर जीवा विश्रांती नाहीं.
काव्यदेवता अंतरली मज गरिबाला आज;
काळ लोटला हाय किती मन वरिहाते लाज.
भ्राते माझें वातावरणी तजपरि भरभरती;
पंख तुटुनिया विव्हल पडलों मीं धरणीवरतीं.

* * * * *

सुंदरतेच्या मोहनांत मन अमुचेंही नाचे.
बंधहि होती शिथिल, हरपतें भानहि जगताचें,
जीव ओढतो वरवर जाया चैतन्यापाठीं;
[१]हाय! सुटेना दृढ देहाची परि बसली गांठी!
दिव्यानंदीं म्हणुनि उमाळा दु:खाचा दाटे.
सत्यहि जो आनंद कल्पनामय केवळ वाटे.

* * * * *

अपूर्णताही यापरि मजला जरि बुडवी शोकीं,
चित्र मनोहर खगबाला परि मी तव अवलोकीं.
अपूर्ण अपुलें ईप्सित झाले पूर्ण दिसें जेथें,
मनुजाचें मन सहज पावतें आकर्षण तेथें.
तुजला बघता भरभर उडतां कविता आठवली.
कशीबशी ती तत्प्रीतीस्तव या कवनीं लिहिली

* * * * *

---

[१] हाय सुटेना देहाच्या परि बसल्या गांठी ।

तडाग असतों तर –

विमळ चंद्रिका क्षितिजावरतीं,
तरळ तारका चमचम करिती,
दिव्य लोकिची रुचिरा शांती,
तुडुंब भरली गगनांत; १

ग्रहाग्रहावर भरलें तेज,
तेजाची लयलूटच आज,
रात्रीचा शेवटला साज
देव करिती जणू स्वर्गात २

तेज दाटलें, शांति दाटली,
सौंदर्याची वेलहि फुलली;
प्रेमाच्या नव पुष्पीं नटली
कविच्या हृदयांत. ३

मंद तेज अवनीवरते तें.
मधु एकांत्ता वाढवितें तें.
त्यांतहिं वारा हळूंच हाले
निर्भर रुचिरानंदांत ४

या समयीं जर तडाग असतों;
रम्य दिव्य तें रेखित बसतों;
हीच शांतता अशीच धरितों
शुभ्र जलाच्या हृदयांत. ५

[सौंदर्यानें जीवन बाणें,
प्रेमजागृती हो मग त्यानें,
लहरीवर हे लिहून गाणें,
मग दिवसा बसतों गात. ६

चित्रकराला कविरायाला,
अशक्य जें कां उठवायाला,
सौंदर्याच्या नव नव लीला,
त्या उठल्या मम हृदयांत] ७

माझा लहानसा बाग
श्लोक

हें पांडुरंग नभ नील असोनि झालें,
अभ्रें तदीय शरीराप्रति वेष्टियेलें,
वाटे मना बहुत वृष्टि निशींत झाली,
ऐशा सुशांत अरुणोदयिं एक कालीं १

सकुतुक बघण्याते बाल उद्यान जाई;
श्रमुनि बनविलें जें पार्श्वभागास पाही.
सुकुसुमधुर तेथें पाहुनी सल्लतांला
नयनसुखद झाला बाग त्या बालकाला. २

प्रियकरजलपातें मोद वेलींस झाला,
म्हणुनि जपुनि पर्णीं ठेविती त्या पयाला;
सहजच नगप्राप्ती त्यांस संतोष दे ती
बहुत रमवि बाळा तोयमुक्तावली ती; ३

निबीडतर पल्लवी टवटवी नवी त्यावरी
चढे अमृत वर्षले म्हणुनि मेघ वृक्षांवरी;
बहार नव पातला कितिक सल्लतांना तथें
नवी रुचिर कांति त्या चिमुकल्याहि बागेस ये. ४

येथें दुरून तंव एक मधूप आला,
जो मानसी पिउनियां सुरभीस घाला.
आनंदवृत्तिस निसर्गचि लाट आली
बागेंत त्या चिमुकल्या करि रम्य केली ५

राहे न निश्चल कुठें क्षण एकही तो;
विश्रांतिसौख्य नच अन्य (हि) भोग घेतो,
माधुर्यसौरभ सदा पुनी रहातो,
काव्यांतरीं कवि जसा सुमनीं रमे तो. ६

पुष्पावरी बसुनिया क्षण एक संथ
राहे अधांतरि मुखे रव मंजु गात;
शुंडा मृदू मग मधूप्रति आकळाया
पुष्पी धरी वरि मधूस क्षणैक पेया. ७

बघुनि दंग मधूप फुलांवरी

पवन वाटत मत्सर हा धरी;
लवविंतो म्हणुनी स्वबलें लता
जरि नसे लव लाभहि कोणता. ८

स्वभाविकचि चंचला गति यदीय लक्ष्मीपरी
सुखांत असतां अहा! स्वमन भंग ज्वाला वरी,
गमे भ्रमर जाहला खचित त्यामुळें बावळा
नसे स्वमनभंगसे खचित दु:ख या भुतला ९

सुटे सुमन, आळवी भ्रमर काय गानें तया
वियोगधर शोधितो उपवनीं तदीय प्रिया,
दिसे न नयना कुठे म्हणुनि धीर त्याचा सुटे;
फुटे स्वमनिं कामवृक्ष न तथेंच कायीं नटे १०

सुपुष्प नव लाघलें पुनरपी जसें भेटलें
स्वपूर्वविधिच्या बळें हरित वित्त वाटे भलें.
अपार सुख मानवा गमत कीं तयानें जसें
दुजें कुसुम भेटतां भ्रमर मानसी होतसे. ११

क्षणभरी मग गुंगत त्यावरी
दिसत मोद किती स्वमनीं धरी;
सुखविण्याप्रति त्याप्रति गायनें
करित उच्चरवें मग बोलणें १२

बागेंत ज्याची सुमती रमे ती
कर्णी मुलाचे रव मंजु येती;
होता जरी बंभर मात्र हो तो
बालास सद्भान समान होतो. १३

दृष्टी तयाची मग अन्य भाती;
सोडोनि झाली भ्रमरा पहाती;
तेजस्विनी कृष्णपणा धरी ती,
कांती मुला वाटत तोषदा ती. १४

मधुग्रहण तो करी बघुनि बाल ती तत्कृती
धरोनि विपरीतता परिहि तापला निश्चिती.
'अहा अधम गांजिसि धरुनि दुष्टता मानसीं
फुलांस तरि नीच तूं कृति वरोनि हें दाविसी. १५

स्वशुंड सुमनास टोचिसि अहा सुईच्यापरी
खरा बहुत दुष्ट तूं कृति कथी तुझी ही खरी.

म्हणोनि तुज शासणें खचित योग्य वाटे मना
स्वरूप नच योग्यता मिळवि सत्कृतीच्याविना.' १६

वदोनि इतुकें करी कुसुमरक्षणा धावणें
सुशब्द तंव आयके, 'नच छळी तया ताडनें,
अकार्य करण्यास तूं नच प्रवृत्त हो हे मुला!
नसे भ्रमर दिष्कृती स्वमनिं जाण या हे तुला,' १७

वदे कवण; पाहण्या करित वक्र दृष्टी जरा,
बघोनि जननीप्रती क्षणिक जाहला लाजरा.
सुबोधरस त्याप्रती जननि जाहली अर्पिती;
मुलांस्तव तयांतलीं सुवचनेंच सांगेन तीं. १८

'मुला, न म्हण टोचितो भ्रमर तो स्वशुंडा फुला,
पितो सुरस तो, गुणग्रहण सांगतो बा तुला;
धरोनि बहु मोद तो रस सदा जसा चाखितो
तसा पिउनि तूं भुले सुगुण मानसीं वांछितो. १९

गुणग्रहणमाधुरी सतत सेविती त्यांकळे;
कळे न इतरांस ती कथुनि गोडवेही बळें.
सदा कमल सेवितो भ्रमर त्यावरि गुंगतो;
कशास, तरि काय हें स्वमनिं भेक जाणेल तो. २०

आर्या

सुगुणग्रहणार्थ झटे जरि पडले कष्ट त्यांत सोसावे;
नच सोडी कमलांते भ्रमर जरी बद्धतेसही पावे.' २१

तृणपुष्प

मनोवेधका सृष्टिसतीच्या अगा चिमुकल्या बाला!
स्वागत तव, ये तृणासहित या भूतें डोलविण्याला १

सजल नील घन करोनि गेले अमृताचा वर्षाव;
चलतृणावरि तुला पाठवी प्रेमभरें मग देव. २

खेळ लाडक्या या सृष्टीच्या अंकावरती आतां;
घे आंदोलन सुखें ताल दे या विहंगाच्या गीतां ३

या वायूच्या प्रशांत लहरी, हे गगनाचे श्वास,
या प्रेमाच्या लाटा सुमना, चुंबुनि घे तूं यांस ४

म्हणोत कोणी तूं अवनीच्या उदरांतुनि आलास;
मज गमसी परि नभोविहारी देवदूत तूं खास. ५

ही मोहकता, तुझी फुला ही प्रेमनिर्भरा वृत्ती;
सदानंद हा उद्भवेल का या भूपृष्टावरती. ६

सदैव सस्मित, सदैव अपुला डोलत तूं असतोस;
दु:खसृष्टी कधीं स्पर्शिली नाहीं तव चित्तास. ७

तुला तुडविति कितेक करिति तुजवरी आघात;
म्हणोनि नाहीं कधीं पाहिलें खिन्न तुझें मीं चित्त. ८

मैदानावर मी मित्रांसह या खेळाया येतो;
प्रतिवर्षी तुज बघतो येथें, सवेंच वेडा होतो. ९

तुझीं चुंबने असंख्य घेतो, धरितों तुज हृदयाशीं;
तृप्ति न हो परि चित्त धांवतें पुन:पुन्हां तुजपाशीं. १०

तृणपुष्पा चल, तुज कवितेच्या ठेविन उद्यानांत;
सख्या रहा तूं तिथें निरंतर, रंजव माझें चित्त. ११

आनंदी पक्षी

केव्हा मारुनि उंच भरारी | नभांत जातो हा दूरवरी,
आनंदाची सृष्टी सारी | आनंदें भरली. १

आनंदाचे फिरती वारे, | आनंदानें चित्त ओसरे,
आनंदें खेळतो कसा रे | आनंदी पक्षी! २

हिरवें हिरवें रान विलसतें, | वृक्षलतांची दाटी जेथें,
प्रीती शांती जिथें खेळते | हा वसतो तेथें. ३

सुंदर पुष्पें जिथें विकसलीं, | सरोवरीं मधु कमलें फुललीं
करीत तेथें सुंदर केली | बागडतो छन्दें. ४

हासवितो लतिकाकुंजांना, | प्रेमें काढी सुंदर ताना,
आनंदाच्या गाउनि गाना | आनंदें रमतो. ५

जीवित सारें आनंदाचें | प्रेमरसानें भरलें त्याचें;
म्हणोनिया तो रानीं नाचें | प्रेमाच्या छन्दें! ६

आम्हांकरितां दुर्धर चिंता, | नाना दु:खे हाल सभोंता,
पुरे ! नको ही नरतनु आतां | दु:खाची राशी! ७

बा आनंदी पक्ष्या, देई | प्रसाद अपुला मजला काहीं,
जेणें मन हे गुंगुन जाई | प्रेमाच्या डोहीं. ८

उंच भराऱ्या मारित जाणें | रूप तुझें तें गोजिरवाणें |
गुंगुन जाइल चित्त जयानें | दे, दे तें गाणें ! ९

सुकलेलीं फुलें

अंजनीगीत

आयुष्याच्या प्रभातकालीं
चित्ताच्या क्षितिजावर आलीं,
सुस्वप्नें तीं क्षण लकलकलीं --
विलयाला गेलीं.

कालतरूची गलित फुलें तीं
पुनरपि फुलतील का मजभोंतीं?
स्मरतां त्यांना अहा उसळती --
हृदयाच्या वृत्ती.

स्मरणाच्या थडग्यांतुनि या रे !
सुमनांनो भूवरतीं सारे !
खेळ करूं ते पुन्हां एकदां
पूर्वी जे केले.

दिव्य माझिया नक्षत्रांनो !
बाल्यवनींच्या वनविहगांनो !
या चिमण्यांनो ! या छकुल्यांनो !
या, या, या आतां.

प्रेमपूर्ण मधु बाल्य अहा तें
तुम्हांसंगतीं येइल येथें;
मींही सोडुनि तारुण्यातें
होइन बाल पुन्हां.

प्रेमावांचुनि अन्य न कांहीं,
दुष्टपणाचा स्पर्शहि नाहीं,
अंधाराचा मागमूसही
न दिसे ज्या ठायीं,

त्या बाल्याच्या सीमेवरते
दुष्ट मत्सरी जगतापरते
प्रेमाचे साम्राज्य सभोंतें
बनवोनी राहूं.

स्वानंदाच्या त्या रानांत
मृदु हास्याचे पेरुनि शेत,
परस्परांचे धरुनी हात
नाचू स्वच्छंदें.

सत्त्वविशिष्ट प्रेमावरतीं
स्वर्गाची जर आहे वसती
नयनरज्जुंनि बांधुनि आणूं
तर तो भूवरतीं

त्या प्रीतीच्या मंजुळ नादें
बाल्याच्या मोहोनी छंदें
वाजविली मुरली गोविंदें --
सर्वांनां ठावें

ती मुरली घेवोनी हातीं
दिव्य नाद तो भरित दिगन्तीं
या बाल्याच्या सीमेवरतीं
आपणही राहूं

पांखरास

पांखरा, गाइलें तुला कधींहि न कोणीं.
न च अश्रु गाळिले कुणीं वनीं येवोनी !
नि:श्वास धांवती सौख्यामागें सारे;
दु:खाचा वाली कुणा कुणीहि न बा रे !

मधु सुखद उष्णता मिळतां रविरायाची
हीं पवनांदोलीं कमलें उमलायाचीं.
तेव्हांच कोकिलामैना गातिल गाणीं,
होतील फुलें स्मरविव्हल त्या गीतांनीं.

त्या मधुर मुखींचें अश्रुजाळ चुंबीत
झुलतील फूलपांखरें निजानंदांत.
रविवदनावरचा रंग जरा परि[१] बदले,
मग गान, सर्व सौंदर्य, सर्व हें थिजलें !

या मत्त कोकिळा गिरीकुहरीं रडतील,[२]
कोंवळ्या कळ्या मोडोनि मान पडतील,
लवदार मनोहर वेलबुटी नवलाची
त्या काळीं कोठें नाहीं प्रगटायाची.

रवि वरतीं वरतीं चढत चढत गगनांत
अंगार भरिल या मंद शीत पवनांत;
निष्प्रेम मनाचें गाणें केविलवाणें
तें तुझें मात्र राहील जसेंच्या तैंसें.

ती पूर्वतारका प्रभातरेषेवरतीं
जशि काय उभी सौंदर्यदेवता होती;
पीतांबर कसिले, रानवेत्र धरि हातीं,[३]
शिरिं मुकुट कळ्यांचा, त्रिलोकसुखदा मूर्ति.

---

[१] भराभर

[२] सोडुनी आम्र जातील

[३] परिधान करी ती पीतांबर कटिभागीं.

हळुवार हिमाचें अवगुंठन हलवोनी
बोलेल[१] सर्व निद्रिस्त विश्व म्हणवोनी[२]
सारून जरा कचभार बालिका पाहे.
एकेक तारका समाधिचें सुख लाहे.

निद्रिस्त भूमिला स्वप्न जणों हें दिसलें,
स्वप्नांत लाडके, सुंदर डोळे भिजले.
स्मरतांहि जया हो रोमांचाची भरती,
मधु मंद अहा ती घटिका सौख्यद होती.

परि तोहि काळ तव हृदया नच सुखदायी,
निष्प्रेम मनाला कोठेंहि सुख नाहीं.
चुंबीत गुलाबी गाल मधुर संध्येचा
कर वरती आला सुंदर रविरायाचा,

जग समाधिस्थ जणुं सर्व सर्व हें होतें,
परि शांतिलेशही नव्हता ठाउक तूंतें !
बैसून कुठें तरि कांटेरी झुडुपांत
तव हूं-हूं-हूं-चें होतें गीत वहात !

येईल एक परि धन्य दिवस सौख्याचा
जो करिल तुझ्यासह अंत तुझ्या गीताचा.
फिरवून फरारा गोफण तो झाडील
कांट्यांवर उपडें भग्न हृदय पाडील !

मग एकच धडकी, एकच अंतिम बोल
बोलून३[३] तुझें हें जळतें हृदय निवेल !

* * * *

---

[१] गाईल

[२] डुलवोनी

[३] गाऊन

अप्सरांचें गाणें

सुमनांच्या गर्भामाजीं । रसगंगा भरली ताजी;
आजूबाजूला वसलीं । शुभ्र अद्रिशिखरें सगळीं;
सांभाळुनि उतरा बाई । वेळ गडे स्नानाची ही ।।१।।

* * * *

गर्द दाट मधली झाडी । मंदमंद हलवा थोडी;
पराग, सुमनें हसलेलीं । नीट बघा पायाखालीं;
पुष्पांचा बसला थाट । हळूं हळूं काढा वाट ।।२।।

* * * *

गोड सुवासाचे मेघ । आळसले जागोजाग;
हिमकणिका त्यांच्या पडती । गोड गोड अंगावरती;
पुनीत ही गंगामाई । स्नान करा झटपट बाई ।।३।।

* * * *

संध्येच्या कोमल किरणीं । नटुनि थटुनि वस्त्राभरणीं
गुंजतसे अक्षयगीतें । बैसुनि त्या भृंगावरते;
मग आपुल्या भरभर जाऊं । देवांचें दर्शन घेऊं ।।४।।

* * * *

दीपशिखा

दीपशिखे, फडफडतेसी । कां म्हणुनि वद गे मजसी ?
तेजाचे पसरुनि पंख । विगतभान होउनि देख
धडा करुनि जीवाचाही । कुठें उडूं बघसी बाई ?
हर्ष, शोक, उन्माद गडे । उदासता कीं तुला जडे ?

स्वैराची केवळ पुतळी । तूं तर बाला अनलकळी;
आवरणें देहाभंवती । हीं तुझिया, तुज आडविती;
म्हणुनिच कीं मारून उडी । तोडुनिया त्यांची बेडी
स्वैराला भेटायाला । जीव तुझा उत्सुक झाला ?

[[१] ही मधुरा मारुतलहरी । मंद मंद संचार करी;
रम्य तिचा करुनी वारू । विश्वभरी विचरूं, विहरूं;
जें न पाहिलें कधीं कुणीं । दिव्य दावुं तें प्रगटवुनी
इच्छा कीं असल्या कांहीं । नाचविती तुजला बाई!]

किंवा तुजभंवतीं जमल्या । अदृश्यरूपें दीपकळया,
कीं त्यांची फुलली बाग । त्वन्नयनीं दिसते सांग;
प्रेमभरें चुंबायाला । कडकडुनी भेटांयाला,
तोडुनि हे हृद्बंध गडे । धांवतेस कीं तयांकडे?

किंवा त्या ताराज्योती । नील नभीं लुकलुकताती,
सखी तयांची तूं म्हणुनी । त्याच वाहती तुला कुणी,
ती त्यांची बोली कळली । खूण पटे हृदयामधली,
जीवाचा ओढा लागे । झेप घालिसी त्यांमागें?

तेजाचे डोंगर वरतीं । कासारहि सरिता असती,
विश्वजननिचें दूध गडे । तेथ वर्षतें चोंहिकडे;
नक्षत्रें बाळें गगनीं । दूधच तें त्यांच्या वदनीं;
सुधा सुधा प्राशायाला । तीच-लागली भूक तुला!

भूक लागली-माझाही । तळमळतो आत्मा बाई;
पाजुनिया निजविल त्याला । माय अशी न दिसे मजला.
ती आई तुजला बाई । दिसली ग शंका नाहीं
देहपात्र हें झुगारुनी । म्हणुनिच तूं उडसी गगनीं

थांब थांब गे निमिषभरी । थांब येवढी कृपा करीं;
विश्वसितावरतीं बसुनि । दिव्य तुझ्या तेजामधुनी
जड मूढा येऊं देई । याहि, तुझ्यासंगे ताई !
परम धाम हृदयांचें तें । दाखव, गे दाखव मातें.

आई ती हृदयीं भरते । जल नयनीं भरुनी येतें.
बहु दिवसां ताटातूट । दे करुनी आतां भेट;
गाय वासरूं एक करीं । पुण्य पुण्य घे शिरावरी;
ने, ने, ने उचली बाई । चल झरझर घेउनि जाई.

---

[१] 'धर्मदीपिकेंत' कंसांत दिलेल्या चार ओळी नाहींत; पण बालकवींचे आप्त व स्नेही श्री. वासुदेव कृष्ण भावे यांच्याजवळच्या हस्तलिखितांत त्या आहेत व तें हस्तलिखित बालकवींच्या हातचें असावें असें श्री. भावे यांचें मत आहे.
- संपादक

आईच्या मांडीवरतीं । गोड अहाहा शब्द किती !
प्रेमसुधाकल्लोळच ते । चल जाऊं राहूं तेथें.
तूं भगिनी मी तव भाऊ । दोघेही एकच होऊं;
आईच्या हृदयांत गडे । ऐक्य तुझें माझेंहि घडे

* * * *

'वनमुकुंद'

(अगदी पहिली कविता)

निंब जांब जांभळ शेंदरी तुळशी बहुतचि झांक मारी ।
जणुं काय ती घेई धांवुनि असेंच वाटे पहा साजणी ।
पुढें पाहिलीं खैरीं झाडें तशीच मोठी मेंदी वाढे ।
जाइजुई ती फार वाढली गुंफा मोठी बहुतचि झाली ।
अशा वनीं मी ऐकिली मुरली तिला ऐकुनि वृत्ति निमाली ।
काय कथूं त्या सुस्वर नादा पुढें पाहिलें रम्य मुकुंदा ।
गोपांनी तो वेष्टित झाला गळीं फुलांचा हार शोभला ।
कटिं पीतांबर सुंदर दिसला गोप खेळती नाना लीला ।
कितिक खेळती आट्यापाट्या कितिक खेळती दांडु विट्या ।
अशा करिति ते नाना लीला देवहि भक्ताआधिन झाला ।
वाटतें जावें, तत्कमलमुखां पाहावें ॥

* * * *

आवाहन

श्रमलें दमलें वणवण फिरुनी गगनीं रविकरजाल;
शिणल्या सुंदर सांध्यदेविचें हो घर्मांकित भाल,

शिणले मारुत, खिन्न पयोधर दुर्धर साहुनि ताप
शून्य गिरिदरी, जर्जर निर्झर गळती आपोआप

उदासवाणें एकच गाणें शून्य मनें वनराई

घोळित राही, लागुनि तंद्री शीण भरे तद्देहीं.

शिणलें कोणी संसाराचा वाहुनि माथां भार,
अनंत चिंताकाहूरांनी भरे कुणाचें ऊर

गायन गातां शिणली माता, शिणलें तान्हें बाळ,
शिणला पालख; मंद हालुनी घालविताहे काळ.

शिणली काया, शिणली माया, शिणले लोकाचार,
सौख्यहि शिणलें, दु:खहि शिणलें, शिणले तत्त्वविचार.

काळवंडल्या वातावरणीं ये करुणामय वाणी,
शीण पावली प्रीतिदेवता ब्रह्मांडाची राणी.

जगन्मोहिनी काव्यविणेचा मंद पडे रणकार,
ग्रहगोलांवर गंधर्वाचा एक जुळेना सूर,

पक्वपणाची पिवळी छाया सुंदरतेवर रांगे.
ब्रह्मांडाचीं शीण पावलीं, श्रमलीं दमलीं अंगें.

ये, ये, ये जगदेकमाउली ! ये रजनी लवलाही,
सृष्टिदेवता नातरि बुडते भीषणतेच्या डोहीं.

तव अधरावर जन्म पावती नंदनवनिंचे वात,
नवजीवन ये उसळूनि तुझा वरती फिरतां[१] हात

तुझिया स्पर्शे मृदु पल्लविता शांत लता ही घेई;
दिव्यदर्शनीं तुझ्याच जननी, फुलते सुंदरताहि.

आद्यदेवते रजनी, ये ये निजले श्रीभगवान,
ब्रह्मांडाचा भार माउली तुजविण वाहिल कोण?

अप्रीतिदेविला नवसंजीवन कोण पुन्हा देईल?
ग्रहगोलांना निज कक्षांतुनि कोण पुन्हां नेईल?

येये रजनी, ये फिरफिरुनी, येशील न तूं जेव्हां
प्रलयकाळ या ब्रह्मांडाचा सत्वर होइल तेव्हां!

---

[१] फिरतां तव प्रेमांकित हात

* * * *

शुक्रोदय

सौंदर्ये शब्दातीत-स्वर्भूवर अवतरतात,
तेजाची फुटली पेठ-दिव्यत्वाची लयलूट,
कृष्णपक्षिंची चंद्रकला-त्यावरती तरते विमला,
शांति दाटली निस्तुल ही-मंद कौमुदीसह[१] वाही.

स्वर्गाच्या वरचें तेज-तारांगणिं भरलें आज,
त्यांतच तमही भासतसे-रजनीचे मधुमंत्र जसे;
निश्चिंतपणा अवनीला-निश्चिंतपणा गगनाला,
विश्वामधिं मिश्रित झाला-निस्पंदपणा अवनीला.

तेजतमांचें झुंज परी-अव्यक्त नभीं हास्य करी;
संधिकाल अत्युत्कट तो-क्षितिजावर अस्फुट फुटतो
अत्युत्कट सगळें कांहीं-नित्य नवी शोभा पाही;
सौंदर्ये वेडें झालें-तेजाची वारुणि प्यालें.

दिव्याच्या मागुनि चाले-विश्व, खरें कळुनी आलें;
केंद्र तया सौंदर्याचा-शुक्र नभीं उगवे साचा.
मुकुट कळयांचा दिव्य शिरीं-पीतांबर परिधान करी,
तेज विखुरलें चोंहिकडे-पुष्पावर गगनीं उघडें.

मंगल मंगल गीत म्हणे-अस्फुट रजनी मूकपणें
बालसुधाकर बालकरीं-बालशिरीं अभिषेक करी.

* * * *

अनंत

अनंत तारा नक्षत्रें हीं, अनंत या गगनांत
अनंत दीप्ती, अनंत वसुधा हे शशिसूर्य अनंत.

वरतीं खालीं सर्व सांठलें वातावरण अनंत,

---

[१] कौमुदीसहवासीं

माप कशाचें, कुणा मोजितां, सर्व अनंत अनंत.

कित्येक मानव झटती, करिती हाडाचेंही पाणी,
अनंत वसुधा आजवरी हो परी मोजिली कोणीं?

म्हणोत कोणी 'आम्हीं गणिला हा ग्रह, हा हा तारा',
परंतु सांगा कुणी मोजिला हा सगळाच पसारा?

विशाल वरतीं गगन नव्हे, हें विश्वाचें कोठार,
उदात्ततेचा सागर हा चिच्छांतीचा विस्तार

कुणी मोजिला कुणास त्याची लांबीरुंदी ठावी?
फार कशाला दिग्वनितांची तरी कुणी सांगावी?

अनंत सारें विश्व, जाहलें अनंतांत या लीन;
क्षुद्र मानवा, सांग कशाचा बाळगिसी अभिमान?

तव वैभव हें, तुझी धनें हीं, हे अत्युच्च महाल
जातिल का गगनास भेदुनी? अनंत का होतील?

तुझ्या कीर्तिचें माप गड्या का काळाला मोजील?
ज्ञान तुझें तूं म्हणशी 'जाइल', कोठवरी जाईल?

'मी' 'माझें' या वृथा जल्पना, तूं कोणाचा कोण?
कितेक गेले मी मी म्हणतां या चक्रीं चिरडून.

* * * *

भ्रमर आणि कवि

सखया भ्रमरा सदैव होसी तूं कमलावरि गुंग,
कवितेचा मी दास, पदासी तिच्याच असतो दंग. १

चाखुनि घेसी पुष्पांमधला तूं मधुतर मकरंद;
काव्यरसास्वादाचा मजला तसाच भारी छंद. २

प्रेमभराने तूं पुष्पांवर सदैव गासी गाणें;
आळवितो मी कवितादेवी मंजुल आलापाने. ३

बागडसी तूं स्वैर मजेनें नभांत गरके घेत;
बागडतो मी सुज्ञ जनांना हर्षभरीत करीत. ४

समशीलाचे आपण दोघे, ये, ये भ्रमरा आतां;
उडूं बागडूं, फिरूं मजेनें नुरे कषाची चिंता. ५

ये प्रिय सखया, वनलतिकांच्या झोपाळ्यांत बसून;
गाऊं सुंदर गीत आपुलें, होऊ त्यांत विलीन. ६

ये, ये कमलीं प्रेमबंधनें बांधुनि घेऊं काया;
आनंदाच्या सुधासमुद्रीं जाऊं स्नान कराया. ७

वनराजींतुनि कुंजामधुनी वेणुध्वनी करून;
वात विहरतो; त्याचा जाऊं आपण पंथ धरून. ८

ये, ये स्वच्छंदानें मारूं नभांत उंच भरा-या;
गिरक्या घेऊं परमानंदे ओसरल्या ज्या सा-या. ९

रम्य गायने वेधुनि टाकूं चाल दिशांना चारी;
अमृताचा वर्षाव करूं ये ईशाच्या बाजारीं. १०

शारदीय सौंदर्यदेवता

प्रभातकालीं काव्यतारका सोज्वल गगतांत
उदयाच्चिं परिधान करुनिया पीतांबर येत.
मुगुट कळयांचा शिरिं, उषेचें सिंहासन केलें,
हालवीत कचभार सृष्टिचें उत्थापन बोले.

प्रसन्न पवनें जलद्जाल तें अप्सारुनि नेलें,
तारामंडळ विश्वविभव हे आकाशी ठेलें.
कणाकणांनी शुद्धचेतना भरुनी अवकाश
सर्व धुवुनी हा निवळ साजिरा रंग भरे त्यास.

पिकली शेतें मंद वायुने आंदोलन घेतीं
सौंदर्याची मूर्त देवता वनमाला होती.
निर्झरिणी या मुक्तमण्यांचे घेउनि भांडार
विमल सैकतामधुन हालतां चमचम्ती फार.

हा कुरणांचा थाट दाटला वर्णावा कोणी?
शारदीय सौंदर्यदेवता अवतरली भुवनीं.
आर्यभूमिच्या दिव्य पुरातन या देवी दोन
शरद्देवता, उषादेवता झाल्या अवतीर्ण.

भूवरचा संसार दाविते सुफलित ही बाला;
तसा स्वर्गसंसार आमुचा दिव्य तिनें केला.
एक गातसे मानवतेचें मधुमंगल गाणें;
देवपणाचे दिव्यमंत्र परि धरिले दुसरीनें.

बाळें तीं खेळत होतीं

स्वर्गाच्या तेजोनभीं | बाळें तीं खेळत होतीं,
वत्सलता प्रभुरायाची | जोजवी तयां निज हातीं;
झुलवी त्या पाळणियांत | छायामय मधु रजनी ती.

संध्येची सुंदर तारा
करि त्यावर विंझणवारा,
लडिवाळें परमोदारा --
देवास बहू आवडती | बाळें तीं खेळत होतीं १

बैसून सुर्यककिरणांत | सोन्याच्या कारंज्यांनीं
कधिं जलदजाल खुलवावें | स्वर्गीय सुधेनें त्यांनी,
कधिं चंद्रकला सजवावी | नवरंगीं हार विणोनी,
शांतीचा करुनी पांवा
अवकाशी सूर भरावा,
नक्षत्रलोक झुलवावा[१],
सौंदर्ये उधळत होतीं | बाळें तीं खेळत होतीं. २

एकदां सड संध्येचा | शिंपून महोत्सव केला,
विनविले बीन बाळांनीं | ओढूनि सूर्यकिरणांला;
ते वाद्य वाजवायाला | अनिवार हर्ष हृदयाला.
ते सांध्यगिरी बहुवर्णी,
छायामय त्या निर्झरिणी
गजबजल्या सुरललनांनीं;
परिसाया देवहि येती | बाळें तीं खेळत होतीं. ३

वाद्याचे ते झंकार | एकेक जसे उदयाला,
एकेक सृष्टिचे फूल | लागे मग उमलायाला;
नि:स्तब्ध मूक गगनाला | निमषांतच मोहर आला.

---

[१] खुलवावा

आनंद गडे! आनंद,
गाण्याचा एकच छंद,
स्थिर भरला परमानंद,
ये रंगताथ संगीतीं | बाळें तीं खेळत होतीं. ४

परि हाय! कुठुनि तरि आला | अति तीव्र विषारी वारा,
कंपित हो एकाएकी | मधु दिव्य देश तो सारा;
बाळांचे गळले हात | बीनाच्या तुटल्या तारा.
ती स्वप्नसृष्टि जळाली,
गाण्याची तार गळाली,
काजळी चढे वरखालीं,
झाली हो माती माती | तीं बाळें खेळत होतीं. ५

या खोल भूमि गर्तेत | अंधार खळाळत होते,
मोहाचे वीख विखारी | बेभान करी सकलांतें,
वाऱ्यावर भेसुर भारी | अंधुकता पसरित ये तें!
वाफारा तो लागोनी
तीं रम्य बालकें तान्हीं
कळवळुनी पंचप्राणीं
कोसळुनी खालीं येतीं | बाळें तीं खेळत होतीं. ६

मग भयद काळडोहांत | भोवंडुनि गरके खाती
फणि डंख विखारी मारी | वर लाट चपेटा दे ती
अंगार तडकते लाही- | जंजाळ जिवाचे होती.
तडफडती माशावाणी,
अक्रंदति करुणागानीं,
हा! हा! ते हाल बघोनी
पाषाणहि भंगुनि जाती | बाळें तीं खेळत होतीं. ७

कळवळुनि शेवटी आला | यमधर्म सुमस्नेहाळ,
जर्जरित बाळगालांत | निश्चेष्ट दृष्टि तेजाळ;
मालवती जीवज्योत | लवली ती किंचित्काळ;
अप्सरसा निर्भरचित्तीं
गंधर्वगायनें गाती,
स्वर्गात दिवाळी होती,
जाती न परंतू वरतीं | बाळें तीं खेळत होतीं. ८

कवि-बाळें

स्वर्गाच्या तेजोगर्भी बाळें तीं खेळत होतीं,
वत्सलता प्रभुरायाची जोजवी तयां निजहातीं;
झुलवी त्यां पाळणियांत छायामय मधु रजनी ती.
मोत्यांचें घालुनि पाणी
स्वर्गंगा त्यांना न्हाणी,
लडिवाळें बाळें तान्हीं,
देवाचीं आवडती तीं -- कविबाळें खेळत होतीं ! १

बैसुनि सूर्यकिरणांत सोन्याच्या कारंजांनीं
कधिं जलदजाल खुलवावें स्वर्गीय जादुनें त्यांनीं,
कधि चंद्रकला सजवावी ज्योत्स्नेचें जाल विणोनी,
शांतीचा करुनीं पांवा
कधि रात्रीं सूर धरावा,
नक्षत्रलोक डुलवावा,
सौंदर्ये उधळित होतीं -- बाळें तीं खेळत होतीं ! २

एकदां सडा संध्येचा शिंपुनि महोत्सव केला,
बनविले भिन ओढोनी कोंवळया सूर्यकिरणांला,
तें वाद्य वाजवायाला बाळांचा मेळा आला;
ते सांध्यगिरी बहुवर्णी,
छायामय त्या निर्झरिणी
टाकिल्या क्षणीं व्यापोनी!
परिसाया देवहि येती ! बाळें तीं खेळत होतीं ! ३

वाद्याचा ये झंकार एकेक जसा उदयाला
एकेक सृष्टिचें फूल लागे हो उमलायाला !
निस्तब्ध मूक गगनाला निमिषांत मोहर आला.
आनंद गडे - आनंद,
गाण्याचा एकच छंद,
हो चोहिंकडे गोविंद,
ये रंगनाथ संगीतीं, बाळें ती खेळत होतीं ! ४

परि आला तीव्र विषारी, हा न कळे कुठचा वारा!
कंपित हो एकाएकी कां दिव्य देश हा सारा!
बाळांचे गळले हात, बीनेच्या तुटल्या तारा!

ती स्वप्नसृष्टि जळाली,
गाण्याची तार गळाली,
काजळी चढे वरखालीं,
झाली हो माती माती ! बाळें ती खेळत होतीं! ५

त्या खोल भूमिगर्तेत अंधार खळाळत होते;
मोहाचें जालिम वीष बेभान करी सकळांतें;
वायूसह तीव्र विषारी अंधुकता पसरित येतें.
वाफारा तो लागोनी
तीं दिव्य बालकें तान्हीं
कळमळुनी पंचप्राणीं
कोसळुनी खालीं येतीं ! स्वर्गीय दिव्य बाळें तीं ६

कडकडला गगनीं तारा ढांसळला, भूवर आला!
स्वर्गीय तेज मालवुनी पाषाण क्षणार्धी झाला!
हा प्रभाव या जगताचा दोषावें यांत कुणाला?
स्वर्गाचे ते शृंगार,
प्रेमाचे मौक्तिकहार,
गांठिता जडाचेंदार
जडतेने वेष्टित होतीं! स्वर्गीय दिव्य बाळें तीं! ७

काळाच्या आवर्तात भोवंडुनि गिरके घ्यावे,
चांचपतां अंधारात ठेंचाळुनि विव्हल व्हावें,
जे जीवित या जगतीचें तें त्यांस कसें मानावें?
जीवास आग लागोनी
तळमळती माशावाणी
स्मरुनी ती पूर्वकहाणी
फोडितात टाहो चित्ती-- बाळें तीं खेळत होती! ८

परि त्याच दीर्घ किंकाळ्या ठरतात जगाची गाणीं!
नि:श्वास आंत जे कढती ती स्फूर्ति लोक हा मानी.
संतप्त अश्रुमालेला गणितात कल्पनाश्रेणी!
गौरविते विश्व कवींना,
जग सर्व डोलवी माना,
परि मुग्ध मधुर आत्म्यांना
त्या काय बोचतें चित्तीं? बाळें तीं खेळत होतीं! ९

~~~~~

['बाळें तीं खेळत होतीं' व 'कवि-बाळें' या दोन वेगळ्या कविता नसून एकाच कवितेचीं दोन रूपें आहेत, हे वाचकांच्या सहज ध्यानांत येईल.]
~~~~~

सृष्टीच्या गायकास

गा, गा, गा विहगा गीतें,
टाक भारुनी जगतातें,
सुंदर वातावरणांत
निर्मुनि देवाचे दूत
जड जगताला,
शून्य नभाला,
ब्रह्मांडाला
जीवित नव अर्पायातें
गा, गा, गा विहगा गीतें १

आकाशामधले बोल,
सृष्टीचे मंजुळ ताल
एकसरे वर्णायाला
गाण्याची गुंफी माला.
ही सृष्टीचीं
निगूढतेचीं
सांग उकलुनी आम्हांतें
गा, गा, गा विहगा गीतें २

काळाचे भेसुर बोल
गोड करुनि तूं कथिशील.
विश्वाला माधुर्य खरें
तूंच गोजिर्या, देशिल रे!
प्रेमेलतेनें
सौंदर्यानें,
सुधारसानें
सृष्टीला न्हाणायातें
गा, गा, गा विहगा गीतें ३

जाइल हे तम वितळोनी
उज्ज्वल तव ऐकुनि गाणीं;
या नश्वर जगतावरती
दिव्याची होइल वसती.
तुझ्या गायनीं
धुंद होउनी

दिव्य भावनीं
गुंगवीत ब्रह्मांडातें
गा, गा, गा विहगा, गीतें ४

भविष्य विश्वाचें सारें
तव गानीं भरलें बा रे!
म्हणोनि विहगा, तव बोल
ब्रह्मांडीं दुमदुमतील.
तन्मयतेने
वेडें गाणें
तुझ्या सुरानें
विश्वाला शिकवायातें
गा, गा, गा विहगा गीतें ५

संतांचा अनुवाद

देउळींचा देव मेला विश्वीं विश्वरूप झाला ॥
देव झाला शतखंड तेणें कोंदले ब्रह्मांड ॥
क्रियाकर्मीं देव नाहीं देव कीर्तनी न राहीं ॥
देव नाही ज्ञानामधी ती तो देवाची समाधी ॥
सत्य देव विश्वांतरी हिंडतसे दारोदारीं ॥१॥

एक देव कष्ट करी एक उघडा शरीरीं ॥
एक पोटासाठीं फिरे एक भुकेलेला मरे ॥
एक देव झाला रोगी देहदु:खी दु:ख भोगी ॥
एका आपंगीता नाही देव दीनवाणी पाही ॥
ऐसे देव नानापरी दिंडताती दारोदारी ॥२॥

देवें तुम्हां दिली आई तैशी ब्रह्मांडी रमाई ॥
देवें तुम्हां दिली तात तैसा माधव जगांत ॥
देव तुम्हां पाठींपोटीं तैसे देव घटीं घटीं ॥
नका पाहू त्यांची धूळ देव माझे अमंगळ ॥
धरा कारुण्य अंतरी सत्य देव व्हावा जरी ॥३॥

नको पुण्याईचें ओझें सर्व म्हणा 'माझें माझें' ॥
नको ठेवूं अहंकार करा साह्य थोडें फार ॥
नका लाजे देऊं थारा सर्वेश्वर आणा घरा ॥
नको संपत्तीची चाड नको कीर्तीचेंही वेड ॥

दारीं पडे देवराणा तया मंदिरांत आणा ॥४॥

माझें हृदयमंदिर माझ्या देवाजीचें घर ॥
माझे तीस कोटी देव नको अद्वैताचे नांव ॥
जळो माझी दोषदृष्टी जीव तुटो तयांसाठीं ॥
हातें घडो त्यांची सेवा निदिध्यास लागो जीवा ॥
म्हणे रमाईचें बाळ हेचि आस सर्वकाळ ॥५॥

धर्मवीर

आद्य ऋषींनीं जी केलीतेजाची पूजा पहिली,
ती करणें ज्यां ज्यां लोकांते सारे सावध ऐका !
गर्जूं द्या हिंदिस्तान ऐकुनि हें माझें गान,
धर्मवीर हिंदिस्तान,देवाचा कलिजा प्राण,
बाळ तयाचे जे कोणी, धर्मवीर हिंदिस्तानीं,
ते सारे सावध ऐका,सत्यधर्म कथितों लोकां

ज्या तेजामध्यें भिनले आद्य ऋषी जाउनि सगळे.
तेंच तेज हृदयीं भिनतां, आद्य ऋषी बघतां बघतां-
अवतरुनी तुमच्या हृदयीं स्फूर्तिमंत्र गातिल कांही !
जडतेचें लागुनि भूत सृष्टि करी हळहळ येथ.
उणीव तेजाचीच जगींभासतसे जागोजागीं.
क्षुद्र तुम्हीं बनला का रे !मायेनें भुललां सारे !
तेजाला अवमानुनियां अंधारीं मरतां वाया.
मरणाचें काढुनि मरण घ्या मिळवा जीवंतपण !
वाट करा तेजाला रे, फोडुनि हीं कारागारें
प्रकाश द्या सृष्टीला तो, जो तुम्हांवरतीं येतो !
धर्माचारांची माती कां धरुनी बसलां हाती ?
मातीवर चढतें कीट, सत्य धरा ध्यानीं नीट.
सत्य सदा निर्भेळच तें, आज उद्या येथें तेथें.
रूढींचें चढलें कीटधर्मावर, परजा नीट !
सत्याची समशेर धरा, असत्य सारें पार चिरा !
आद्यऋषींचा सद्धर्म हेंच मात्र त्याचें वर्म --
सत्य प्रस्थापित व्हावें, देहमनें जीवेंभावें.
जडतेची काढा कीट, तेजाची उजळा वाट.
धर्मपताका घ्या हातीं, उदार व्हा देहावरतीं[१] !

[१] प्राणांवरतीं

अहंकार जिरला नाहीं, मोह पुरा विरला नाहीं--
धर्माच्या वाफा नुसत्या दवडितसां भलत्यासलत्या !
तोंडावर बसली माशी शक्ति न ती उडवायासी !
विषयांचा नयनीं धूर, धर्म मात्र तुमचा थोर !
दिडकीला सतरा पापें, धर्म धर्म म्हणणें सोपें !
ब्रह्मचर्य तुमचें थोर, चवदावे वर्षीं पोर !
देहाचे बनलां दास; मायेचा बसला फांस,
स्वार्थानें वेडे झालां, धर्माचा मुडदा केला !
धर्म नव्हे संध्यास्नान. धर्म नव्हे आसनध्यान;
तत्त्वज्ञानाचे बोल, तें धर्मावरचें फोल !
अंतरंगिं तुमच्या वसतोआचरणीं तुमच्या दिसतो,
धर्म खरा तुमचा तोच, बाकींचे शाब्दिक नाच !
वर्णाया सुंदर फारधर्म नव्हे नाजुक नार.
जीवाचें द्यावें मोल, धर्म तेधवां समजेल.
तोंवरि या वाफा सोडा, 'धर्म' म्हणा, छाती झोडा--
अध:पात टळणें नाहीं, धर्म खरा कळणें नाहीं !
रूढि अशी कोणी दावा, बदल[१] जिला नाहीं ठावा.
नामरूप बदलायाचें[२] ! चंचलता जगतीं नाचे ![३]
ही वरची[४] पोपटपंची, अजुनि किती घोकायाची ?
आंत चला उघडा डोळे, मोहाचे सोडा चाळे;
परात्पराची कांस धरा, तेजाची समशेर करा !
अंधकार तोडा मोडा; धर्म खरा[५] पदरीं जोडा.
बाधक ते तोडुनि बंध, सत्याचा मिळवा छंद
भिऊं नका कलिकाळाला; धर्मवीर ! जय जय बोला !
अग्नीनें जळणें नाहीं, शस्त्रानें तुटणें नाहीं;
पाण्यानें बुडणें नाहीं, वा-यानें उडणें नाहीं.
दिक्कालापरते तुम्ही, विश्वाचे अवघ्या स्वामी !
धर्म तुम्हांसाठीं बनला, धर्म तुम्ही तुमचा केला.

सत्याला नांदायाला, देव जगीं स्थापायाला;
तेज जनीं पसरायाला, धर्म तुम्ही तुमचा केला.

---

[१] मृत्यु

[२] हीं मरणाचीं

[३] साची

[४] जगताची

[५] सत्यधर्म

देवाला विसरुनि कां रे, या पोकळ धर्माचारें
सत्याचा अपमान करा ? अध:पात हा खराखुरा !
सत्य खरें स्थिरलें जेथें, तेज खरें मुरले जेथें
देव खरा विलसे जेथें, धर्म खरा अमुचा तेथें.
सत्यासाठीं नित्य नवे धर्मनियम आम्हांस हवे.
तेजाचीं आम्हीं बाळें, सत्यरूप आम्ही सगळे.
धर्मवीर हिंदिस्तान[१], देवाचा कलिजा प्राण !
बाळ तयाचे जे कोणी धर्मवीर हिंदिस्तानीं,
स्वार्थाला देउनि लाथ, तेजाचा धरुनी हात,
खरे विरागी धीरवर, गांभीर्याचे महीधर,
दिव्य चिंतनीं रमणार, स्वयंपणें विश्वाकार.
विश्वकुटुंबी विश्वधनी, तेच खरे हिंदिस्तानी,[२]
धर्मवीर हिंदिस्तान, देवाचा कलिजा प्राण !
सत्य बोल हे करा उठा- धर्मवीर ! अद्वैत लुटा !
शुद्ध सत्य हृदयांत धरा, तेजाचा उपदेश करा !
मायामय कारागारा, तोडा मोडा पार करा !
आचारांची प्रौढि[३] नसे, सत्य ठसावें करा असें.
धर्मपताका घ्या हातीं, व्हा केवळ तेजोमूर्ती.
व्हा सगळया विश्वां नेते,[४] धर्मतत्त्व अमुचें हें तें.
सत्यधर्म निरहंकार, सर्वांचें समता सार ;
सत्यधर्म जगतीं प्रेम. चोंहिंकडे आत्माराम.
स्वार्थाचा नुरला लेश, देहाचा गळला पाश,
मरणाला आलें मरण, सत्यधर्म जीवंतपण !
सत्यधर्म कळणें नाहीं, जोंवर ही जडता राही;
धर्मांचें तोंवर सोंग, जा मिरवा नुसतें ढोंग !

मेलेल्या सजवा रूढी, गात बसा त्यांची प्रौढी !
शूद्रांचे सोसा शाप, देशावर लादा पाप !
विधवांना रडतचि ठेवा धर्माच्या मिरवा नांवा !
कोणि असो कसली जात, आम्ही तर पसरूं हात१[५] !
देशाचाहि बंध नसे, विश्व सर्व अमुचेंच असे.
चोहिंकडे आत्माराम सर्वांवर अमुचें प्रेम.
खाणारे आम्ही मोतीं राजहंस भूमीवरतीं.

---

[१] हिंदुस्तान

[२] हिंदुस्तानीं

[३] रूढि

[४] सगळया विश्वाचे नेते

[५] कोणि असो कुठली पाहूंका ? आम्ही पसरूं बाहू

आद्य ऋषींनीं सांगितलें, संतांनीं अमुच्या कथिलें.
धर्मतत्त्व हें खरें खरें आम्हांला कळलें सारें !
धर्मवीर भूमीवरतीं, धर्मतत्त्व अमुच्या हातीं;
देवाचे आम्ही प्राण, आम्हांला भिवविल कोण ?
काळाचे आम्ही[१] काळ, काळदिशा अमुचा खेळ !
तेजानें भरलीं अंगें ! नेउं जगा तेजामागें !
हिमगिरिचा काढा कांटा, एकिकडे सागर लोटा;
वाट करा आम्हांला रे, कां मरतां व्यर्थचि सारे ?
तेजाचे आम्ही दास, सत्याची धरिली कांस;
देवांला फिरवूं मागें, दाखवितां कसलीं[२] सोंगें,
देहाची परवा नाहीं, नांवाची परवा नाहीं[३];
धर्मवीर भूमीवरतीं, त्या अमुची असली गीती !

ही कविता बालकवींच्या हयातींत मासिक मनोरंजनांत जशी प्रसिद्ध झाली तशीच येथें प्रसिद्ध केली आहे. रा. निफाडकर यांनीं संपादिलेल्या बालकवींच्या कविता-संग्रहांत मूळांतील 'हिंदिस्तान' बद्दल प्रत्येक ठिकाणी 'हिंदुस्थान' असें छापलें आहे आणि इतरही कांहीं फेरफार केले आहेत व वरती मूळाबरहुकूम ही कविता छापणा-या गोविंदाग्रजमंडळाच्या कवनगुच्छाच्या संपादकास 'हिंदुस्थान'चें 'हिंदिस्तान' असा अनधिकृत (?) फरक केल्याबद्दल अनेकवार वृथा दूषण दिलें आहे. -- संपादक.

यमाचे दूत

बोलवितात । विक्राळ यमाचे दूत,

गिरिशिखरावर आ पसरोनी,

काळ्या अंधारांत दडोनि,

किंवा पडक्या बुरुजावरुनी,

शब्द येतात । 'चल नको बसूं जगतांत'

---

[१] कवि

[२] कां ही

[३] कीर्तीची चाडहि नाहीं

खोल खोल भेसूर दरडींत,

पडक्या घोर जुन्या विहिरींत

उगवुनी पिंपळ वर येतात

ते म्हणतात । 'चल जगांत दुसऱ्या शान्त'

परिस्थितीचीं कठोर भूतें

क्षणांत करिती शून्य मनातें,

पूर्वस्मृति मग ताजी होते.

जळतें त्यांत । हृदयाचें होऊनि भूत.

क्षणभर सांपडतां एकांत

विचारलहरी उद्भवतात,

विझते प्रेमाशांची ज्योत,

पेट घेतात - हे असंख्य वणवे आंत.

पुस्तक वाचायाला घ्यावें,

कवितेनें कीं मन रमवावें,

सृष्टीचें सौंदर्य बघावें,

हृदयीं तों तों । हा विकार दृढतर होतो.

वेडें भूत बनोनी जावें.

लिहिलें दैवी काय असावें,

न कळे तोंड कुठें लपवावें,

कां छळतात - हे असे यमाचे दूत ?

धांव धांव सदय, जगजेठी !

दया करीं रे दीनावरतीं,

आशा तुजवांचुनिया परती

नुरली कांहीं - जननी गे, धांवुनी येईं.

शून्य

अंतःशक्ती प्रगट जाहली,

दृष्टीही शून्यांत उतरली,

तेजोमय हृदयांत शांता रात्रीची प्रतिबिंबित झाली.

वाऱ्याचीं होवोनी अंगें

नादब्रह्मीं चित्त तरंगे,

विश्व चिरंतन, त्यांत विरे मन, स्वानंदीं गिरकी घेत.

ज्यांत स्फुरलीं विश्वें सारीं,

ज्यानें तीं प्रतिपाळित केलीं,

शून्य तेंच तें अनंत होतें पहिल्यानें अस्तित्वांत.

[जगदुत्पत्तिस्थितीलयाला

घेउनि त्यांतुनी पुरुष उदेला

पुरुष एक तो मात्र स्फुरतो या साऱ्या ब्रह्मांडांत.

सहस्त्रशीर्षा त्या पुरुषानें

काळाचें विरचोनी ठाणें

व्योम बांधुनी अवकाशानें निर्मियलीं विश्वें त्यांत.]

दिव्य पसारा दिव्यच सारा

दिव्यांतुन उदयाला आला;

घरही त्याचें एकच साचें त्या दिव्याच्या उदरांत

कितेक त्यांतुनि येती जाती

अनंत विश्वें विशाल पुरतीं

उठती विरती लाटेसम तीं त्या पुरुषाच्या हृदयांत.

अनाद्यनन्ता ! अपरंपारा !

अनादिपुरुषा ! सर्वाधारा !

काय पसारा हा तव सारा आम्हांला न कळे येथ.

[तंडुलकणसम अनन्त जगतीं

दिव्य दिव्य ही नयनीं दिसतीं

येती जाती लीला नुसती गूढ तुझ्या साम्राज्यांत.]

शक्ति लोपली विरली वाणी

चित्त चाललें भलते स्थानीं

चिंतित असतां ही तव गाथा मज माझा झाला अंत

शून्य पाहतों सभोवतीं हें,

दिव्य शून्यमय सारें आहे,

शून्यपणानें शून्य नांदतें उत्पत्तिस्थित्यन्तांत.

त्या शून्यांतुनि उदया येती,

शून्याला अक्षय्य शोधिती,

जागृत सारे एकाकारें शून्याच्या आवर्तांत *

* * *

* ही कविता बालकवींना आवडली नव्हती व ते ती फाडणार होते, पण कै. दिवाकर यांनीं बालकवींना ती फाडू दिली नाही. ती कविता बालकवींनी रा. दिवाकरांना दिली तेव्हां कंसांतील कडवीं बालकवींनी पेन्सिलीनें तात्काळ खोडलीं होतीं.
-- संपादक

दुबळें तारूं

कसें हाकारूं | शीडाविण दुबळें तारूं
तुडुंब सागर भरला आहे,
तुष्ट काल झंझानिल वाहे,
तुफान तेणें खेळत राहे,
कसें हाकारूं | शीडाविण दुबळें तारूं? १

सुखदु:खाच्या लाटा येती,
क्षुब्ध समुद्रातें त्या करिती,
तेणें उपजे चित्तीं भीति
कसें हाकारूं शीडाविण दुबळें तारूं? २

षड्रिपु जलचर पसरुनि जाळें
स्वैरगतीनें फिरती सगळे,
ओढुनि घेतिल नौका स्वबळें,
कसें हाकारूं | शीडाविण दुबळें तारूं? ३

मायावर्ती भ्रमेल का हें?
भ्रमतां प्रलयीं बुडेल का हें?
चित्ता चिंता जाळित आहे;
'कसें हाकारूं | शीडाविण दुबळें तारूं?' ४

पार पाहतां न दिसे कांहीं,
दुसरा त्राता कोणी नाहीं,
सदा भयाची जाचण हृदयीं,
कसें हाकारूं | शीडाविण दुबळें तारूं? ५

नको नको हा प्रवास याचा !
अब्धि नव्हे दरबार यमाचा ;
सोडुनि द्यावा पंथचि याचा,
कसें हाकारूं | शीडविण दुबळें तारूं? ६

भरलें घर ओकें ओकें

भरलें घर ओकें ओकें | मज न कळे दिसतें कैसें ?

मजभंवते जमले सगळे | स्वप्नीं परि बघतो जैसें;

ही दूध पाजिते ताई | परि वाटे घोटुं नयेंसे,

स्फुंदुनि माय रडताहे,

समजावित भाऊ आहे,

ती रमा भयाकुल पाहे,

वैकल्य भरी हृदयातें | पाहूंच नये परि गमतें.

संवेदनशक्ती मेली | उघडेहि नयन मिटतात,

बघण्याचेही श्रम गमती | येई न विचार मनांत;

वरचेवर येतां ग्लानी | जणुं जीव बुडे गहनांत.

परि न लगे औषधपाणी,

मजसाठिं नका रडुं कोणी,

सुख भोगा अपुल्या स्थानीं;

द्या आशीर्वाद मुलातें | झोपेन सुखें मग एथें.

अस्फुट वच वदुनी ऐसें | झांकुनि घे थिजले डोळे;

देहावर जडता पसरे | परि नुसता हातच हाले;

नयनांवर सांचे पाणी | श्वासाची धमनी चाले;

मायेच्या हलकल्लोळीं

भंवतालीं गर्दी केली;

परि टाकुनि पंजर[१] खालीं

दुखवूनि उडाला जीव | मायेचा हिरवा रावा.

***

ओंवाळणि घाली भाई

सुखशयनीं मी निजलें होतें बाई !

स्वप्नें मज पडली कांहीं !

त्या स्वप्नांच्या मनोमनी लीलांहीं;

मन माझें गुंगुनि जाई.

त्या प्रणयाच्या स्वर्गसुखाच्या लीला

अंतरल्या मज दुबळीला !

निद्रा ती उडुनि गेली-गे !

रजनी ही प्रगटे मेली !

भचिंता जडली भालीं-

मन आतां हें विषण्ण वदतें बाई

'गेलें ते गेलें पाहीं !'

***

तों आकाशीं शशांक ये उदयाला

---

[१] त्यजुनि पिंजरा

पूर्वेला हांसविण्याला;

मधुकौमुदिचें क्षौम धवल नेसोनी

नटली ती होती रजनी;

मी प्रणयाची रेखित चित्रें तेव्हां

सौधावर बसलें, देवा !-

तों मेघ भराभर आले-गे

चपलेनें कंपित केले !

हस्तंतुनि चित्र गळालें !

त्यामागें हें हृदय पळालें बाई !

'गेलें तें गेलें पाहीं !'

***

मज स्वर्गींचें सुमन लाघलें रानीं,

मी आणीलें उचलोनी;

मधुगंधानें त्याच्या तन्मय झालें,

तद्रूपीं रंगुनि गेलें !

तें स्वर्गींचें सौख्यच माझें झालें.

नंदनवन गेहीं आलें;

तों भूमि दुभंग जहाली – गे !

सुम माझें घेउनि गेली !

लोटिलें मला पाताळीं !

हा ! निर्लज्जा दैवा तव करणी ही,

'गेलें तें लाघत नाहीं !'

***

तों एकाकीं दिव्य तेज मज दिसलें,

न कळे मज कोठुन आलें;

'चल भगिनी ये' ऐसे शब्द निघाले,

कोणीसें मज उद्धारिलें !

मज आशा ज्याची नव्हती-गे !

तें साक्षात् माझ्या पुढतीं !

मी वेडी झालें पुरती !

तें माझ्या ह्या कंठीं बांधुन देई !

ओवाळणि घाली भाई !

कवि

वेडा झाला, म्हणा हवें तर उठला जनतेंतुनी,
कवी हा तन्मय निजगायनीं;
सुखदुःखांच्या व्यामोहाच्या सुटला फेऱ्यांतुनी
नसे जग याच्या ध्यानींमनीं
स्वार्थ विसरला अविरत फिरतो गुंगत विजनीं, वनीं
म्हणुनिया निंदो याला कुणी.
परि जगीं मिळालें याचें याला पुरें,
वैभवें वाटती यास दुजीं पामरें,
मग करील कां हा स्पृहा तयांची बरें?
एकच याचें यास पुरे, मग हसोत, हसतिल कुणी,
कवी हा, हा जगताचा धनी, १॥

मदांध दमले! जगीं कुणावर या पसरी मोहिनी,
न हा वश कविवर तुजलागुनी!
दंभा! नीचा! कळे न का तुज हा सत्याचा झरा,
सुखें जा नाच जगी पामरा!

सैताना! मत्सरा! अरेरे! जासी कोणाकडे?
दिसेना कविवर का तुज पुढें?
हा पवित्र पुरता ज्ञानसूर्य कीं अहा!
जा, तमा नीघ, हा उदया आला पहा!
अविवेका घूका दडुनि कुठेंहि रहा.
हा प्रेमाचा धवलचंद्रमा भूवर ये उतरूनी;
कवी हा, हा जगताचा धनी ॥२॥

स्वच्छंदी हा प्रभातवायू झोके घे अंबरीं,
लतांना पुष्पित करितो तरी;
चंद्र पहा हा गगनमंडलीं हसतो वेड्यापरी,
कर्षितो सागरलहरी तरी;

हो! असाच समजा हा स्वच्छंदी कवी
हा जगास अपुल्या इच्छेसम वागवी,
हा भूस अर्पितो सदैव सुख मानवी,
खरा भिकारी, खराच वेडा, परंतु मोठा गुणी;
कवी हा, हा जगताचा धनी ॥३॥

* * *

कवीची इच्छा

तुला बघावें गुंगावें । गुंगतची चुंबुनि घ्यावें;
गुंगतची होउनि जावें । स्वदाधीन जीवेंभावें.
गुं गुं गुं गुं जोंवरती । जडतेची पडते माती,
तरलित हो हृदयज्योती । दिव्य सूर श्रवणीं येती.
मग त्यांचा धरुनी सोल[१] । एकेकच गुंफित बोल --
सौंदर्याचे, स्वप्नाचे । भासाचे, कल्पकतेचे-
अर्धस्फुट नयनांवरचे । निद्रेचे, जागेपणिंचे-
मुग्ध मधुर हास्यावरले । बिंदुकिरण कलिकेमधले,
हृदयतार हालविणारे । मनस्ताप मालविणारे,
मनोवृत्ति कालविणारे । अंधकार घालविणारे,

---

[१] झोल

दिव्य तरंगीं तरणारे । गोड गोड गुंफित सारे.
प्रतिभेच्या सौधावरुनी । मरूद्‌गणांवरती चढुनी,
अनंतांत गगनीं उडुनी । लीन बनुनि वातावरणीं,
होउनियां सौंदर्यधनी । गुंजावी मंजुळ गाणीं,
ब्रह्ममांडाची सदाफुली । अक्षयतेमध्यें फुलली.
फुलें तिचीं बघतां नयनीं । वेड भरुनि अंतंकरणीं;
फूलपांखरें परोपरी । निर्वेधपणें फुलांवरी
जशी स्वयें तरलित होतीं । मंद तरल गंधावरतीं;
तेंवि जगाच्या फुलावरी । गंध दाटले परोपरी,
अनुभवुनी हर्षित व्हावें । सुखदुःखें चुंबित गावें,

सुमकोषीं आपोआंप । क्षण घ्यावी साखरझोंप
डोलतची जागें व्हावें । हांसतचीं गुंगत जावें,
सत्याचीं स्वप्नें व्हावीं । सत्याला स्वप्नें यावीं[१]
स्वप्नींही स्वप्नें बघत । स्वप्नांतच व्हावा अंत !
मरण्याचें स्वप्नहि गोड । जगण्याचें स्वप्नहि गोड।
येणेंपरि सर्वहि भास । अमृताचे व्हावें कोष.
काव्यपांखरू हें मेलें । जन म्हणतिल पाहुनि सगळे
नवल परी यावर कांहीं । मृत्यूचें चिन्हहि नाहीं !
स्वर्गीचीं बहरून फुलें । सूर्यफुलें नक्षत्रफुलें
नंदनवन सुंदर वरतें । तें दिसलें नयनीं यातें;
मधुगीतें गंधर्वांचीं । नृत्यकला अप्सरसांची
देवांचीं 'राज्यें' बघुनी । हें भुललें गेलें उडुनी
अक्षय तेथें तरंगतें । तरल मनें डुलतें झुलतें.
काव्यपांखरूं स्वैरपणें । चुंबनगीतें अजुनि म्हणे;
नाहिं खरें जगतीं मरण । काव्यपांखरूं बघा खुण;
नसत्याची भीती धरुनी । असतें कां द्यावें त्यजुनी?
कां म्हणुनी वेडें व्हावें ? चुंबितची यासम जावें
भासाचीं सर्वहि सुमनें । चला चला चुंबित वदनें,
होइल मग सर्वचि गोड । मरण गोड जगणें गोड
दुःखाश्रूंतिल ही गोडी । हास्याहुनि नाहीं थोडी.
दोघेही गोडच[२] भास । आवडती चुंबायास.
प्रेमानें भरलें गात्र । सापडला चुंबनमंत्र !
चुंबितची आम्ही जाऊं । स्वैरपणे जगतीं राहूं.

---

[१] सत्याचें स्वप्न पहावें। सत्यानें स्वप्नें व्यावें

[२] नाहीं

प्रेतहि माझें पाहून । प्रेमानें गुंगत गान[१]
यापरि जग हर्षित व्हावें । हें इच्छी जीवेंभावें !

काव्याची कल्पना

वस्तुवस्तुमधिं काव्य विलसतें;
श्रवणीं नयनीं हृदयीं उतरुनी
पूर्ण करी जें जड जीवातें.
बाह्यवेष जरि सुंदर धरितें,
मंजुगीत त्यामधुनी स्फुरतें;
दिव्य अहा मग तें अवतरतें.
मी-तूंपण तें क्षणिं विसरवितें;
लावि अखंड ध्यास जिवातें.

* ही कविता बाडांत नाहीं पण बालकवींची आहे असें म्हणतात, म्हणून रचनेच्या दृष्टीनें सदोष असतांही छापिली आहे.

* * * *

शारदेस

प्रिय कविते अमरसुते[२] तेजाची तूंच उज्ज्वले, खाणी;

मर्त्य जगीं अमर तुझी विश्वाला स्फूर्ति देतसे वाणी.

रविशशितारकमाला सायंतन मंगलें तुझीं माते,

तव अरुण-वरुण-इंद्रहि, सुरलोकच भूति अर्पितो तूंतें

प्रहगोलांवरुनि तुवां मंगलता मूर्त आणिली खालीं;

हिमगिरिवर मानवता मुनिवदनीं बोल बोलती झाली.
आले पुण्य ऋषीश्वर, अवतरले भरतमंडलावरतीं;

स्वर्गाहुनी अधिक या भूमीची वाढली तयें महती,
तीं दिव्य अद्रिशिखरें हिममंडित सूर्यमंडलाखालीं

---

[१] प्रेमें मी गुंगें गानीं

[२] अमर तुंतें (बाड)

भासविती दिव्य उषा अक्षय कीं उतरुनी जनीं आली.
ते शुद्ध पूत निर्झर उज्ज्वलता मूर्त पसरिती पाहीं !

धांवति कड्याकड्याहुनि मधुगीतें धुंधकारुनी जाई.
पसरे कर्कश कानन.....रान भरे[१]

घोर दरी किर्र करी मैदानहि थोर त्यापुढें पसरे.
असल्या चमत्कृतीचे पाहुनि नाना विलास नयनांहीं
या क्षुद्र मर्त्य देहीं आसक्ती अल्प राहिली नाहीं.
निर्झरमय, काननमय, गायनमय दिव्य जाहला देह,
सृष्टीचेंहि पुरेना विचराया स्वैर त्याजला गेह.
मग गूढ अमूर्ताचीं मधुगीतें गोड गावया लागे,
आनंदरूप झाली मानवता, मृत्यु राहिला मागें.
ही सर्व कृपा देवी, तव चरणाचीच, शारदे, वाटे;

सान मनें हीं अमुचीं तेजाच्या तूचिं लाविलीं वाटे;
रविकिरणीं भासतसे कीं निर्झरतांडवांत नाचतसे
पुष्पांवर हांसतसे रूप तुझे क्षणिक मानवांस दिसे.

* * * *

माझें गाणें

माझें गाणें, एकच माझें नित्याचे गाणें;
अक्षय गाणें, अभंग गाणें, गाणें हें गाणें. १
सर्व जगाचे मंगल, मंगल हें माझें गाणें;
य विश्वाची एकतानता हें माझें गाणें. २
आशेच्या वीणेचा चढवुनि सूर भौतिकांत
हें गाणें, हें प्रियकर माझें गाणें मी गात. ३
ही प्रेमाची, ही शांतीची, विश्वमंगलाची,
सौभाग्याची तार तशी ही, ही जगदैक्याची. ४
निरध्वनी हें, मूकगान हें यास म्हणो कोणी,
नभांत हें साठवलें यानें दुमदुमली अवनी. ५

---

[१] शब्दापुढें फुली मारून 'समजत नाहीं' असे बाडांत लिहिलेलें आहे.

सर्व धर्म हे, भेद-पंथही सर्व एक झाले;
माझें, माझें विश्व, तारही प्रेमाची बोले. ६
शांति (हि) मत्सर, प्रशांत कपटस्वार्थाची ज्वाला,
चिच्छांतीनें अहा भरीलें सगळया विश्वाला. ७
ही मोक्षाची, स्वातंत्र्याची, उन्नतिची माला,
सौभाग्याची तार लागलों मीं छेडायाला. ८
हें नंदनवन ही स्वर्भूमी एक पहा झालीं !
मंगल मंगल मद्‌गानाची गति ही शेवटली. ९

* * * *

कवीचें अंतरंग

सख्या वाचका गीत कवीचें ऐकुनिया निज कानीं
न वदे, कळलें महाकवीचें अंतःकरण निदानीं.
हृन्मंजूषी भाव गुप्त जे भरले, जनसम्मर्दीं
कथील का कधिं उच्चरवानें कवि हृदयाचा दर्दी ?
जा, जाउनिया अब्धिकिनारीं एक शुक्तिका घेईं,
रंग मनोहर दीप्तिहि अनुपम याविण अन्य न कांहीं.
अगाधगहनें सागरलहरी झांकुनि ठेवति काहीं;
गूढतळींचीं त्याविषयीं ती शब्दहि बोलत नाहीं [१]
[त्या शुक्तीपरि हींहि गायनें विचारलहरीवरतीं
हृदंतरांतुन महाकवीच्या उसळुनि वरतीं येती.
घे हातीं, कर कौतुक यांचें परि चित्ती (नच) आणी
या गीतांनीं कळलें कविचें अंतःकरण निदानीं .]

* * * *

---

[१] अगाध गहनें सागर ठेवी झांकुनिया निजहृदयीं
खोल खोल त्याविषयीं कांही शब्दहि बोलत नाहीं |

श्री. निफाडकर व श्री. अधिकारी यांनीं पायटीपेंतील या दोन ओळींनीं
कवितेचा शेवट करून मूळ बाडांतील शेवटच्या महत्त्वाच्या चार ओळी गाळल्या
होत्या, त्या येथे कंसांत दिल्या आहेत.

कवीचा विचार

दिव्यकल्पनामय पक्षांहीं | दिव्य विचारा ! ये लवलाही;
स्वर्गीय तुझ्या आलापानें | गा कविहृदयीं मंजुळ गाणें,
देवदूत तूं स्वर्लोकीचा | तूंच गूढगूढांची वाचा;
परोक्षासही तूं सोपान | तूंच मर्त्य जगताचा प्राण.
विश्वात्मक देवाची वाणी | विश्वात्मक दिव्यांची खाणी;
विश्वात्मा[१] तूं येथें तेथें | प्रगटविसी या अज्ञेयातें.

* * * *

मायाजालीं परि अवघडला | आत्मराज तेजोमय पहिला;
एकसुराचें गीत तुझें तें | कळुनि येइना तेणें त्यातें.
रम्य उषेच्या पहिल्या किरणीं | कीं रजनीच्या गभीर गानीं
दिव्य दर्शने मोहुनि जातें | परि न बघे मन तेथें तूंतें,
सृष्टीचा मनिं भाव कळेना | तेजोमार्गी चित्त वळेना,
म्हणुनि असें उद्विग्नपणें तें | हांक मारितें अखंड तूंतें.

* * * *

वत्सल मातेच्या उच्छ्वासीं | सात्त्विक कांतेच्या करपाशीं.
लहानग्याच्या कीं मृदुहास्यीं | भूमितलीं या तूं वावरसी ?
[जेथ मानवी ध्येय अहा तें | क्षण (भर) भूवर चमकुनि जातें
अक्षय्यपणें नांदायातें | राहतोसि तूं कीं वद तेथें.]

* * * *

जिकडे तिकडे गाणेंच गाणें !

हें जिकडे तिकडे गाणें, गाणें, गाणें !
ब्रह्मांड भारिलें न कळे या जादूनें.
वर गाणें कसलें ? कोण तिथें गाणार ?
हे रवी शशी तारका तसे ग्रहगोल.
ही सृष्टिसुंदरी मजला गाया शिकवी;
हीं चराचराचीं निगूढ गीतें कांहीं.
हा वायू विखरी मधुर सूर गाण्याचे
.....

---

[१] विश्वाला

ये उघडुनि पडदा गाढ गाढ तिमिराचा
तो सूत्रधार रवि गात गात ये साचा.
मग सस्मित हर्षित होते | सृष्टि ही,
नव मौक्तिकसम ढाळीते | अश्रुही,
त्यासवेंच मंजुळ गीतें | गात ही.
मग हांसत हांसत नेत्रें उघडी कोण ?
ती कमलिनि गाई प्रेमाचें मधु गान. १

नभिं रम्य तारका खेळ कुणाशीं करिती ?
निज नाथासंगें विहरत हर्षे गाती.
तो चंद्र नव्हे, गडि कृष्ण खेळतो रास,
मधु गोफ गुंफितो अधरिं धरुनि पाव्यास,
त्या मंजुळ गानें कितितरि हर्षित झाल्या;
बघ वरी तारका, खालीं कुमुदिनि हसल्या
तो सागर गाई, गाई पर्वत गाणें,
तो निर्झर जाई गात गात डौलानें,
(पान १४०: पुढे चालू)
ते हिंस्र पशूही गाती | भेसुर,
हे विहंग सारे गाती | सुस्वर;
हीं मुलें फुलेंही गाती | सुस्वर;
मी जिकडे जावें तिकडे गाणें, गाणें !
ब्रह्मांड भारिलें न कळे या जादूनें. २

* * * *

(बालकवींची ही अप्रसिद्ध कविता संगमनेरचे कवि श्री. केशव ल. टेंभुर्णीकर यांच्या संग्रहीं होती; ती त्यांनीं आम्हांला छापण्यासाठीं दिली. -संपादक.)

मी

मी न जगाचा, मी न कुणाचा, मी नच माझा माझा;
परी पसारा सगळा माझ्या विश्वीं मत्प्रेमाचा. १

मी स्वच्छंदी, पुरता छंदी, धारी मी न कुणास;
परी मोहिनी विविधरूपिणी सृष्टीचा मी दास. २

मी येथें, मी तेथें, जगतीं जरी पूर्ण भरलों मी;
प्रशांततेसह परंतु माझा वास सदाचा व्योमीं. ३

मी शूरांचें शौर्य संगरीं, मी योग्यांचें ध्यान,
सृष्टीमध्यें स्वर्ग मीच, मी या विश्वाचा प्राण. ४

कल्पतरूंचीं फुलें तारका वेंचुन आणिन खालीं;
वाहिन मत्प्रिय वसुंधरेला नित्याची लाखोली. ५

जिथें न कांहीं तेथुनि आणिन मूर्ति व्यक्तित्वाला
जादुगार मी, हवें तसें या वांकवीन जगताला; ६

अधर युवतिचा कोमल, त्याहुनि कोमल सुमनें फार;
मी पुष्पासम, नव्हे नव्हे हो, त्याहुनिही सुकुमार ७

शून्याकारें, शून्याधारें, शून्यवृत्तिनें चालें;
परी हांसतां मी या विश्वीं वस्तुजात हें डोले. ८

* * * *

ध्येय

पद

हारवलें, तें परकें झालें, मी शोधित फिरतों त्याला;
कुठें पाहिलें, कुठें लपालें, बोला हो कोणी बोला || धृ . ||
या देहाच्या जीर्णपंजरीं थांबवुनी या जीवाला
धरूं ओठवर; त्याच्यासाठीं हा तर वेडावुनि गेला ?
नैराश्याला, या काळाला हाच भिववितो दृक्पातें,
जगताचा तर छंद सोडिला कधींच या याच्या चित्तें.
बनला हा निःसंग पुरा, हा त्यासाठीं वेडा झाला;
कुठें पाहिलें कुणी तरी हो तें याचें सांगा याला;
नभाप्रमाणें जें सर्वांवर करिल छत्र हो तें याचें;
या जगतीं अत्युच्च उच्च जें, तें याचें हो, तें याचें;
भेदपंथ हे एक जाहले, राज्य शांतिचें तें याचें;
तें याचें पद, जिथें दिसेना द्वेषाचें, औदास्याचें.
समानता सर्वत्र नांदली, प्रेमाचे फिरती वारे,
अखंड शुद्ध प्रेमच जेथें जीवन जीवाचें झालें,
जें याचें तें आणुनि देइल कोणी कां याचे याला | कुठें पाहिलें || धृ. ||

* * *

बालसुभाषित

नाहीं सौख्य जगात हाय ! वदती वेडे जगीं ते जन.
स्वर्गीं काय विशेष ? मृत्युभुवनीं आहे उणें कोणतें ?
पूर्णानंद जगीं, जरा उघडुनी डोळे बघा त्याकडे;
नाहीं स्वर्ग दुजा, मदीय मग ही मानाल वाणी खरी. १
आहे देह मुळीं अशाश्वतचि हा विद्युल्लतांनीं झडो,
किंवा वज्र पडोनि नित्य चिरडो, वा काळपाशीं दडो;
माझें कार्य करीन मी, न परवा या संकटांची करीं;
आहे तो मज राखणार सगळ्या त्राता जगाचा हरी. २

* * *

दिव्य आणि प्रीति

पद

दिव्य जिथें, प्रीती तेथें;

आलिंगुनि अन्योन्यातें.

प्रीति तुला जर हवी खरी ?

विलीन हो दिव्यांत तरी.

विश्व फुलूं दे,

चित्त भुलूं दे,

जाऊं दे झरझर त्याला

दिव्याला कवळायाला. १

मर्यादेच्या अंधारीं

प्रीति वसे का कधींतरी?

अफाट जगताचें रत्न,

प्रीतीला अडवी कोण?

दिव्य ज्योति

स्फुरतां चित्तीं

विश्वें ही स्फुरती बाई!

प्रीति-दिव्य एके ठायीं २

विशाल ब्रह्मांडापरती

प्रेमवल्लि चढवी वरती,

तिचीं फळे, तिचिया शाखा,

व्यापूं दे तेजोलोका.

तीच गडे ती,

दिव्यप्रीती,

दुःखदायिनी दुसरी ती

स्वार्थोद्भव लहरी नुसती! ३

चोंहिकडुनी निज हृदयांत

दिव्याचे उधळित झोत

प्रीतीची चमके स्वारी

दिव्यांतुन पाझरणारी.

दिव्य एक तें,

प्रीती जेथें;

दिव्यरूप जी ती प्रीति,

दुसरी ती केवळ भ्रांति! ४

आत्म्याची जी पुरोगती,

नांव तिचें प्रीति प्रीति.

विश्वात्म्याचें मधुहास,

दिव्य जगीं वदती त्यास.

वेडी गीतें

अखंड गाते,

प्रीति लुब्ध दिव्यांवरते,

प्रीतिबद्ध दिव्यहि हो तें. ५

दिव्यप्रीतीसंगमता

होऊं दे हृदयीं आतां.

स्वर्भूची संगमता ती

मग येइल उतरुन चित्तीं.

स्वर्गधरा ती

प्रीति-प्रीति

मी, तूं, ही अवघी जगती,

प्रीतीनें न्हालीं नुसतीं. ६

****

प्रेमाचें गाणे

प्रेमावांचुनि सर्व सुनें;

जग भासे बापुडवाणें;

मोठ्या उल्हासें म्हणुनी

प्रेमाचीं रचितों गाणीं.

आकाशी तें.

जगी विलसतें,

दिशांत हसतें;

विश्व वेष्टिलें प्रेमानें;

प्रेमावांचुनि सर्व सुनें १

संध्याराग म्हणो कोणी

यातें मी अक्षय मानीं.

म्हणो कोणी 'ती भूल खरी'

नाहीं मी म्हणणार परी.

सौख्य मावळे,

दुःख कोसळे,

उदास सगळें

प्रेम वाढते तरी दुणें;

प्रेमावांचुनि सर्व सुनें २

उचंबळे जें तुझे मनीं,

गुंग तुला टाकी करुनी,

तेंच खेळते दिनरजनीं,

मित्रा, माझ्या नित्य मनीं.

त्याविण जगतीं

-दुःखे, खंती-

भरलीं भाती

व्यर्थ त्याविणें हो जगणें;

प्रेमावांचुनि सर्व सुनें ३

प्रेम कुठें? तें रानभर;

प्रेम खेळतें फुलांवर

गातें मंजुळ तें गाणें

जगतीं सा़ऱ्या दिनरजनी!

कुणीं बांधिलें

कुणी रोधिलें

नाहीं अडलें

तें फिरतें स्वच्छंदानें

प्रेमावांचुनि सर्व सुनें ४

प्रेमावांचुनि रान घर,

जाच मना दे घोरतर!

प्रेम जिथें तें कांतार

उघडें स्वर्गाचें द्वार!

ये तर! गगनीं

जगीं हिंडुनी

आणुं शोधुनि,

त्यास आळवुं ये गाणें,

प्रेमावांचुनि सर्व सुनें ५

गोफ

चाल - आनंदी आनंद गडे

सपाट मैदानावरतीं

मंद मंद वारे फिरती,

रम्य लतांचे कुंज किती!

त्यांत डोलती वृक्षतती;

पुष्पें सुंदर,

रम्य मनोहर

हसुनि परस्पर

गोफ खेळती प्रेमानें;

गोफाचें गाऊं गाणें. १

गोफ चालला बाळांचा,

प्रेमाचा, आनंदाचा,

वर्तुळ फिरतो गोफ जसा,

फिरे भूमिचा गोल तसा;

चंद्र हासतो,

तारक डुलतो,

बालक बघतो,

टाळि वाजवी प्रेमानें;

गोफाचें गाऊं गाणें. २

ह्या टाळीला ताल धरा,

मंजुळ गाणें गात फिरा;

पाउल टाका संथ जसें

नभीं टाकतो चंद्र तसें;

गोफ रंगला,

बाळ दंगला

डोलत वदला

धरा हात, या प्रेमानें

गोफाचें गाऊं गाणें. ३

अन्य बालकें अन्य दिनीं

जाउन बघती त्या स्थानीं,

दिसले मंडळ भूवरतीं

फुलें विखुरलीं रम्य कितीं.

ओळख पटली,

मनीं दाटलीं

सुखें बोललीं

चला, सर्व या! प्रेमानें

गोफाचें गाऊं गाणें. ४

****

काळाचे लेख

ब्रह्मांडावरि नित्य नूतन अशीं चित्रें सुरम्यें कितीं

पंखांहीं अपुल्या विशाल लिहितो हा काळ दिव्याकृती

संध्या आणि उषा, तसे रविशशी, नक्षत्र-तारांगण

दिव्यें दाखवितो अनंत असलीं आम्हांस रात्रंदिन (१)

त्यानें शांति नभी गभीर लिहिली, आम्हां न ती लाभते;

दिव्य प्रीति तयें जगीं पसरिली, आम्हीं तियेचीं भुतें;

विश्वाच्या हृदयांतल्या निवडुनी स्वर्गीय भावांप्रती

चित्रें रंगविलीं तयें, न कळती हा हंत आम्हांस ती! (२)

'मातें स्वर्ग दुरावला' म्हणुनिया चित्तीं बिचारी कुढे

त्रस्ता दीन वसुंधरा बघुनिया व्योमस्थ तेजाकडे;

’स्वर्गाचें सगळेंच गूढ बसलें काळाचिया लेखनीं’

बोले विश्वसुनी ’कधीतरिं मला सांगेल का ते कुणी?’

काळाची जर ही निगूढ लिखितें आम्हां कळालीं तरी

देवा रे! वसुधा क्षणांत बनवूं प्रत्यक्ष स्वर्गापरी.

****

सुभाषित

वेली डोलत, वृक्ष हस्त पसरी आलिंगण्याला तिला,

गुंगे बंभर या सुमावरि गडे! आस्वाद घे त्यांतला,

प्रीती निर्जन काननांत फुलली, कोठोनि आली तरी?

बाळे! प्रीतिस या समान गमते प्रासाद आणि दरी.

****

प्रेमलेख

मेघाचें करि भूर्जपत्र धरुनी अस्ताचलीं प्रत्यहीं

स्वर्गींचे नव लेख कुंकुमरसें ती सांध्यदेवी लिही;

रात्रीं शांत गभीर अंबुनिधीच्या आनील पृष्ठावरी

लज्जालेख लिही विकंपित करें ती तारकासुंदरी;

श्यामा निर्झरिणी पुनःपुनरपी सारीत नीलांचलां

मुग्धालेख सुरम्य सैकतिं लिही मंदोर्मिमालाकुला;

वेलींचे स्वकरें कराग्र धरुनी त्या मंदमंदानिलें

क्रीडालेख वनस्थलीहि लिहिती कांहींतरी आपुले.

हे सारे मधुलेख घेउन जगीं नाचोत वेडे कवी,

गावो गीतशते तयांस, मजही त्यांची कळे थोरवी.

लज्जामुग्ध परी शिरःकमल तें ठेवून माझ्या उरीं

श्वासांच्या कवनी लिही प्रियतमा ही प्रेमलेखावली.

सारे ते मग लेख तुच्छ गमती चित्ताचिया लोचनीं

तीचा अक्षय लेख एकच, उभा मी मग्न पारायणीं!

****

सौंदर्याचा अभ्यास कर!

गाणें हे रचिलें असे जुळवुनी कोठून कांहींतरी,

वाणी सत्य तुझी असेल भरली द्वेषानलानें जरी,

रम्याकार चमत्कृतिप्रचुर हें ब्रह्मांड नेत्रीं दिसे,

खेळे कांहिंतरी तमांतुनि, मनीं गाणें तदा होतसे.

सूर्याची किरणें; सुनिर्मल तशा त्या तारकामालिका,

संध्येचे रमणीय रंग, उदयीं सृष्टी मनोहारिका,

वृक्ष श्यामल पुष्पसंकुल चलद्भूर्वादलाच्छादिता,

वाहे शांतपथा सुरम्य सरिता कल्लोलमालायुता;

प्रेमानें अभिषिक्त चित्र मग त्या रामण्यविश्वीं दिसे,

चित्ताची रमणीयता उतरुनी संगीत होतें तसें.

तें सौंदर्यच आणिलें जुळवुनी कोठून कांहींतरी,

तूंते तें न दिसे म्हणून सखया, अभ्यास याचा करी.

****

स्फुट श्लोक

झालों खिन्न निराश, पंथ न दिसे, भांबावलों चालतां,

भीती, त्रास, अनंत दुःख दिसलें चोहोंकडे पाहतां;

तों लाधे मज कायसें, दिसतसे आनंद आतां जनीं;

नाही क्लेश, न दुःख, भीति अथवा स्पर्शू शके ना मनीं.

जीं रत्नें समजोनि विश्वपुलिनीं हर्षें अहो! वेचिलीं,

मानीं धन्य मनीं सदैव हृदयीं राखोनि जीं ठेविलीं;

झाली पारख हाय तीच ठरलीं हीं कांचखंडें अतां

हा दैवा!! दुबळ्या वृथैव मम ही गेली जगीं जीविता!

****

काल आणि जीवित

गेले भंगुनी दुर्ग, दुर्गगिरिचीं गेली झरोनी शिरें,

गेले देश कितेक राख बनुनी संतप्त कालानलें.

होवोनी थरकांप, पेटुनि मनीं, ज्वालामुखें प्रत्यही

जें तें नश्वर! हाय! हाय! म्हणुनी निश्वास टाकी मही!

भूमीचा बडिवार काय तरि या, तो विश्वसाक्षी वरी,

कालव्याधशरें प्रतापनिधिही घायाळ हो अंतरीं;

शुक्राच्या शशिच्या कला स्मरुनि हो स्वर्देवता सुंदरी

भीतीग्रस्त खगोल नेत्र करुनी दिङ्मूढ वेड्यापरी!

काळाचा घनघोर उग्र वणवा दुर्वार्य ऐसा जरी

ब्रह्मांडांत प्रतिक्षणीं भडकुनी अस्वस्थ चित्ता करी,

चित्ताच्या परि नंदनांतिल पहा एकेक माझ्या कळी

स्वानंदांत डुलोनियां प्रगटवी स्वामित्व कालानलीं!

'जावो विश्व जळून, जीवित तुझें कालस्थलाबाधित,'

प्रीतीनें मज हा धडा शिकविला, हो शांति हस्तंगत!

****

काळास

अंधकार मातला, वेष्टितसे भूतला,

शून्य मना खिन्नपणें सुखदायक जाहला.

झोंप न यें लोचनीं, शांतता न मन्मनीं,

दाहकता घोर भरे परि अंतरशोषिणी!

हा मारुत वाहतो, नेइल मज काय तो

काळ जिथें विगतचिंत विस्मरणीं नांदतो?

तेजोमय चमकती दिव्य गोल हे किती!

त्यावरतीं असतिल किति देवलोक संप्रती!

मजलागी बघुनियां येइल कां त्यां दया?

अमृतसेक करितिल शिरिं शांति मला द्यावया?

सप्त लोक वेष्टुनी स्थिर बसली यामिनी,

देइल मज आणुनि ती शांतपणा कोठुनी?

लपवूं दिग्वदनिं मुख होइल तरि मजला सुख?

ये काळा, ध्यान तुझें मात्र मला लागलें!

मित्रपणा भेसुर हा काळकूट प्रेम महा!

'मारिल मज म्हणुनि' तुला बाहतसे बाळ हा!

विस्मृतिमधिं बुडवि जीव तव हृदयीं हृदय ठेव

तूं आता आप्त - जगा संबंधचि संपला!

****

ज्योत

व्योमीं पाहुनि अरुणातें । दीप विझविला पटवातें

मावळली ती वायूंत । तेजोमय दीपज्योत १

देहाला टाकुनि जाती । प्राण्यांचे आत्मे वरतीं

त्यापरि टाकुनि धूमाला । दीपाचा आत्मा गेला २

अदृश्य जे जग त्याच्यांत । जाउनि ती विरली ज्योत

गेली! नाशाला गेली । नाहीं हो! अक्षय झाली ३

वायूच्या उदरीं गेल्या । असंख्यात ज्योती असल्या

स्वर्ग तोच, त्या बसतात । जेथें या अवकाशांत ४

देवाच्या छत्राखालें । संमेलन त्यांचें झालें

पावित्र्याच्या त्या मूर्ती । दिसतिल का फिरुनी जगतीं ५

मूर्तच त्या होतील जरी । चकाकेल सृष्टी सगळी

खरी दिवाळी येईल । तेजोमय जग होईल ६

हाय! परी होइल का तें । येतिल का ज्योती येथें

रमल्या त्या स्वानंदात । मर्त्य जगी का येतात? ७

निदान दर्शन बा वायो । आम्हांला त्यांचे होवो

पाहूं दे ती भांडारें । नेत्र भुकेले झाले रे ८

दिसतिल ते सारे तेथें । देशाचे अमुच्या नेते

या विश्वाचे दीपक रे । असतिल तेथें बघूं बरें ९

दाविसी न मज कां वाता । जा नच तव पर्वा आतां

देहदीप विझणारच हा । जाइन मग मी तिथें अहा १०

दिव्यपणा येईल मला । बघण्याला ज्योती विमला

त्यांसह त्यांतच राहीन । स्वानंदीं होवुनि लीन ११

****

दोष व प्रीति

दोष असती जगतांत किती याचें

नसे मजला सामर्थ्य गणायाचें;

दोष माझा परि हाच मला वाटे,

दोष बघता सत्प्रेम कसें आटे?

दोष असती जगतांत, असायाचे;

मला त्याशीं तरि काय करायाचें?

प्रेमगंगेच्या शुद्धसिंचनेंहि

शुद्ध होइ न जो, दोष असा नाहीं;

गड्या पूर्णा! मज आस तुझी नाहीं.

सख्या न्यूना! ये मार मिठी देहीं.

प्रीति माझ्या ह्रदयांत करी वास.

न्यूनतेला पूर्णत्व द्यावयास!

****

बीज

आहे बीज म्हणोनि आज तुजला चंद्रा! बघोनी मनीं

माझीही भगिनी असेल नयनें माझ्याकडे लावुनी,

आला कंठ असेल दाटुनि तिचा, नाना मनीं भावना

येथोनी असतील त्या करितही दुःखी तिचेच्या मना.

ताई, भाउ तुझाहि त्याच बघतो चंद्राकडे या क्षणीं;

आणोनी तव मूर्ति चित्तफलकी उद्विग्न तोही मनीं.

कालें घोर दरी जरी पसरिली प्रेमामधें दुःखदा

प्रीतीनें परि एकरूपच असू मी तूं पहा सर्वदा

घेवोनी करिं दीप, अक्षत तुवां चंद्राकडे फेकुनी,

भाऊ आज कुठे असेल म्हणतां जे होय तूझ्या मनीं,

तें तेथें; परि गे, क्षणीं मन मनीं नेत्रांतुनीं धांवती

हे अश्रू तुज तेच घालित असें ओवाळणी संप्रती

****

निजलेल्या मुलास

ऊठ मुला, ऊठ मुला, बघ हा अरुणोदय झाला!

नवरंगी किरणांनी भूषविली बघ ही अवनी.

मोदभरे रान भरें,मंद सुगंधातें विखरे,

शीतल हा वात पहा, आळस हरण्या येत अहा!

किलबिलती, बागडती, वृक्षांवरतीं पक्षि किती!

रव करिती भृंगतती, पुष्पांचा मकरंद पिती.

फुलांवरी, फळांवरी,पतंग मोदें मजा करी.

झट्कन बसे, झट्कन उठे, उंच भराऱ्या घेत सुटे.

आनंदें नभ कोंदे, हरुनि आळसा तरतरि दे.

पूर्वेला रवि आला, मुला उठाया कथित तुला.

****

वसंत

वसंत आला! बाळा तुज रंजविण्याला.

वृक्षांवरि नव पल्लव आले,

लाल लाल बन दिसूं लागलें,

दिगंतरी हिम दडोनि गेलें,

आम्रतरूला । मोहोर कसा बघ आला! १

पुष्पित लतातरू हे होती,

दिशा सुगंधे भरोनि जाती,

गाणें भ्रमर मनोहर गाती,

शीतल वारा । श्रम दूर करी तव सारा. २

मधमाशा मधुसंचय करिती,

नभांत पक्षी स्वैर विहरती,

कोकिळ मंजुळ गायन गाती,

सुखकर झाला । हा वसंत सर्व जगाला. ३

****

अंगाई-गीतें

१

बोल बाई बोल ग । तुझ्या बोलाचें काय वानुं मोल ग ।

डोल बाई डोल ग । जाईजुईचीं लाख फुलें तोल ग ।

हांस बाई हांस ग । माझ्या अंगणीं माणिकांची रास ग ।

नीज बाई नीज ग । गाई अंगाई काऊचीऊ तुज ग ।

२

या बाई या । बकुळिच्या झाडाखाली फुलें वेचु या ।

उन पडलें । पानफुल दिसे कसें गोडगोडुलें ।

गोडगोडुलें । मोतियाचे दाणें कोणी खालीं पाडिले ?

रान हाललें । पहांटेला शुकदेव गाणें बोलले ।

* * *

चांदोबा मजला देई

आई आई । चांदोबा मजला देई .

धावत धावत देवा[१] दातो,

माझ्यामादें[२] तोही येतो,

मी थांबे तल तोहि थांबतो,

---

[१] जेंव्हा

[२] माझ्यामागें

खेलत लाही[१] । चांदोबा मदशीं पाहीं

मला दली[२] चांदोबा देथिल

ललायचा नाही मी पलभल[३],

त्याशी मी थेलेन दिवसभल,

देईं आई । चांदोबा खेलन्या देई

फोलायचा नाहीं त्याला

तुददवली[४] देइन थेवायला[५]

पाहूं देशिल ना पन मदला ?

तो मी ताही[६] । देनाल तुनाला नाहीं

* * *

रागोबा आला

१

रागोबा आला, आला,

गडे आमुच्या ताईला,

फुगले ग फुगले गाल,

फुल झालें माझें लाल.

---

[१] राही
[२] जरी
[३] पळभर
[४] तुजजवळ
[५] ठेवायला
[६] काही

धांवुंनि ही आली, आली;

गंगायमुनेसह खालीं.

२

ताई बाई सोनुकले,

तूं तल माझें फूल गले !

जा गे सगळ्या दूर चला.

राग फुलाला या आला

गेला गेला राग अहा !

हंसली ताई, पहा पहा !

३

हंसली ग हंसली ताई,

हें फूलहि हंसलें बाई,

उनपाउस हीं एक गडे

एक ताईचें हंसें-रडें

राग ताईच हारवला;

चला चला खेळायाला.

* * *

चिव चिव चिव ग चिमणूताई

चाल:- ताई गुणाची माझी छकुली

चिव चिव चिव ग चिमणूताई,
ये ये आपुल्या बागांत बाई;
चिमणी आली, बाळ हासला,
टाळी वाजली नाचूं लागला. १

टाळी वाजली, चिमणी उडाली,
भीऊन झाडांत कुठें दडाली;
बाळ म्हणतो " ये ये ग बाई, "
चिमणूताई आलीच नाही. २

एक वा-याची झुळूक आली,
बागेंत फुलें डोलू लागलीं,
लक्ष गेलें बाळाचें त्यांवर,
तेथें दिसला भुंगा सुंदर. ३

"भुंगोबा, आता तूं तरि येथें
रहा, चिमणी उडून जाते"
" गुं गुं गुं हो हो " भुंगा बोलला,
बाळाच्या मनीं आनंद झाला. ४

फुलें हुंगलीं, रस चाखला,
भुंगा उडोनि जाउं लागला;
बाळ मारितो हांका त्याजला,
गेला तो गेला ! नाहींच आला. ५

" गडय़ा पतंगा, तूं तरी येई,
येथें बागेंत खेळत राही. "
पतंग आला, क्षण खेळला,
भुर्कन उडोनी नाहींसा झाला. ६

बाळ लागला रडावयाला ,
गेला आईला सांगावयाला;
आई म्हणे, " ये खेळूं आपण "
झोंप लागली बाळाला पण. ७

वनमाला

काव्यरसाच्या गुंगीत गेलों एका रानांत,
कधिं न मिळे ती बघण्याला वनमाला दिसली मजला

ही वनमाला
नको कुणाला
चुंबायला ?

हास्य तिच्या गालीं चढलें तेव्हां वच कवि हें बोले. १
कलिका सगळ्या घेऊन, माळ तयांची गुंफून.
कुणी ठेविली ही येथें मन्मन वेडें परि होतें !

मुग्धपणाची
जणुं सौख्याची
आनंदाची

गोड गोड ही वनमाला तीच एकटी प्रेमाला. २
ईशाची दावी लीला देई कविते, स्फूर्तीला
वायु तिजसवें नृत्य करी भृंग तियेचा हात धरी.

तुजसह जीवित

जावें वाटत,

आशा दाटत,

प्रेमाची तूं खाण गडे, गोड गोड तूं गोड गडे । ३

वनमाला ही पाहून नेत्राचें सार्थक जाण.

जन्मभरी गाइन तिजला, कशी स्थिती येवो मजला.

त्या कालाची

त्या प्रेमाची,

त्या भेटीची,

स्मृतिही राहिल वनमाले ! जीवित शुष्क जरी झालें. ४

जे नाही ते दाखविलें, प्रेमरूप तूं मज केलें !

ठायीं एक्या तूं बससी, अणुरेणुमधी मज दिससी;

तरि मी गावें,

तुला हंसावें,

ममत्व न्यावें,

परि नच जगतीं ? एक भृंग गाइल कीर्ती.

बोल एकदां वनमाले ! ना तरि प्राण लया गेले.

अमृतबिंदूवर्षाव कर तूं, दे कवि नवजीव. ५

बोल हाटलें,

गाणें नुरलें,

प्रेमच दिसलें,

म्हणेन प्रेमाची खाण ना तर जीवच नादान. ६

* * *

घोडा घोडा

घोडा घोडा खेळु चला रे । मौज घडीभर करुं चला. ध्रु०

घोडे शंकर विठु करा,

लगाम हाती कुणी धरा,

दोरीचा चाबूक करा,

हां ! तर आतां पळा चला रे, घोडा घोडा. १

भले मुलांनो बसा जरा,

चित्त आपुलें शांत करा,

धांवत जाउं पुन्हा घरां रे, घोडा घोडा. २

गेली धांवत मुलें घरीं,

गंमत झाली घडीभरी,

आनंदहि चित्ता झाला रे, घोडा घोडा. ३

* * *

माधा भाऊ

पाहत लाहूं-गोदिला ग माधा भाऊ.

केंवा हथतो, केंवा ललतो,

हात पहा हा कथे हलवितो

घेतो कांहीं टाकुनि देतो,

माधा भाऊ-गानें का तुदला गाऊं ? १

बाहुलि का खेळाया व्हावी ?

लबाड कांही बोलत नाहीं;

हाथत हाथत कैथा पाही ।

माधा भाऊ-तुद कलेवली का घेऊं ? २

पहा कथा हा आई, हथतो,

माधे केथ कथे बघ धलितो,

लागलीच मग थोलुन देतो,

तल ले भाऊ-खेलन्याथ आपन दाऊं ३

* * *

चिमणीचा घरटा चोरिस गेला

चिंव चिंव चिंवरे । तिकडे तूं कोण रे ?

’ कावळे दादा, कावळे दादा, माझा घरटा नेलास, बाबा ? ’

’ नाहीं ग बाई, चिमुताई, तुझा घरटा कोण नेई ? ’

’ कपिला मावशी, कपिला मावशी, घरटें मोडून तूं कां जाशीं ? ’

’ नाहीं ग बाई, मोडीन कशी ? मउ गवत दिलें तुशी ’

’ कोंबडी ताई, कोंबडी ताई, माझा घरटा पहिलास बाई ’

’ नाहीं ग बाई, मुळीं नाहीं तुझा माझा संबंध कांही ’

’ आतां बाई पाहूं कुठें ? जाऊं कुठें ? राहूं कुठें ? ’

’ गरीब बिचाऱ्या चिमणीला सगळे टपले छळण्याला. ’

चिमणीला मग पोपट बोले ’ कां गे तुझे डोळे ओले ? ’

’ काय सांगू बाबा, तुला ? माझा घरटा कोणी नेला ? ’

’ चिमूताई, चिमूताई, माझ्या पिंजऱ्यांत येतेस, बाई ? ’

’ पिंजरा किती छान माझा ! सगळा शीण जाईल तुझा ’

’ जळो तुझा पिंजरा मेला ! त्याचें नांव नको मला !’

’ राहीन मी घरट्याविना !’ चिमणी उडून गेली राना.

* * *

माझा भारत

अंधारामधुनी प्रकाशकिरणें चैतन्य वाहोनिया

आणि भूमिवरी, अपार गमली सर्वेश्वराची दया;

माझा भारत एकलाचि तिजला हा पारखा जाहला,

शंका ये तुजला अशी तरि कशी आश्चर्य वाटे मला !

आहे हा हतभाग्य दीनदुबळा संत्रस्त दुःखी जरी,

दारिद्र्य जरि अस्थिपंजर उरे त्या तच्छरीवरी,

त्याला पाहुनिया भिऊन दुसरे कोणी पळाले दुरी, ...

या दुःखी परि प्रीति वाढत असे माझी तरी त्यावरी.

आहे देव विभागिला सकल या विश्वांत चोहींकडे,

ते माझ्या हृदयांतरीं बसुनिया हे शब्द बोले पुढें,

' नाहीं भारत दीन दुर्बल जरी माझा मला अप्रिय,

मी न्यायप्रिय देव वारिन पहा आतां तयाचें भय !'

* * *

पाळणा

निज रे निज बाळा,

लडिवाळा, हालविते हिंदोळा

आणुं नको चित्तीं

क्षणही ती नश्वर संशय भीति

चंचल निमिषाचे

मोहन ते, सुंदर म्हणती ज्यातें

फसवुनिया तूतें

जाइल ते, अक्षय बा दुःखातें

आशा हृदयाच्या

जरि दिसती दुरून सोज्ज्वल कांती

धरिती परि हातीं

हो माती, सोडुन दे ती भ्रांति

काळा नच कांहीं,

ठाउक ती, थोर तुझी विख्याती

निंदा स्तुति सारी

सोडुन दे निज निज परमानंदे

झोंपेमधिं कांहीं

भवदायी, स्वप्न न सजणा पाही

सुख दुःखें चिंता

निभ्रांता भिवविति न तुला आता

* * * *

भिकारी

किनरीवाला - दारात भिकारी आला ॥ ध्रु० ॥

मंजुळ सुंदर किनरी त्याची,

प्रेमरसाची आनंदाची,

लकेर घेई किति मौजेची

मोहविण्याला । १

सुखदु:खाची चाड न याला,

मीतूंपण हा विसरुन गेला,

नसे जगाची परवा ह्याला

उद्धत झाला । २

काळया काळया घन अंधारीं;

किंवा खरतर घोर दुपारीं

काढित बसतो मद लकेरी

भुलवि जगाला. ३

वनामधे वा जनांत किंवा

गिरिशिखरीं प्रासादीं अथवा,

सुनील गगनीं दिशांमधें वा

बंध न याला । ४

समान सर्वां भूतीं पाहे,

प्रेमें बांधी विश्व सर्व हें,

समाधानरत सदैव राहे,

क्लेश न याला । ५

लतिकांवरती फुले पहातो,

बघतो, हसतो, मोहुनि जातो,

गान आपुलें सवेंचि गातो,

गुंगुनि गेला । ६

समतेचें या वेद लागलें,

भेदाभेद पळोनि गेले,

म्हणोनि चले असले सुचले

ह्या वेड्याला । ७

* * *

गवताचे गाणे

परस्पराकंठीं हात घालुनियां बसलों गात

ऐको ना ऐको कोणी हीं अमुचीं वेदीं गाणीं

उच्छृंखल ओढा चाले, उच्छृंखल मारुत डोले,

उच्छृंखल अभ्रें झालीं, उच्छृंखल अमुची बोली.

अर्थ तयाचा कुणा जरी कळे न, परवा काय तरी ?

ज्ञान असो अज्ञानच हें गोड अम्हां अमुचें आहे.

* * * *

स्वर्गांतुनि आलि आई, मंजुरवें आम्हां बाही.

तीव वदली 'लाला लाला' या या रे नाचायाला.

वारापाउस ऊन गडे नाचनाचटी स्वैर पुढें.

पंख पांचुचे तुम्हीहि ते या उडवित येथें तेथें

या जननीवचनीं घालो, नाचत वर आलों आलों.

* * * *

पवनाच्या आंदोळांत देवदूत होते गात.

आलिंगुनी आम्हांला तें हालविती गद्गद हातें.

परस्परां चुंबित जावें, नाचावें, मंजुळ गावें;

झोंक्यावर झोंके घ्यावे, सृष्टीशीं समरस व्हावें.

* * * *

उंच कड्यावरतीं कोणी प्रेमाचीं बसवी ठाणीं.

खोल दरी अंधारात तीथेही कोणी झुलत,

एक परी अमुचे गीत. सर्वांचे एकच चित्त.

द्वैताला ठावच नाहीं, प्रेम दिसे ज्या त्या ठायीं.

प्रेम बनून जीवेंभावें प्रेमाला शोधित जावें.

* * *

तू तर चाफेकळी

’ गर्द सभोंतीं रान साजणी तूं तर चाफेकळी !

काय हरवलें सांग शोधिसी या यमुनेच्या जळीं ? ’

ती वनमाला म्हणे, ’ नृपाळा, हें तर माझे घर;

पाहत बसतें मी तर येथें जललहरी सुंदर.

हरिणी माझी, तिला आवडे फारच माझा गळा;

मैना माझी गोड बोलते तिजला माझा लळा;

घेउनि हातीं गोड तिला त्या कुरणावरतीं फिरे -

भाऊ माझा, मंजुळवाणें गाणें न कधी विरे. ’

‘रात्रीचे वनदेव पाहुनी भुलतिल रमणी! तुला;

तूं वनराणी, दिसे न भुवनीं तुझिया रूपा तुला.

तव अधरावर मंजुळ गाणीं ठसलीं कसलीं तरी;

तव नयनीं या, प्रेमदेवता धार विखारी भरी!

क्रीडांगण जणुं चंचल सुंदर भाल तुझें हें गडे,

भुरु भुरु त्यावर नाचत सुंदर कुंतल कुरळा उडे.

अर्धस्मित तव मंद मोहने, पसरे गालांवरी;

भुललें तुजला ह्रदय साजणी, ये चल माझ्या घरीं.’

***

सांज सकाळी हिमवंतीचे सुंदर मोतीं घडे;

हात लावितां परि नरनाथा तें तर खालीं पडे.

ती वनबाला म्हणे नृपाळा सुंदर मी हो खरी, --

अपूर्ण

* * *

प्रीति ह्वी तर

प्रीति ह्वी तर जीव आधि कर आपुला कुरबान,

प्रीति ह्वी तर तळहातावर घे कापुनि मान !

तलवारीची धार नागिणी लसलसती प्रीत,

याद ठेव अंगार जगाला लाविल निमिषांत !

प्रीति निर्मिली तुला वाटतें का दुबळ्यासाठीं ?

प्रीतिदेवि जगदेकवीर जो जाय तयापाठीं !

नव्हे प्रीतिला रंग लाविला लाल गुलाबांचा,

परि रुधिराचा, धडधडणा-या जळत्या जीवाचा.

गुल गुल बोले प्रीति काय ती? काय महालांत?

प्रीति बोलते काळ घालितां कलिजाला हात!

स्त्रैणपणाच्या चार भावना नच पचती प्याला

हीन जिवानें घेउं नये त्या हा[१] जहरी प्याला!

---

[१] त्या जहरी प्याल्याला

सह्य जिवाला होय जाहला जरि विद्युत्पात,

परी प्रीतिचा घात भयंकर दुसरा कल्पांत!

जीवंतपणीं मरण घेउनी फिरणें जगतात;

सांठविली ब्रह्मांडदाहिनी दाहकता यांत!

* * *

प्रीति व कर्तव्य

प्रीतिचा पथ हा भयाकुल दिसे सौंदर्य-सौदामिनी

डोळयांना क्षण तेज दाखवुनि या अस्तंगता हो झणीं;

चित्तांमाजि विकार्सिंधु खवळे चांचल्य जीवीं भरे,

नेत्रांतून उदास तेज जगतीं वेड्यापरी वावरे,

वरती हा ग्रहगोल शांत, वरतीं हा चंद्रमा मंगल,

तैसें नील गभीर हें गगनही निश्चिंत उर्वीतल.

पाहोनी असला विरोध जगतीं चिद्वृत्ति हो घाबरी.

देवा पाप तरी असेल कुठचें ? मी खिन्न कां यापरी ?

कोठें जाउं कसे करू मज विभो, कर्तव्य कैसें कळे ?

आलें तें समजूनही तरि पुन्हां हें चित्त कैसें वळे ?

माझ्यामाजिंच शत्रु घोर बसले माझा कराया वध !

कर्तव्यास बघूं टपून बसुं कीं यांच्यावरी सावध ?

गेला तास निघूनिया दिवसही याच क्रमें जातसे,

गेले मासहि, वर्षही निघुनिया, सार्थक्य कांहीं नसे;

खा, पी नीज पुन्हा असेंच करितां आनंद नाहीं पुन्हा;

चित्तामाजिं सदैव टोचित वसे कर्तव्य ही भावना.

डोकें जाय विचार एक करुनी चित्तीं दुजें तोंच ये;

चित्ताचा पगडा विशेष; बळ तें बुध्दीबळाला न ये.

त्या योगें परि जीव हा निशिदिनीं ठेंचळतो सारखा;

सा-या हाय ! सुखास होउन बसें मी माझिया पारखा !

अपूर्ण

* * * *

प्रेमाचा पहिला भास

जरि धूप जळत अनलांत । वार्यावर भरतो वास;

जरि देह शिजे दु:खांत । परि सुटका आज मनास.

मन्मानसराजसहंसी । अवतरली स्त्रीरूपानें,

सौंदर्य ह्रुदयंगम ज्योती । पाजळते दिव्यत्वानें.

जा, प्रेमदेवते जा जा । बंदिस्त तुझ्या दासानें

तव पुण्यदर्शनें केलें । निमिषांत जिवाचें सोनें.

देहाचा दास मरून । प्रेमाचा उरला जीव;

प्रेमांतच झाला सारा । विश्वाचा अंतर्भाव.

तारुण्यमदाचा श्वास । प्रेमाचा पहिला भास,

मुग्धेचें मोहन तेंही । याहुनि मनोहर नाहीं.

नवरागरक्तिमा रांगे । रविरंजित रजनीवरतीं.

* * * *

वैष्णव-धर्म

विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म

संतजनीं वर्म संगीतलें.

तयांचे भजन घदो अहर्निश

माझ्या मीपणास आग लागो.

पर-उपकारीं वेंचो सर्व शक्ति

हेचि माझी भक्ति पामराची.

सर्वही आघात येवो मजवरी

सुखी राहो परी देव माझा.

नको स्वर्गवास जनधनकीर्ति

प्रेमाची संपत्ति प्रेमरूप.

* * * *

पाऊस

थबथबली, ओथंबुनि खाली आली,
जलदाली मज दिसली सायंकालीं.
रंगहि ते नच येती वर्णायातें ।
सुंदरता मम त्यांची भुलवी चित्ता.
व्योमपोटी जलदांची झाली दाटी ;
कृष्ण कुणी काजळिच्या शिखरावाणी,
नील कुणी इन्द्रमण्यांच्या कान्तिहुनि,
गोकर्णी मिश्र जांभळे तसे कुणी ;
तेजांत धूमाचे उठती झोत,
चकमकती पांडुरही त्यापरिस किती !
जणुं ठेवी माल भरुनि वर्षादेवी
आणुनिया दिगंतराहुनि या ठाया !
कोठारी यावरला दिसतो न परी.
पाहुनि ते मग मारुत शिरतो तेथें;
न्याहळुनी नाहिं बघत दुसरें कोणी
मग होते अस्ताव्यस्त करी त्यातें.
मधु मोती भूवरतीं भरभर ओती !

अपूर्ण

* * *

तेजोवीणेची रागदारी

निजला होता क्षीरसागरी परेश विश्वंभर;
निजलें होतें विश्व धुंदिनें, धुंद दिसे अंबर.
जागी होती दिव्य देवता एक मात्र त्या क्षणीं;
छेडुं लागली रागदारि मग तेजोवीणेंतुनि.
सकंप रव तो ब्रम्हकपाटीं मंद घुमूं लागला;
हळूं हळूं ये नवी चेतना दिव्य विश्वमंडला[१].
निशेंत विरला तमःप्रसर, ती लीन रवीच्या करीं,
रविकर होती लीन अंबरीं, अंबर परमेश्वरीं.
परेश तोही लीन जाहला या गाण्याभीतरीं;

---

[१] विश्वमंगला

तो गाण्याचा सूर सांठला वसुधेच्या अंतरी.
आला, आला, आला गडि हो जगासंगतीं कवि;

आला, आला देव, तयाही आदिशक्ति जागवी.
करूं चला जयघोष तियेचा पहिला मानच तिला,
उदो उदो सौंदर्यदेवते, विश्वगोल बोलला.

* * *

दुबळी भूल

जल काळें काळें हंसें भयानक दिसे, सहज बघशील,
तर दिसेल तुजला तुझीच दुबळी भूल.

यक्षिणी, देवता , कुणी, कपारींतुनी,
घोर घुमतील

हे काय बोलते बोल, भाबडी भूल.

नको म्हणु काही,
बघ हिरवा मांडव मजवर होइल बाई.

दुरदूर माय चालली, बाळ परतली,
भरे हुरहूर,
तिज उदसवाणें - दिसतें सगळें दूर.

भावांनिं घेतलें पुढें, नको रडुं गडे,
घांलु ये चुडे
तुझ्या हातांत;

तुज आवडतो ना ? आज करूं दहिभात.

लोभाचा भरला पूर, विखारी घोर,
भरे महापूर,
लोपली माया,
ते विखार पिवळे लागति त्यास दिसाया.

दारांत बहिण भेतली , भीति वाटली,
चरकला भारी,
परि पुन्हा घनाची आली लहर विखारी.

ऐकून माय घाबरे, निघाली त्वरें
आडवी येई,
वेल्हाळ लाडकी चिमणी सोनाबाई !

तुज रानांनी बाहिलें, काल सोनुले,
राजबागांत
जा, भिऊं नको, मी तुला जोडितें हात.

* * *

ज्या कगदावरुन ही कविता बाडांत उतरून घेतली त्यावरच ती अतिशय पुसट असल्यामुळे कशीतरी लिहून घेतली आहे. (तसे बाडांत नमूद केलें आहे) तसें करतांना या कवितेचा काहीं भाग (निदान काही ओळी) न लागल्यामुळे वगळला गेला असावा; पण त्यामुळे कविता बरिच दुर्बोध झाली आहे. -- संपादक

* * *

उदासीनता

कोठुनि येते मल कळेना
उदासीनता ही हृदयाला.
काय बोंचतें तें समजेना
हृदयाच्या अंत-हृदयाला.
येथें नाही तेथें नाही,
काय पाहिजे मिळवायला ?
कुणीकडे हा झुकतो वारा ?
हांका मारी जीव कुणाला ?
मुक्या मनाचे मुके बोल हे
घरे पाडिती पण हृदयाला.
तीव्र वेदना करिती, परि ती
दिव्य औषधी कसली त्याला !

* * *

भटकणें

सर्व जगाने मला टाकिले म्हणून धरिलें तुला;
तुझ्याच भजनीं तुझ्याच चरणीं जीवभाव वाहिला.
तुझ्याजवळ मी कशी देवते, प्रेमयाचना करूं ?
हा गवताहुनि दीन दास तव, दूर नको परि धरूं.
थोर थोर नर नित्य वांछिती तुझें कृपावीक्षण,
तव चरणाच्या धुळिं लोभलें दुबळें माझें मन.

तव हाताचा गोड जाहला स्पर्श मला जेधवां,
तुझिया भजनीं मात्र वाहिलें तेव्हांपासुनि जिवा.
गेला भडकुन राही जाउन वनस्मशानीं जरी,
या गगनाची शपथ, लोचनीं तझीच मूर्ती परी.
निराश झालों घुनि सभोंतीं पर्वतमाला जरी,
रडत बैसलो बाळपणींही तुझ्याच नांवें तरी.
परदेशामधिं दिवस कंठिले, सौख्य सर्व टाकिलें;
आशा कीं मज दिसतिल कोठें रम्य तुझीं पाउलें.
मैदानावर खुळ्या पिशापरि भटकत फिरलों किती !
किती लोटली रात्र तयाची नाहीं हृदया क्षिती.

किति हृदयाची तीव्र वेदना तुजसाठीं सोशितो !
परि अजुनी तूं दूर किती वदपथ दुःखद वाटतो.

अपूर्ण

* * *

निराशा

रात्र संपली, दिवसहि गेले,
अंधपणा ये फिरुनि धरेला,
खिन्न निराशा परि हृदयाला --- या सोडित नाहीं.

नित्यापरि रविकिरणें देती
रंग मनोहर सांध्यमुखीं तीं,
खळबळ ओढा गुंगत गीती -- राईंतुनि वाहे.

सुंदर सगळें, मोहक सगळें,
खिन्नपणा परि मनिंचा न गळे,
नुसती हुरहुर होय जिवाला -- कां न कळे कांही !

चंद्रबिंब धरि अभिनव कांती,
मेघ तयांनीं धवलित होती,
परि हृदयीं नैराश्यकालिनी -- मम खेडत नाही !

भोव-यांत जणु पडलों कोठें,
स्वप्न भयंकर दिसतें वाटे,
जीवित केवळ करुणासंकुल -- नैराश्यें होई !

अपूर्ण

* * *

पारवा

भिंत खचली, कलथून खांब गेला,

जुनी पडकी उद्‌ध्वस्त धर्मशाला;

तिच्या कौलारीं बसुनी पारवा तो

खिन्न नीरस एकांतगीत गातो .

सुर्य मध्यान्हीं नभीं उभा राहे,

घार मंडळ त्याभंवति घालिताहे .

पक्षि पानांच्या शांत सावल्यांत

सुखें साखरझोपेंत पेंगतात .

तुला नाहीं परि हौस उडायाची,

गोड हिरव्या झुबक्यांत दडायाची ,

उष्ण सळया बाहेर तापतात .

गीतनिद्रा तव आंत अखंडीत .

चित्त किंवा तव कोंवळ्या विखारें

दुखतखुपतें का सांग, सांग बा रे !

तुला कांहीं जगतांत नको मान ?

गोड गावें मग भान हें कुठून ?

झोंप सौख्यानंदांत मानवाची

पुरी क्षणही कोठून टिकायाची ?

दु:खनिद्रा ती आज तुला लागे ;

तुझें जगही निद्रिस्त तुझ्या संगे .

फिरे माझ्या जगतांत उष्ण वारें ,

तुला त्याचें भानही नसे बा रे !

अपूर्ण

खेडयातील रात्र

त्या उजाड माळावरती

बुरुजाच्या पडल्या भिंती;

ओसाड देवळापुढतीं

वडाचा पार-अंधार दाटला तेथ भरे भरपूर.

ओढ्यांत भालु ओरडती ,

वाऱ्यांत भुतें बडबडती ,

डोहांत सावल्या पडती ,

काळया शार - त्या गर्द जाळिमधिं रात देत हुंकार .

भररानीं काकस्थानीं

उठतात ज्वाळ भडकोनी,

अस्मान मिळालें धरणीं,

आर ना पार - अवकाळ रात्रिचा प्रहर घुमे तो घोर .

* * *

प्रतापसिंह

ह अंत:कलहाग्नि घोर पडला, पृष्ठें जळालीं किती !

रक्ताचे ठिपके भयंकर निजद्वेषें किती गाजती !

स्वार्थाचें अति तीव्र खड्ग पडुनी चित्रें किती कापिली !

झालीं कृष्णकभिन्न दैवलिखितें, ही स्त्रैणता हो बळी .

कुंध्दा ग्रंथसमीक्षणीं भरतभू हुंकार फोडी बळें,

गेला पेटुनि विंध्यपर्वत पहा तद्दिव्यघोषानलें !

विश्वेशाप्रिय विश्वधूरि-असुरां दुर्दांत निर्दाळुनी

दिव्यात्मे निजले तयावर तया चैतन्य ये त्या क्षणीं .

झाले ते रजपूत पूत करण्या दिव्यध्वजा भारतीं

तो निर्घोष प्रतापसिंह अमुचा मार्तंड चंडाकृति !

* * * *

-- ला

दुर्धर करुणा तीव्र वेदना मनास माझ्या दंश करी ;

काळिज फुटतें, रक्त गोठतें, वीजहि त्याहुनि फार बरी !

जीव येवुनी थिजल्या नयनीं शून्य दिगंतीं खिन्न मनें,

वण वण बघतां, हाय! अवचिता मूर्ति तुझी...

अपूर्ण

* * *

कवीची इच्छा

जगाचे बंध कोणाला - जगाला बांधला;

मला जो थांबवी ऐसा - जगीं निर्बंध ये कैसा ?

जगानें देह हा केला - जगाला वाहिलें त्याला;

हणा मारा खुडा तोडा - परी आतां मला सोडा .

न कीर्तीला, न प्रेमाला - न सौख्याला, विलासाला,

न विघ्नाला, न मृत्यूला - मला ये आडवायाला ?

वृथा या वाहणें चिंता - वृथा अश्रू वृथा ममता;

वृ नि:श्वासमालाही - मला जी थांबवीना ही.

पुरे संबंध प्रेमाचा - नको हा खेळ प्रेमाचा

खरा जो प्रीतिचा प्याला - जगीं प्याला, सुखी झाला .

अपूर्ण

* * *

दौलतरावांची मंजुळा

नाकीं डोळीं चित्र बाहुली देवाने केली,

हतदैवानें लिहुन ठेविलें काय परी भालीं ![१]

येउनिया मागून ठेवूनी खांद्यावर हात ,

करुणावदनीं धाउन आला ------.

वाहूं दे ती मंगलमाया अशीच वाहूं दे;

अश्रुपुरानें या वरुणेच्या जग हें न्हाऊं दे ।

मिळेल वैभव दिसतिल जगतीं रत्नांच्या राशी;

अश्रु दयामय, मृत्युजगीं या मोल नसे त्यांसी।

मिळतिल कवनें, मिळतिल दुर्मिळ तत्वांचे बोल;

दिव्य आश्रुंनो ! तुम्हांपुढें परि ते सगळे फोल .

दिव्य तारका दूर राहिल्या त्या स्वर्लोकांत;

दिव्य अश्रु परि शुध्द मनाचे त्यांहुनि निभ्रांत .

अमृताचा वर्षाव जगीं जरि केला जलदांनीं

तृषा न जाइल शोकदग्ध या अवनीची त्यांनीं .

प्रतिजीवाला अखिल जगाला एक सुधा व्हावी .

अंत:करणीं ओतितसे जी दिव्य दया देवी .

गंगायमुना शुध्द दयामय अश्रूंची जेव्हां,

---

[१] कांही ओळी गहाळ झाल्या असाव्यात असें तिसऱ्या ओळीवरून वाटतें. -- संपादक

त्या गंगेच्या पुण्यदर्शनें नर तरतिल तेव्हां .

परजीवास्तव जेथ आंतडें कळवळुनी येई,

त्या हृदयाविण स्वर्ग दुजा या ब्रम्हांडीं नाहीं .

स्वर्ग हवा का ? देव हवा का ? ये तर मग येथ;

मलूल अपुलें बनव गड्या, या बालेसम[१] चित्त .

* * *

दौलतरावांची मंजुळा

राजस बाळा बाळ मंजुळा दौलतरावांची
पोर पोरकी एक राहिली थकल्या जीवाची.
बरोबरीचे पुत्र लाडके जीवाहुनि फार
एकामागुनि एक लोपले समरीं रणशूर.
तुटे तटतटा हृदय लागला जीवावर घाय;
झुरून पांजर माय तयांची त्यांमागुनि जाय.
दुर्धर दुःख देह खचाया काळमुखीं लागे;
एकच दुबळा पाश ओढितो त्यास पुन्हां मागें.
परलोकींचें स्वप्न मनाच्या नयनावर येतें;
जागेपणचें चित्र मंजुळा परि उघडी येथें!
अखंड चिंताव्यवधानांच्या जीव बुडे डोहीं,
डोळयांपुढची बाळ मंजुळा परि हालत नाहीं.
तीव्र विषारी रोग पोखरी आंतुन वृक्षाला,
बाळ-कळीला सहज ज्यांमुळे म्लानपणा आला,
दुःख रेखितें सान जिवावर जी करुणा कांहीं,
काव्यालेखनीं चित्रदर्शनीं ती दिसणें नाही.
भोळा हृदयीं भाव दाटला, बाही देवाला,
मूकरोदनीं अभागिनीचा, नच लागे डोळा.
जीर्ण पसरले हात, उराशीं धरिलें तनयेला;
डोकीवरुनी कुरवाळित कर पाठीवर नेला.
थिजली आशा, जीव गोठल्या नयनांतुनि पाही;
शून्य भविष्यें विकल चेतना करुणाकुल होई.
सरली माया, लोचन मिटले, शांतपणा आला;

---

[१] बाळासम

एकच झटका क्षीण कलेवर गळलें भूमीला.

* * *

नश्वर जग हें, नश्वर अमुचे मायेचे पाश,
क्षणीं तोडुनी काळ तट्तटा फेंकुनि दे त्यांस
वैभव गेलें, नाव निमालें, बुडलें घरदार;
फिरला नांगर, ओस जाहला, भरला संसार.
स्वप्नमात्र हा क्षणिक पसारा, मायेचा भास;
सत्य बोल हे परि न शांतता देतिल जीवास.

* * *

अनाथ बाला पोर मंजुळा केवळ अज्ञान,
भूमि फाटली तिला वाटलें तुटलें अस्मान!
धार लागली जी ममतेच्या रुधिराची जीवा,
मायेचें जग ओस कुणाला दाविल ती देवां
कालवतें ब्रह्मांड मनीं, घर खायाला येतें,
निजेल कैसी पोर मंजुळा कुणि सांगा येथें?

अपूर्ण

* * *

मोहिनी
[तारा‍राणी]

(या पद्यपंक्ति एखाद्या खंडकाव्याच्या आरंभींच्या असाव्यात. कथानायिके-
वरुन नाव द्यावें, तर तें या पद्यपंक्तींत आढळत नाहीं. चवदाव्या ओळींतील 'मोहिनी'
हें तर त्या कथानायिकेचें नांव नसेल ना? – संपादक)

या शुभ्र विरल अभ्रांचें । शशिभंवतीं नर्तन चाले;
गंभीर धवळली रजनी । बेभान पवनही डोले;
तंद्रींतच अर्धीमुर्शी । लुकलुकते तारा‍राणी,
ये झुंजुमुंजु[१] तेजानें । पूर्वेवर पिवळें पाणी;

निस्पंद मंद घटिका ती । अंधुकता धुंद भरीत,
ब्रह्मांडमंदिरीं गाई । सौभाग्यसुभग संगीत.

---

[१] मंजु मंजु

* * *

निद्रिस्त नील वनमाला । निद्रिस्त सरोवर खाली,
वर मूक मोहनें जैसीं। शशिकिरणें विरघळलेलीं;
इवलाच अधर हलवून । जल मंद सोडितें श्वास,
इवलाच वेल लववून । ये नीज पुन्हां पवनास.

निश्चिंत शांति-देवीचा । किंचितसा अंचल हाले;
रोमांच कपोलीं भरती । कुंजांत कोकिला बोले.

* * * *

घननील लतावलयांत । हिमधवल शिलातलभागीं
चमकून मोहिनी झाली । जणु कुंजगुंजनें जागी.
सौंदर्यभरीं भरलेलें । तारुण्य चढे रंगास,
अलवार कोवळें अंग । जशि काय फुलांची मूस.
धरि आम्रमंजरी कानीं । हातांत जुईची वेणी,
कंठांत मालतीमाला । माधवीच भासे बाला.

* * * *

मदनाची मंगलमाया । नटनाच करी हृदयांत;
स्फुरतात कल्पनातीत । रणकार सुखाचे त्यांत.
किति होत नाच नयनांचा । किति रंग मुखावर आले;
तें चित्र चोर चित्ताला । कितिदां तरि चुकवुनि गेलें.
उत्कंठा धीर धरीना । लागला दुखाया ऊर;
तारुण्यतरल बालेच्या । चित्तांत भरे हुरहूर.

* * * *

पायांत रुप्याचा तोडा । ये थबकत थबकत थोडा थोडा
युवराज विजयसिंहाचा । झाडींतुनि पिवळा घोडा.
शिरपेंच शिरावर साजे । पाठीवर लटके ढाल,
रूदार झगा जरतार । अंगावर हिरवी शाल;
उतरून विलासी वीर । चुंबुनि ती मोहनमाला.
जणुं रम्य हृदय रमणीचें । हळुवार धरी हृदयाला.
उतरून वारुवरतून । सरदार शिपाई आले;
हळुवार हृदय रमणीचें । हृदयाशीं संगत झालें.

अपूर्ण

* * *

शाहीर

शूर वीर सरदार मराठी मानकरी मंडळी,
पाठ भाट वर्णिती जयाची उदार बिरुदावली.
धीर धिंग रणसिंग बैसले नरनायक त्यामधीं.
ऐटदार जरतार आपल्या भर पोषाखीं सुधी.
सौंदर्याची वेल बहरली, ठरली उजवीकडे;
राजबाळ वेल्हाळ बघत अळुमाळ पावलांकडे.
वीर्य सारसर्वस्व जयाचें विशाल वक्ष:स्थळ
नाथ तिचा तो सनाथ करि जणुं अनाथ भूमंडळ.
नवा युवा वनराज केसरी सलील बसला जसा
ठाणमाण मांडुनी, तयाचा तसाच उठला ठसा?
थाटदाट थाटला सभेचा थाप डफावर बसे
ताल धरी खंजिरी. तारिचा झणत्कार होतसे.
'उदो उदो!' जयघोष घणघणे चकित जाहली सभा,
वीर्याचा नटनाच प्रीतिचा रोमांचावर उभा.
चित्त थरकलें, प्रेम थरकलें, वीर्य हरखलें अहा!

अपूर्ण

* * *

निःश्वास

[बालकवींच्या मनातून निःश्वास नावाचें एक प्रदीर्घ ऐतिहासिक काव्य लिहावयाचें होतें. त्याचें काही भाग क्रमश: नसावेत –बालकवींनी निरनिराळ्या वेळी रचिलें, मित्रांना वाचून दाखविले, पण एकत्रित न लिहिता निरनिराळ्या कागदांवर लिहिले. त्यांपैकी एकावर निःश्वास २ असे नांव होते; व बाकीचे अनामिक होते.अर्थात् बाडांत लिहिताना ते एकाच कवितेचे भिन्न भिन्न भाग आहेत असे न लिहिल्यामुळें श्री. निफाडकर यांनी त्या भिन्न भिन्न ऐतिहासिक कविता आहेत या समजुतीनें त्यांना विषयानुरोधें नावें दिली. 'वीर मराठा', 'रणघोष', 'निःश्वास' या कविता वाचल्या म्हणजे, पहिल्या तिन्हींत येणारा स्त्रीच्या मंद निःश्वासाचा प्रामुख्यानें उल्लेख, तिन्हीमध्येंसुद्धा-वर्णिलेला एकच विषय, त्या विषयाला अनुरूप, सारख्याच प्रकारची रचना या सर्वांमुळें त्या एकाच कवितेचे भाग असून, ज्या जीर्णदुर्गाच्या परिसरात ह्या घटना घडतात त्याचे 'जीर्णदुर्ग' हे वर्णन हा प्रास्ताविक भाग आहे ध्यानांत येतें. श्री. दत्तोपंत टिळकांना तर हे भाग निःश्वास या खंडकाव्याचेच आहेत अशी खात्री वाटते; कारण ही बहुतेक कविता महाबळेश्वरच्या डोंगरांतून फिरतांना बालकवींनी दत्तोपंतांना अनेक वेळा म्हणून दाखविली होती. एवढेंच काय, पण महाबळेश्वर येथें बालकवींनी हे भाग म्हणून दाखविले तेव्हां 'पाणी पाणी जलमय....पर्वत झाला' हें महाबळेश्वराचें वर्णन आहे असें बालकवींनी सांगितल्याचेंहि त्यांना आठवतें. या कवितांचा क्रम जीर्णदुर्ग (पृ. ९२), वीर मराठा, निःश्वास, रणघोष असा असावा. 'शाहीर' ही अपूर्ण कविताहि त्याच काव्याचा भाग असावा असें वाटतें. – संपादक]

(वीर मराठा!)

उग्र कडेच्या कडे तोडुनी वीर बालिका वननिर्झरिणी
पुन्हा एकदां वळुनी बघते स्वाभिमान दृष्टीनें जेथें,
त्याच तिच्या सुंदर वळशावर विंध्यशिरापरि भव्य भयंकर
विश्वरक्षणा जणूं उदेला, दुर्ग दिसे अभिमानच पहिला.
उच्च उच्च तत्सौधावरतीं धीर गंभीर प्रसन्नमूर्ती
वीर मराठा कुमार कोणी बघे सहज पलिकडच्या रानीं १

* * * *

भयाण दरडी घोर क-हाडी किर्र दाट अंधारी झाडी;
कृष्ण राक्षसी शिला पसरती गर्द मातल्या गवतावरतीं.
ढासळलेले कडे भयंकर तुटुनि घसरले परस्परांवर;
त्यांत चेपला वननिर्झर तो कालभुजंगासम सळसळतो.
कृष्ण भयानक तीं गिरिशिखरें, त्या खिंडी, तीं रानभुयारें,
विरूपाक्ष कालाचें तेथें भेसुर रूप दिसे न कुणातें ? २

* * * *

काळमुखीं पण वावरणारा रणदेवीचा पंचीप्यारा.
वीर्याचा अतिरेकच नुसता वीर बाल तो कुमार होता.
रणक्षेत्र तें बघुनी नयनीं प्रस्फुरला वीर्याग्निकणांनीं;
ज्योत नवी फोफावुन झाली लाल लाल वदनावर आली.
दृष्टींतुनि फूत्कारच ओती उग्र नागिणी मनस्विता ती;
रणदेवीचा हृदयमणी तो, खोल विचारीं यापरि झुलतो. ३

* * * *

शूरवीर समरांगणगाजी निजपूर्वज बघतो तो आजी;
तीं मैदानें प्रदेश सारा आज अपूर्वच दिसतो त्याला.
बघतां बघतां नटला बाळ काळ दुजा बनला विकराल;
तोंच कळेना कुठुनी कसला एक मंद नि:श्वास उदेला.
स्वप्न चळे ? वरतीं मग पाहे निशावात घोंघावत आहे;
प्रकाश गेला, संध्या गेली, रात्र उदेली विचारजालीं. ४

* * * *

रणक्षेत्र ते कडे विशाल वाढविती रेवेचे बोल,
घूं घूं घूं मंत्रांची माला घुबड लागलें बोलायाला,

वन्य पशूंचे भेसुर नाद दुर्गावर घेती पडसाद,
कसा कळावा त्यांतुनि त्याला एक मंद नि:श्वास उदेला ?
श्रवणरंध्रिं परि अझुनी घुमतो मारुतचेष्टाभास मात्र तो.
बालवीर क्षण चंचल झाला .....
रणदेवीचें ..... प्रीतिस्थान कर्कश रणधीरांचे प्राण[१] ५

* * * *

मजसाठीं झरणा-या[२] श्वासा, दाब आंतल्या आंत उसासा.
समोर दिसतें रणस्थान तें, हृदय नाचतें अमुचें तेथें.
शौर्यासाठीं शूरापोटीं रणांगणाच्या ध्याया गांठी
रजपूताचे आम्ही छावे, मरण-मारणें आम्हां ठावें.
प्रेमभुकेलें असेल कोणी, पहा शोधुनी, जा त्या स्थानीं.
मी समरीं रणशूर बनोनी इच्छितसें खड्गाचें पाणी. ६

* * * *

पाणी पाणी; जलमय सारा आसपासचा पर्वत झाला;
धो धो धांवति निर्झर खालीं, दरी दरी धोधोमय झाली.
कृष्णवर्ण घनपर्वत वरतीं काळकृतान्तापरी विचरती;
कडाडती चपला त्या घातें स्वर्भूमी क्षण दुभंग होते.
काळोखाचें काळिज फुटलें, किर्र रात्र अंधारी बोले;
कसला पर्वत, कसलें रान, एक मात्र अंधार भयाण. ७

* * * *

दुर्ग गजबजे, बसल्या थापा, घोड्याच्या टपटपल्या टापा;
वीर मराठे दिसले, लपले; नि:स्तब्ध पुन्हां कानन डोले.
कृष्णरात्रिची भयाण वेळ, रान सभोंतीं जड जंजाळ;
शौर्यदेवता परी नाचते कड्याकड्यांतुनि जेथें तेथें.
हादरीत जड पर्वत सारा घो घो घुमताहे हा वारा;
त्याच निनादें बसुनी टाळी प्रतिध्वनी हो मयद निराळीं ८

अपूर्ण

* * *

---

[१] अस्फुट वच अपणाशिच वदला: रणदेवीचें प्रीतिस्थान, कर्कश रण धीरांचे प्राण

[२] झुरणा-या

(वीरगडी)

'या घुमत्या,' रात्रीचा वारा घुमवूं दे तुमच्या हृदयाला[१]
वीर्यश्रीचें अपूर्व पाणी वीरांनो ! निधड्या छात्यांनीं
याच झ-यापरि पसरुनि द्या रे कड्यावरुनि चोहिंकडे खालीं
जों तेजाची दिव्य तुतारी प्रतापनिधि घुमवीत निराळीं,
तोंच आपुल्या खड्गतलांनीं शत्रुरक्तमय बनवा अवनी.
कचेल जो - पण नांव कशाला, पुरे हाच संदेश तुम्हांला;
कडकडणा-या चपलेवाणी वीरमणीची गभीर वाणी
नाचनाचुनी कड्याकड्यांत तेजाची संचरवी ज्योत.
काळवेळ, परि कसलें काय, वीर पुन्हां परते असहाय,
साह्य कशाला ? विलसे हातीं रिपुरुधिरप्रिय खड्गलता ती.
क्षणाक्षणा त्या दुर्गामधुनी दीप तळपतो लपतो विपिनीं;
विजा चमकती, प्रगटे रान, गर्द भरे अंधार फिरून.
दरड भयंकर वरतीं आली, रिपुसैन्याचा पडाव खालीं.
मार्ग संपला, चुकला घोडा, वीर थरकला मनांत थोडा;
अन्यक्षणिं नवकांति उसळली अग्निकणांपरि नयनीं गालीं.
निमिषार्धीं सरसावुनि हात नाचुं लागलें खड्ग नभांत;
अंधेरी परि भलती झुकली; दृष्टि विरमली ठकली. थकली.
गुप्त रिपूचा जडला, भिडला वीराच्या हृदयाशीं भाला;
दबा धरुनिया बसला छावा, वीर केसरी खवळुनि यावा,
त्यापरि तो उसळुनिया वीर जों खाली अरिवर तरवार,
तोंच मधें टंकार उदेला खड्गाचा खणखण रव झाला.
किंकाळी श्रवणावर आली; पुढें निनादें बसली टाळी;
स्तब्ध वीर न्याहाळित तेथें भूवर तों पडलेलीं प्रेतें.
भास दिव्य हो क्षणैक नयनीं तोंच उठे नि:श्वास दुरोनी.
दुर्गामधुनी उसळुनि आलां एकजात सरदारी भाला;
पलिकडच्या अत्युप्रकड्यांत रणवाद्यांचा उडला धोत.

मागें पुढतीं एकच मारा, शत्रु गजबजे क्षणांत सारा;
वीर पुरा बनला बेहोष, क्षणाक्षणा गर्जे रणघोष.
धन्य वीर व्हा पुढतीं, पुढतीं, पाहुं बरें काळाची छाती.
भंग भंगुनी हो धुळधाणी, शत्रुबळाचें जिरलें पाणी.
वीर्यश्रीचा नवरा गाजी बेभान चरे समरामाजीं;

---

[१] हृदयांना

शत्रुदलाचा कोट अफाट चिरित चालला तसाच थेट.*

* * * *

रातकिड्यांच्या कठोर गानीं बेभानपणा भरला रानीं;
कड्याखालच्या उभ्या कपारी पाणथळीच्या गलिच्छ भारी;
त्यांमधुनी घोंघावत गीतें सैराटपणें उठलीं भूतें;
भालूंचें विव्हळणें चालें, कुठें पिंगळा भकास बोले;
कुठें खिदखिदे दरीच वाटे, रान करकरे भयाण मोठें.
क्षणी भारिला पुतळ्यावाणी वीर जशाचा तसाच रानीं.
मृत्यु-प्रीती मृत्यु-प्रीती नाद भयंकर नभांत होती;
द-या कपारीं वनेंहि सारीं नाचुं लागलीं घनांधकारीं.
अग्नि पेटला उठल्या ज्योती, भग्न हास्य ये भकास चित्ती.
भग्न रवें आरडोनिं कोणी क्षणीं धबधबा उरास हाणी;
मगरापरि वासुनिया तोंडें गरगर होते घेत भवंडें;
किंकाळ्या फोडित लवलाही पिशाच्चमाला अदृश्य होई.

* * *

* या ओळीपुढचा भाग गळाला असावा. पुढचा संदर्भ लागत नाहीं. स्वतंत्र पानांतून लिहिलें आहे, असें बाडांत लिहिलेलें आहे. --- संपादक.

अपूर्ण

रणघोष

अरिसैन्याचा अफाट सागर, त्यांत गर्जतो दुर्ग भयंकर,
अग्निपर्वणीं वीर न्हाउनी, क्षणोक्षणीं आदळती धरणीं
तो दुर्गांतुनि बाहिर आलां, एकजात सरदारी भाला,
वीर पुरा बनला बेहोष, क्षणाक्षणां गर्जे रणघोष.
धन्य वीरहो, पुढतीं-पुढतीं, पाहुं बरें काळाची छाती.
वीरश्री नवरा तो गाजी, बेभान चरे समरामाजीं;
त्यांत नटे रिपु रक्तस्नानीं, भाग्यवान एकादा कोणीं.
तडिल्लतेचा तुटनी लोळ, क्षणामधें करपून भुगोल,
क्षणामधें नवतेज भरोनी, अग्निशिखा धगधगत्या नयनीं.
क्षणात वरतीं ऊर उभारे, क्षणार्धांत हो भयाण सारें.
दुर्ग फाटला उठला त्यांत, अग्निशिखेचा भयाण धोत.
काळच तो किंकाळ्या फोडी; वीर विराची धरितों नरडी;
काळाची विक्राळ क्रीडा, तो मृत्यूचा भयाण कीडा,

तोंच पलिकडे उग्र कड्यांत, दाट धुराचे उठले धोत;
मागें पुढतीं एकच मारा शत्रु गजबजे क्षणांत सारा.
भंगभंगुनी हो धुळधाणी, शत्रुदळाचें जिरलें पाणी;
भान कशाचे ? नव नवसाचें, समरतीर्थ ख-या शूराचें
अन्य क्षणिं अंधार अघोर, तसा जाहला क्षणैक वीर;
क्षणार्धांत मधु सुषमा आली, क्षणी रोष ये नयनीं गालीं.
नि:श्वसिता किंकाळी फोडी, परि न चळे ओठांची जोडी. --

अपूर्ण

* * *

नि:श्वास २

हे सौंदर्यध्वंसी काला । भीति दाविसी काय ? कुणाला ?
विद्युत्पातासह कडकडुनी । कडेकडे जा टाक फोडुनी.
गर्वराशि हा गभीर भूधर । ने पाताळी तुला हवा तर;
क्षुब्धाब्धीच्या लाटांमधुनी । धांव जिभाळ्या चाटित गगनीं.
गर्भगळित[१] ती तारा-बाला । बळी तुझ्या घे हत जठराला.
परी प्रीतिचा न्यारा वारा । खबरदार अडवितां याला ।

* * * *

नाजुक मी ललना फुलवेल । प्रेमहि माझें काय मलूल;
अशा विचारीं मूढा हृदया । क्षणाक्षणां धडधडसी वायां.
प्रेमरक्षणीं दक्ष देवता । अव्यक्त जगीं करिती सत्ता.
प्रलयवज्र कीं कृतान्त तोही । सामर्थ्यें अवगणिला त्यांहीं.
पडत्या स्त्रीहृदयाचा तोल । त्याच देवता सांवरतील.
भीति कशाची आणि कुणाला । पहा जगा, ललनेची लीला ।

* * * *

चला सरा सुमनांनो दूर । दे हातीं प्रेमा समशेर
उग्ररूपिणी शिवा भवानी । प्रीतिदेवते, उतरे भुवनीं.
क्षुद्र मूषका काळा मूढा । पसर तुझ्या त्या कराल दाढा ! ---

अपूर्ण

---

[१] गर्भभरित

* * *

मूढ मालती

प्रेमतूर्च्या मरुद्गणांची पहिली लहरी आली;
हृदयीं शिरली मुग्ध मालती, ईषत्कंपित झाली
तेंच रूप तें, दृष्टि तीच ती, माधवही तो पाहिला,
आज निराळा परंतु गमला त्या वेड्या हृदयाला;
वेडे वेडे विलक्षणचि या आज भावना काय ?
पुसूं कुणाला ? जिकडे तिकडे भरले माधवराय.
मंद वायुंनो, शपथ तुम्हांला गुणगुणतां तें काय ?
मूढ मालती ! नाहीं नाहीं, बोलत माधवराय.
हृदय पडे धडधडे ! कशाच्या लहरी येती अंगीं ?
जागी का मी, काय बोलत्यें, वसलें कोण्या जागीं ?
अमृतमयी स्वर्धारा त्यांतचि शशांक पोहत आहे;
नि:श्वासांची उष्ण झरी का मद्हृदयांतुन वाहे.
पलिकडचें हें मेघाडंबर धांवत येइल बाई,
दिव्य चंद्रिके, विचार असलें नकोत भलते कांहीं.
स्वर्ग स्वर्गीं तेजोमय, तूं वसुधा दीन बिचारी;
मूढ मालती तशी माधवा तुजसाठी झुरणारी.
आर्द्र करावें विश्व अश्रुंनीं दूषविल्या श्वसितांहीं,
स्त्रीहृदया ! तुज मार्गच दुसरा जगीं नसे वा काहीं.
जर वातांना भाव मनींचे प्रगट कराया येते,
तेंच सांगते त्या बालेचें हृदय कसें होतें तें.
निश्वसिते तीं, तीं प्रेमाचीं मुकीं कोंवळीं गीतें,
फुलें अहा तीं प्रेमतरूंचीं लाजविती स्वर्गातें.
गर्द वनांतिल मुक्या झरीपरि तिची प्रेममय वृत्ती
स्वर्गंगेला लाजविणारी दिसती अवकाशीं ती.
प्रेमकल्पनामय प्रेमाचा सेतू अद्भुत कांहीं,
दिसला असता जो कोणीही कधीं पाहिला नाहीं.
कुमारिकेच्या मूक मनाच्या स्निग्ध सांवळ्या छाया
दिसल्या असत्या जर[१] का येते विचार अबलेचे या -- अपूर्ण

---

[१] जरी काय ते विचार अबलेचे या.

हृदयाची गुंतागुंत

हृदयाची गुंतागुंत कशी उकलावी ?
ही तीव्र वेदना मनामनाची ठावी.

अंधार दाटला अपार भरला धूर,
परि पार तयाच्या कोण मला नेणार ?

हें ज्ञान मला तर अज्ञानापरि भासे,
मी सोडवितां तें उलटें बांधी फासे,

मन विटलें, विटली शब्दचिकित्सा सारी;
मी फिरतां गरगर बुद्धि तयामाझारीं.

सौंदर्य फुलांचें, गाणी वनविहरांचीं,
ती गोड शांतता हिरव्या वृक्षलतांची,

शीतलता सुंदर चंचल निर्झरिणींची,
गंभीरपणाची मूर्ती गिरिरायाची,

मज रुचे न किमपी व्यापकता गगनाची;
तीं अनंततेचीं किरणें ग्रहगोलांचीं

ती अमर्यादता अचिंत्य गूढ दिशांची,
ही अगाधता कीं सर्वंकष कालाची !

हें दिसून सर्वहि मज न दिसेसें होई,
समजून मनाला कांहीं उमगत नाहीं.

हे धर्म सांगती भिन्न भिन्न पथ काहीं,
मम वृत्ति सांगती भिन्न तुझा पथ पाहीं.

ही बुद्धि सांगता मन ऐके ना तीतें,
हें चित्त वदे तें पटेच ना बुद्धीतें.

द्वैताची असली अक्षय झोंबी चाले,
सुखदु:खीं खातें चंचल चित्तहि झोले.

दुर्भाग्य दुर्बळा मनास दिसतें सारें,

परिं चंचल चळतें चपळहि चित्त कसें रे !

मानवतो कवणां स्वार्थ, कुणां परमार्थ,
परि अर्थ दिसेना हाय मला उभयांत.

वैराग्य बरें की सुखद बरा अनुराग,
परि हाय प्रीतिचें उगाच माझें सोंग.

तें कर्म बरें कीं बरवा कर्मत्याग ?
दुर्दैव तसें, मज नव्हे त्याग ना भोग.

तीं श्रद्धा बरवीं अश्रद्धाहि बरी ती;
परि मानवते मज मधेंच भलती रीति.

व्यामोह भयंकर दुस्तर भरला भारी,
कीं जीव दडपतो मम निद्रेमाझारीं !

मज व्यर्थ नको तीं अमरपणाची गाणीं;
कुणि उठवा असल्या गहनांतुनि हलवोनी.

तू तुझाच कर उद्धार बोल हे कळती,
परि सहायार्थ या वृत्ति मनीं तळमळती,

हा हाक मारतो उठवा मजला कोणी,
या भर निद्रेच्या दुस्तर गहनांतूनी.

दिन पक्ष मास ऋतु वर्ष भराभर गेले
हें रक्त जसेंच्या तसेंच सांकळलेलें -

अपूर्ण

* * *

मेघांचा कापूस

फिकट निळीनें रंगिविलेला कापुस मेघांचा,
वरुनि कुणी गुलजार फिरविला हात कुसुंब्याचा;
त्यांतहि हसली मंदपणें ती चंद्रकला राणी;
कडेकडेच्या मेघांवर ये मोत्यांचें पाणी. १

इंद्रनिळाचा रंग बहरवी गिरिच्या अंगाला,
मधुन जळांची शुभ्र शोभते ती मोहनमाला;
चौंबाजूला थाट दाटला हा हिरवाळीचा,
सृष्टिसतीनें साज घेतला पाउसकाळींचा. २

यशस्विनी सौभाग्यदेवता माता जगताची;

घोर घनघटा[१] भूलिंगाला प्रक्षाळुनि गेल्या --

अपूर्ण

* * *

थडग्यांतील रमणी

होतें एक असें जुनाट थडगें झाडें तयाभोंवतीं
काट्यांचीं किति वाढुनी विषम तो भूभाग आच्छादिती;
सर्वांच्याहि वरी उठे वट परी तो, तो करी त्यावरी
काळी गर्द भयाण, भीषणपणा स्थानावरी त्या वरी.
वाहे एक झरा असा जवळुनी, ती पैल झाडी असे;
सौंदर्यैकनिधान निश्चलपणा तीमाजिं सौख्यें वसे,
प्रेमें पाहत त्याकडे बसुनि मी निश्चिंत त्या आसनीं.
या ऐशा थडग्यावरी बसुनि त्या ओढ्याकडे पाहुनी
मी एथें किति काळही दवडिला नाना विचारांतरीं;
होती निर्भर पौर्णिमा, विमल तो शीतांशु विश्वावरी;
प्रेमाची अपुल्या अनंत विमलच्छाया सुखाची करी.
ग्रीष्माच्या दिवसांत ती कितितरी मातें सुखाची गमे,
मी ऐसा बसलों पहात, मनही माझें तयानें रमें;
गेला काळ किती असा मज नसे त्याची मुळीं कल्पना,
एकाकी परि वाटलें हदरली ही भूमि ऐसें मना.
मी पाहें वळुनी, अहो नवल कीं, हो भूमिचें कंपन.
तेणें ते थडगें दुभंगुनि पहा कोणीतरी त्यांतुन--

---

[१] मेघसमूह

****

होती[१] ती रमणी विशुद्ध तरूणी सौंदर्यरंगांगिणी
ती राणी गुणशालिनी विजयिनी हो भूतकालीं कुणी;
होतें शुभ्र जरी मुखावर तिच्या आपाद अच्छादन,
चंद्राच्या स्फटिकप्रभेंत दिसले तद्‌रूपही त्यांतुन.
ती देवी यवनी असूनिहि पहा माझ्या मनाला किती
तद्‌गांभिर्य बघूनि जी उमटली श्रद्धा, न तीची मिती;
प्रेमें जोडुनि अंजली चकित मी पाहोनि तीचेकडे[२]
हे अर्धस्फुट बोल कंपित रवें मी बोललों विस्मित--
'भूमीच्या उदरी अहा कितितरी रत्नें निमालीं, परी
त्यांतोनी न पुन्हां कुणीहि उठुनी आलें असे भूवरी.
या ऐशा थडग्यामधूनि अपुली दिव्यप्रभा घेउनी
हे देवी विजयस्विनी, फिरूनिया आलीस तूं कां जनीं?
नाना कीट वनस्पतींतहि तुझें हें रूप ऐशापरी
राहे केविं विशुद्ध हें नवल कीं वाटे मदीयांतरी;
हा दृष्टीभ्रम काय? रूप अपुलें जें हें तुवां दाविलें
तें नाहीं हविलें विशुद्ध उरलें कालप्रवाहानलें?--
अपूर्ण

****

औदुंबर

ऐल तटावर पैल तटावर हिरवाळी घेऊन
निळासांवळा झरा वाहतो बेटाबेटांतुन.
चार घरांचे गांव चिमुकलें पैल टेकडीकडे;
शेतमळ्यांची दाट लागली हिरवी गरदी पुढें.
पायवाट पांढरी तयांतुनि अडवीतिडवी पडे;
हिरव्या कुरणांमधुन चालली काळ्या डोहाकडे.
झांकळुनी जळ गोड काळिमा पसरी लाटांवर;
पाय टाकुनी जळात बसला असला औदुंबर.

****

[१] येई

[२] स्मित

रजनीस आवाहन

ये, ये, ये आई, ये बाई, रजनिमुखी लवलाही ;
मजला पाहूं दे, स्वानंदें, कृष्ण तमीं नभ कोंदे.
वाहूं दे वारे, त्यांतून, दिव्य शांति घेऊन;
दुर्धर कर्कश गे, या बसली, कर्णसंपुटीं टाळी ;
एकहि धड नाद, येईना, ऐकाया श्रवणांना.
नसता कल्लोल, दिवसाचा[१] अवघा स्वार्थ चराचा,
घालवुनी आतां, ये येथें शांति स्वापित हातें.
हृदयाचे बोल, बहुमोल, खोल मनांतिल खोल,
ऐकूं दे वाणी, हृदयाची माझी मज.....[२]
माझ्या हृदयींचा, विश्वास, नाचवुं दे विश्वास ;
माझ्या हृदयाचे, नाचच ते, परिसूं दे श्रवणांतें.
माझ्या नयनांच्या, किरणांनी, मदहृदया पाजळुनी,
लावुनि निज हातीं, दे, दे ती, स्वयंप्रकाशा प्रीति.
दिवसांचें तेज, तेज तया, लाजे चित्त म्हणाया;
दिवसाचा घोर अंधार, बसवी झांपड पार !
दिपवी नयनांना, दाखवुनी, अनंत दुःखें नयनीं,
संशय काहूर करि हृदयीं, स्वास्थ्य क्षणभर नाही.
आत्मा होउनिया निभ्रांत, मूर्च्छित होय मनांत,
वारें उष्ण फिरे वणव्यात[३], दग्ध मना जाळीत !
तेलच मग ओती, त्यावरती, रविप्रभा निज हातीं.
जळफळतें सारे, धगधगुनी, अशांतिच्या वणव्यांनी.
ये, ये, ये देवी, दे हृदयी, प्रेमा विकसन बाई !
अनंत दिव्य कणीं, पसरोनी, अनंतत्व दे गगनीं.
फुंकारे आधीं, दूर करी, रविप्रभा ही सारी.
मग 'ला, ला' गाणीं, गावोनी, बाह्य जगा निजवोनी,
कर अंधाराचा, पाऊस, पाडुनि शांत जगास.
ते सगळे नाद, निःपात, बुडवुनि सप्त तळांत !
राज्य करी जगती, घेउन ती, शांतिपताका हातीं.
आतुर गे डोळे, बघण्याला, रूप तुझें अवलीळा
व्योमीं लाल फुटे; तोच करी, हाकाटी तुजसाठी.
तुजविण कोण बरें, वारील, बाह्य जडाचा खेळ !
तुजवांचुन कोण, पेटविल, हृदयीं प्रेमविलोल;

---

[१] जीवाचा

[२] "गे सजणी" हे शब्द मुळांत नाहींत, जागा रिकामी आहे

[३] वा-यांत

बाहुल्यपणाला,[१] तुझ्याविणें, चित्तहि उल्हासानें?
...लाल पाहोनी, रक्तपताका गगनीं
फोडी हंबरडा, ही अवनी, दुःखित काकमुखांनी[२]
जागा मी झालों, आईच्या, त्या प्रेमळ रजनीच्या --
अपूर्ण

***

शून्य मनाचा घुमट

शून्य मनाच्या घुमटांत
कसलें तरि घुमतें गीत;
अर्थ कळेना कसलाही,
विश्रांती परि त्या नाहीं;

वारा वाही,
निर्झर गाई,
भर्मर होई,
परि त्याचें भीषण भूत
घोंघावत फिरतें येथ.
दिव्यरूपिणी सृष्टि जरी
भीषण रूपा एथ धरी;
जग सगळें भीषण होतें.
नांदाया मग ये येथें;
न कळे असला,
घुमट बनविला,
कुणी कशाला?--
अपूर्ण

***

[१] या बाहुल्यानें

[२] गाय

राष्ट्रसेवा

मना दैन्य दौर्बल्य हें पाहवेना,
मना हिंदभूची व्यथा साहवेना;
मरे घोर अज्ञान हें दुर्विकारी,

मना घोर राष्ट्रशिक्षांजनें त्या निवारी.

महामंगला पावना पुण्यभूमी

तिचे - राष्ट्रमाते, तुझे बाळ आम्ही.

तुझें नांव या सार्थ लोकीं करावें,

स्वयें इद्धरोनी जना उद्धरावें.

बहू नेटका नीट संसार केला,
परी शेवटीं काळ घेऊन गेला;
अशा संस्कृतीची जनीं कोण गोडी,
धरी रे मना राष्ट्रसेवा न सोडी.

किती कोंवळे बाळ या हिंदभूचे--
अपूर्ण

***

विश्वाचा प्रवास

अव्यक्तांतिल दूरदूरच्या शांत गुहेंतून
दिव्ययोगिनी रजनी झाली गगनीं अवतीर्ण.
जगद्व्यापिनी काव्यकल्पना कविहृदयामधुनी
जेंविं अवतरे शब्दसृष्टिच्या मधु वातावरणीं--
दिशादिशांतुनि तेविं प्रगटली छायारूपानें
गभीर मूर्ती निशादेविची, कोण न हें जाणे?
अर्पुनिया हें सुवर्णरंगी सूर्यकमल पायीं
त्या भगवतिची करिते पूजा निसर्गदेवी ही.
लाक्षारस चर्चिला, गुलालहि भरला भांगांत,
रम्य तारकाफुलें उधळली स्तुतिगीतें गात.
सप्तलोक दशदिशा अप्सरा सुर वदती सारे

'उदोउदो', ब्रह्मांड दुमदुमे त्या जयजयकारें ! अपूर्ण

***

राष्ट्रगायित्री

नमो श्रीराष्ट्रगायित्री । नमो चैतन्यरूपिणी
ध्वांतविध्वंसिनी देवी । ओजस्विनि नमोऽस्तुते
अहो हिंदभूच्या हरा अंधकारा;
करा दिव्य हा राष्ट्रसंसार सारा अपूर्ण

***

आर्यांची अवनति

हमालांचे जरि राष्ट्र असे कोठें,
हिंदभूमी तो देश मला वाटे.
अहा! पोटाची खांच भरायातें
कष्ट देवा पडतात किती त्यातें.

आंग्लविद्येच्या अध्ययनामाजी
अहा सुकते तारुण्यकळी ताजी;
तेज गेलें, सामर्थ्य नष्ट झालें,
दीन दुर्बल विज्ञान घरा आलें.

लग्न झालें, संसार गळां आला,
देह केवळ राहिला विकायाला.
एक चिंता धन केविं पडे हातीं,
अन्नवसनाची केविं सरे भ्रांती.

क्षणीं विद्येची होय धूळधाण,
तयासंगे हो तीहि हमालीण,
पौरुषाचा मग सहज अंत झाला,
गोड मानी मन त्याच हमालीला.

स्वार्थ परमार्थासवे साधणारी,
दिव्य संजीवक पौरुषाधिकारी
स्वोन्नतीचा सत्पंथ दाविणारी,
कुठे विद्या ती आत्मगर्वहारी?
..... (अपूर्ण)

नीति व अनीति

नीतिअनीति व्यर्थ कल्पना धर्माधर्माच्या;
प्रेमावांचुनि कुणि न[१] सांखळया तोडिल जीवाच्या
प्रेमधर्म हा धर्म विसरलों, भकलों सैराट;
म्हणुनिच पडलो गिळित भूमिवर दु:खाचे घोट.
लोकाचारे जीव जाहला लोकांचा दास,
जरा निराळा वागतांच मज वेडा म्हणतील.
.....(अपूर्ण)

* * * *

संशय

मृत्यू येईल जेधवा पसरुनि विक्राळ दाढा पुढें,
जेव्हां त्या बघुनी थरारुनि मनीं चैतन्य हो बापुडें;
जेव्हां बुद्धि (नुरे;[२]) धृतीहि विघरे, श्रद्धा बिचारी मरे,
जेव्हा झांपड येउनी जनिं मनीं अंधार सारा भरे -
तेव्हा कोण करिल सोबत मला हा प्रश्न चित्तांतरी
मी पाहे पुसुनि पुनःपुनरपी अंधार सारा परी!
स्वर्गाची रमणीय आजवरि जी स्वप्ने मनिं पाहिलीं,
प्रेमाची बरवीं हृदंगम अहा गाणी किती गाईलीं!
अज्ञानें परि वाहिलें निजमनीं ज्या ईश्वरालागुनी,
साह्या त्या समयास तो तरि अहो येईल का धांवुनी?
नाना प्रश्न असे उठून करिती जेव्हा मना व्याकुळ,
त्यांते शांत करील अद्‌भुत असे आहे कुणा का बळ?

* * * *

---

[१] आंतडी

[२] मरे

रजनीस (आवाहन)

ये, ये, ये आई, ये बाई, ये रजनी लवलाही.
स्वप्नें भयदायी दिवसा ही सृष्टी-बालिका पाही.
गेला गे, गेला विलयाला बंधुभगिनिचा मेळा.
नक्षत्रें तारा माहेरा कुठें न उरला वारा.
हुरुहुरु अवलोकीं गगनांत उठे अग्निचा झोत.
आक्रंदे चित्ती भगवंता, धांव् धांदणे आतां.
.....(अपूर्ण)

* * * *

गाण्याची चढली कमान् --

गाण्याची चढली कमान, नयनीं स्वमार्ग झाला खुला;
व्योमीं तारमालिकांसह कवि प्रेमें हसूं लागला
त्याला हास्य परंतु दिव्य असले आलें रतरी कोठुन्मी?
त्याचा उद्गम् नाहि काय तुझिया दिव्यौष्टगंधातुनी?
प्रेमावांचुनि कोणता कवि पिसा गाईल गाणें तरी?
गाणें प्रेमच, तें स्फुरेल तरि का निष्प्रेम चित्तावरी?
प्रमानें रसरंग जो उधळिला त्याच्या तरंदगांवर
होवोनी रसवंत लुब्ध हृदयें बेहोष त्यानंतर.
स्वच्छंदें नमग् वाहतात् जिकडे त्या त्या प्रदेषांतरी.
तारांच्या सुमवाटिका विलसती आकाशगंगेवरि
प्रीतीचा लडिवाळ् बाळ् चिमणा वक्षथळी वाहिला;
तो प्रेमातुर ओष्ठचुंबनसुखा नि:षंक नादावला.
.....(अपूर्ण)

* * * *

भारद्वाजास

भारद्वाजा; विहगा माझ्या, धन्य जगीं तूं मज गमसी;
फुलल्या बागा या तरुरांगा त्यावरतीं भरभर फिरसी.
सुंदर् झाडी, पाणद मोठी, शीतल छाया तींत पडे;
वाढुनि वेली फुगडी झाली, त्यांतुनि ओढा वाहतसे.
भारद्वाजा, विहगा माझ्या, तूं वनराजा खरोखरी;
हिरवा मांडव सृष्टीदेवता तुजसाठी हा रम्य करी.
हीं वेलिंचीं सुंदर सदनें रत्नमण्यांनीं भूषविलीं;
सौभाग्यें ही वनदेवींनीं तुझिया चरणी अर्पियली.
.....(अपूर्ण)

* * * *

अश्रुमाळ

ही अश्रुंची अखंड माला । म्हणो कुणी ही तुला कषाला;
परंतु कळते माझे मातें । अश्रुमाळ् ही जें मज् देते.
रडण्यावाचुनि । कुढण्यावांचुनि
त्या हास्याचा अक्षय् पेला । जगी कधी या कुणा मिळाला?
मिथ्यास्वप्नीं रमवुनि वृत्ति । जगीं हासते मानवजाति,
परंतु ज्यानें जागें व्हावें । त्यानें रडणे जवळ करावें.
उदासीन् हें । रडणे नोहे
या चढत्या अश्रूंची माला । धाकहविते चढत्या आशेला.
निंदा कोणी या रडण्याला । हासो कुणी ते त्यांचे त्यांना;
परंतु अक्षय मी रडणार । स्वर्गाच्या माड्या चढणार.
मानवतेची । भूक् आमुची ।
सवाल करिते या रडण्यास् .....
.....(अपूर्ण)

* * * *

नि:श्वास(?)

देहचिंतनीं जीव जाळुनि हा कुठवर घ्यावा,
घाल मोहिनी तूं फुंकूनी गोड गडे पांवा.
तव अधरींचे प्रेम-लाडके कवीष नमि यातें;
तव हृदयीचे श्वसान-अहा त्या प्रेरितसे गीतें.
तव हृदयीची सुखद उष्णता प्रेम भरी;
नवल न मग तद्गीत ऐकतां मन् मोहुनि जाई.
.....(अपूर्ण)

* * * *

संशय

शब्दज्ञान असें कधीच न दिसे तें आत्म्याचे मना,
.....
देवाच्या भजनांत सौख्य सगळें लोकांत या बोलती,
जो तो हो, मग दु:खिं कां जन तसे अग्नीमधे पोळती?
याचा शोध करावया भटकत्ॐ उद्विग्न् चित्तांतरी,
काही पावुनि भास जात् निघुनी माझ्यापुढे ते तरी;
तेथे जाउनियां पुन्हाहि बघता तेथेंहि कांही नसे;
आशा चाळवि, होय जीव दुबळा दु:खांत ऐशा मरे!
.....(अपूर्ण)

* * * *

जिज्ञासु

हे योगिशा, मोहमूध मी नर दुर्बल दीन,
आनंदाच्या मागें वणवण दमलों भटकून १
अपूर्णतेनें पूर्ण निराशा हृदयाची होते;

अमृत मुखाशी नेतां नेतां विषमय हो येथे. २
आनंदाच्या भारानेंही दु:खणारे चित्त,
दु:ख बघुनि मग नवल न त्याचे तुकडे होतात. ३
खराखुरा आनण्द असे कीं सर्वच आभास?
पडतें कोडें लागे वेडें चित्त रडायास! ४
उदास जीवन कंठायातें मग काहीं नाही
भुलभुलाई तत्त्वज्ञांची शोधुनिया पाही. ५

* * * *

दंवबिंदु

पाहुनी सखी सृष्टीला प्रेमळा उषा वेल्हाळा
ओढुनी तिला स्वच्छंदें आलिंगी परमानंदे.
प्रीतीची मुग्धा बोली तों धावुनि नयनीं आली.
सृष्टीच्या हृदयावरते - टपटपलीं मोत्यें मोत्यें.
मधुमधुर काव्यबिंदू ते प्रीतीचें केंद्रच नुसतें;
स्वर्गिचीं फुलें फुललेलीं - भूसुमनावरतीं गळलीं.
कवि भावसुमांचा झेला भुलला हो पाहुनि त्याला;
स्वमनींच वदे गुंगोनी - आले हे बिंदु कुठोनी ?

* * * *

सृष्टीच्या हृदयांतून प्रीतीची सरिता वाहे,
तींतून उसळले वरती दंवबिंदु मनोरम का हे ?
कीं द्रवुनि तारका चित्तीं - स्वर्गींच्या विमल ज्योती
उतरून पातल्या खालीं - ही माळ तयांची झाली ?
सौंदर्यझरी ज्योत्स्ना ती - अवकाशी झरली रातीं,
सौंदर्यसुधाबिंदू ते की दिसती हे मजपुढते ?
स्वर्गाची तेजोवृत्ति - अवनीची मुग्धा प्रीती,
संमीलित होउनि कीं ही - दंवबिंदुमालिका होई ?

* * * *

हें प्रेम दिव्य सुंदरता - मज दिसतें त्यांतच आतां
एकेका बिंदूंतून कीति होति स्वर्ग निर्माण

गाण्यांचे सार अहा रे प्रगट होत यांतच सारे;
गंधर्व कांय का कोणी - आले हे स्वर्गांतोनि ?

अपूर्ण

* * *

कवीचें स्वप्न

झोंप येते निद्रिस्त विश्व होतें,
झोंप येतां कविचित्तही निजे तें;
किती स्वप्नें तरि व्यक्तिमात्र पाही,
तशी स्वप्नें पडतात कवीलाही. १

त्रुटित माला या भंगुरा जगाची
व्यक्तिमात्रा स्वप्नांत दिसे साची;
परी ब्रह्मांडें करिल एक ठायीं
स्वप्न असलें कविराय दिव्य पाही. २

विश्वमोही दिव्यांश मूढ होतां
अविद्येची स्वप्नांत बघे गाथा;
दिव्य चैतन्यें धुंद दिशा दाही
स्वप्न कविचें प्रज्वलित तेथ होई. ३

ईश्वराचे सद्रूप लुप्त झालें,
कविस्फूर्तीने मूर्त तया केलें;
जगा नाहीं सामर्थ्य पटायाचें,
म्हणुनि बोले ते स्वप्न हें कवीचें. ४

* * *

प्रेमाचें अल्लडतेचें चित्र

चंद्रकला जलदांमधुनी - धांवतसे भरभर गगनीं;
स्वच्छ चांदणे क्षण येतें -क्षण सर्वहि अंधुक होतें;
क्षण उल्हासा हो भरती -उदासता तो यें वरतीं.

पाहुनिया चंचलतेतें - आठवलें हृदयीं मातें;
प्रेमाच्या अल्लडतेचे - ते दिन हसण्यारुसण्याचे
चित्तचंद्रिका प्रीति खरी - धांवत होती हृदंतरी
तारुण्याचें दृश्य तदा हंसलें रुसलें कितीकदा

चंद्रकला गगनीं विलसे- जलदांमधुनी धांवतसे;
चित्तचंद्रिका हाय परी - न दिसे मजला हृदंतरीं.
म्हणुनि असा पडुनी येथें - शून्य मनानें गगनातें
अवलोकित मी गात असे - जड हृदयाचें गीत असें.

* * *

वत्सलता

वत्सलतेनें चिमण्या बाळा तुज वेल्हाळा पालवितें;
हृदयीं येई प्रेम दाटुनी त्यापरि पालख[१] हालवितें.
निज निज बाळा - जीवभाव हा गहिवरुनी येई भरती;
प्रेमानंदें तुज गातां जणुं लक्ष कवि मनीं अवतरती.
सांठविलें जें मनीं आजवरि तेज तुझ्या वदनीं बघुनी
नको बघाया जनांत कोणी म्हणुनि झांकितें पदरांनी.
निजनिज माझ्या प्रेमानंदा, मत्सुखकंदा, नीज गडे,
नातरि हृदयीं फिरुनि निजविण्या धडधड माझें चित्त उडे.
कसले कांहीं विचार बाई, मी तरि आहे शोभतसें;
माझिच तुजला दृष्ट लागली हाय मना भय वाटतसे.

* * *

अतृप्ति

पांव्याच्या गोड सुरांत । बुडवून जगाला देऊं;
स्वानन्द सुखद राज्यांत । संत्रस्त जिवाला नेऊं.
तारुण्य भ्रष्ट हो जेथें । प्रेमास अंधता येते,

---

[१] पालव

सौख्यातिरेकही पाहीं । दु:खाला कारण होई.
संध्येच्या सुंदर छाया । निमिषांतच काजळताती;
करि घोर भयद अंधार । नैराश्यविषाची भरती.
या अपूर्ण जगतासंगे । मन तृप्ति कधींहि न पावे
मग मंजु गायनासंगे । बा, कां न उडुनि तें जावें?

* * * *

तुझें न घडलें दर्शन अजुनी

तुझें न घडलें दर्शन अजुनी प्रिय जननी या तव बाळा
वाणि न कानीं हाय! ऐकिली शांतवील जी हृदयाला.
शांतवील जी मम हृदयाला, संदेहाला घालविल.
प्रेमळ जननी, जीव गोठतो तगमग दाटे हृदयांत
क्षणक्षणा हुरहुरुनि जीवही कंठामधिं दाटुन येत.
मनोवृत्तिंना फुलविल माझ्या काव्यवसंता बोलविल;
(सुंदरतेचीं) गूढगायनें गाउन विश्वा हालविल.
सभोंवार चांदणें पसरलें हें शरदाचें गोड किती ?
झाड झुलेना पान हलेना; विश्वचि हो कीं स्तिमित अती.
प्रसन्नता जणुं अगाध सरिता भरिती अपुली चंद्रकरीं;
रजनीदेवी गूढ शांततामंत्र पसरिती त्याहि वरी;
हृदयस्पर्शी अंगाईचें प्रेममाउली गीत म्हणे;
त्यांच्या तारा हलवुनि राहिल्या चंद्रकरीं जणुं मूकपणें.
अनंत चिंता अनंत दु:खें, वान तयाला नसे मुळीं!
चंद्रकरापरि प्रभो अनंता प्रीति तरी तव वाढतसे.
दमलींश्रमलीं मानवबाळें त्यांस विसांवा हवा जरी,
नसेल जगतीं नसे; असो परि शांति सागरा तुझ्या घरीं.
सृष्टि तुझी ही - हेंच तुझें घर - विहार (येथें स्वैर करीं);
निळ्या नभावर संगमरवरी गिरिशिखरापरि मेघ दिसे;
शुभ्र धरेवर नील नापरि सुंदर छाया शोभतसे.
जगत्पावनी जगदात्म्याची करुणा गगनीं विरघळुनी....

सह्याद्रि, डिसेंबर १९४४
संग्राहक: बा. सी. मर्ढेकर

* * *

संक्रांत

नाना उत्सव मन्मना रिझविती आनंद देती जरी
संक्रांतीसम एकही न करती उत्कंठ मातें परी
नाना संक्रमणें अखंड जगतीं कैशापरी चालती
त्याचें सुंदर चित्र हीच मजला संक्रांत ही दाविती १

अंधारामधुनी प्रकाशकिरणें आलीं पहा धावुनी
पापांचा करुनी विनाश पुरता मांगल्य झाले धणी
दु:खामागुनि ताप साहुनि मिळे हें सौख्य, ही शांतता
ऐसा हा मज बोध नित्य कथिते संक्रांत ही तत्वतां २

कां होऊं हृदयीं निराश मग मी संक्रांत ही पातली
स्वर्गीची नव वैभवें वितरण्या या मर्त्य भूमंडळीं
आतां जाइल मावळून सगळा अंधार विश्वांतुनि
सत्याचा जय शेवटीं वदतसे संक्रांत माझ्या मनीं ३

संक्रांती वद काय काय अपुल्या ओटींत तू आणिलें
मातें दाखव गे कृपा करुनि हीं झालीं भुकेलीं मुलें
कांही संक्रमणें अशींच चतुरें, फेकूनि दे भूवरीं
नष्टप्राय समस्त हे तम गडे, स्वीय प्रकाशें करी ४

शांतीची वसती जगांत करुनी अज्ञान विध्वंसुनी
नाना भेद मतें त्वरें सकल ही घेऊनि जा येथुनि
प्रेमाचें मधुर प्रशांत वसवी साम्राज्य विश्वावर
जेणें स्वर्ग जगांत येइल असें कांही तरी तूं कर ५

(कवि कलापि - या नांवाने प्रसिद्ध केलें.)

* * *

लहान मुलास उपदेश

कौमारप्राप्ती तुज होता बाला तूं बाल्य टाकूनि कुमार झाला
या सद्‌गुणांतें स्वमनीं धरावें कौमार्यकार्याप्रति आचरावें १

ईशें दिला मानवजन्म तूतें जें इच्छिसी तें परिपूर्ण होतें

याचें तुवां सार्थक बा करावें राखून कीर्ती जगतीं उरावें २

इच्छा प्रभूची स्वमनांत जाण कां दीधला मानवजन्म जाण
कर्तव्य आहे जगतांत तूतें जाणूनि घेईं स्वमनीं मुला, तें ३

खावें फिरावेंहि सुखी रहावें कर्तव्य कां हेंचि तुझें असावें
हे तो क्रिया आचरती पशूहि रानांत स्वार्थें बसतात तेही ४

ते तों पशू, मानव तूं सुजाण त्यांच्याहुनी श्रेष्ठ असा असून
एकाच पंथें जरि चाललांत कां ठेविला भेद तरी तयांत ५

तूतें प्रभूनें दिधली सुबुद्धी द्रव्यार्जनातें न मुळीच बा ती
व्हावे तुवां वंद्य जनांत तिन्ही यावीन त्याच्या न मनांत कांहीं ६

जे दाविले मार्ग जनीं सुसृतें शोधोनिया नीट तपास तूं ते
जो सज्जना मार्ग पसंत वाटे जाई मुला, तूं हित त्याच वाटे ७

विद्यार्जनीं वेंचुन सर्व काळ तूं सर्वदा सर्व कुमार्ग टाळ
विद्या असे पूज्य जगत्रयीं ही विद्या तिथें सद्‌गुणसंच राही ८

विद्येविना या जगतांत शून्य विद्येविना पूज्य नसेचि अन्य
विद्या असे संकटसाह्यकारी विद्याच बा दुर्व्यसनास वारी ९

कलादर्श, नोव्हेंबर १९३४

* * *

आनंदी-प्रवासी

ही शांत वेळ दिसते बहु सौख्यदायी
हा भागुनी अरुण अस्तगिरीस जाई
हा भागला पवन शीतल मंद आहे
हा वृक्षसंघहि अतीव निवांत आहे १

सायंकाळीं उलुनि कलिका वास जो रम्य येत
त्या वासाला भुलुन मन हें सौख्यदायीच होत
पक्षी वृक्षावरति बसुनी गोडसें गीत गाती
नाना शब्दां अळवुनि किती मंदिरा शीघ्र जाती २

भक्ष्यशोधन तें सर्व सोडुनीयां
सुखें विहराया जमति एक ठाया
उठें सर्वांचा शब्द मजेदार
तयें पांथस्था सौख्य होत फार ३

वृक्ष असती घनदाट स्भोंतीं हे
वनश्रीचें उद्यान गमे आहे
हरित वस्त्रा नेसोनि मही छान
सुखवि माझ्यापरि वाटसरा जाण ४

भव्य मंदिर ही भूमि गमे मातें
लावियलें नभ छतचि हें तयातें
असति झुंबर हें चंद्रसूर्य त्याला
सर्व निर्मियलें आमुच्या सुखाला ५

असे आनंदी सर्व जी त्यातें
ईशकरणी आनंदमयचि होते.
असे दु:खी जो त्यास दिसे दु:ख
रहा आनंदी सर्व तुला सौख्य ६

* * *

माझें गाणें

एक सदा मज हें गाणें, गुंगूं द्या आनंदानें
बालपणांतुनि
तारुण्यांतुनि
काळाच्या कुहरांतोनी, एकच हीं माझीं गाणीं १

छटा जगाच्या बदलोत, एक सदा माझें गीत
उच्चनीचता
नलगे आतां
कसलीही परवा नाही; गाण्यांतच सारे काहीं २

गाण्यानें केलें वेडें, बंधाचे तुटले वेढे
स्वैरपणाची
यात्रा साची
गाण्याची करणें आतां, दिव्याची वाचिक गाथा ३

बेफिकीर आत्मा झाला, गाऊं द्या अक्षय त्याला
येथें तेथें
एकच जें तें
गाण्याचे दिसती सूर, भ्रमपटलें झालीं दूर ४

ब्रह्मरूप या आम्हांला, कवळूं द्या ब्रह्मांडाला
ऋणें संपलीं
मरणें मेलीं
गाण्याविण नुरलें कांही, गाण्याला बंधन नाहीं ५

नवयुग, मे १९२१

* * *

छोट्या-बालकास

(ही कविता रे. टिळकांची म्हनून खेळगडी १९१३ ह्यांत छापली आहे.)

ऊन पाऊस ऊन बाई ऊन पाऊस ऊन
रडें झटकन तुझें हंसें झटकन
डोळे भरले तुझे गाल फुगले,
ऊन पडलें तुझे फुल फुललें,
ऊन पाऊस ऊन बाई ऊन पाऊस ऊन
रडें झटकन तुझें हंसें पटकन् १

* * *

दोन फुलें

हीं कालाचीं दोन फुले दों हातीं
दोघांवर माझी प्रीती
क्षण यावरती क्षण त्यावरती पाही
दृष्टी मम नाचत राही
हुंगितों क्षणैक तयातें
चुंबूनि घडिघडी यातें

मी वदतों, रे देवा नित्य असूं दे
गुंगत मज यांच्या छंदें

परि काल वदे " नाहीं, वेड्या ! नाहीं
चंचलता मानवता ही
दे स्वकरीचें एक फूल मज आतां
दुसऱ्यावर तूं कर सत्ता.

हें बाल्य खेळतें येथें
तारुण्य हासवी मातें
वद काळा ! मी यांत कुणाला सोडूं
शब्दही नको तो काढूं !

* * * *

मधु हास्यानें परिमल पूरित झाले
प्रेमानें सिंचित केलें
सुखदु:खांच्या मंद तरल भावांनींहीं
हें बाल्य डुले सुखदायी
नाही तें तुजला देत
रंगेन अखंड तयांत
तूं जा जा जा, फूलं दुजें तें घेई
पर्वा मज त्याची नाहीं

परि थांब जरा नको त्यासही नेऊं
दे मला घडीभर पाहूं
हे थबथबलें दिव्य प्रीतिरसानें
स्वर्गाचें यांतच ठाणें
मी देउं कसा वद याला !
मज्जीवित सर्वस्वाला
मज राहूं दे काला कौमार्यांत
डोलत या दोन फुलांत

* * *

ते डोंगर सुंदर दूरदूरचे बाई

ते डोंगर सुंदर दूरदूरचे बाई, पाहीन गडे त्या हिरव्या हिरव्या राई
त्या विमल जलासह वळणें वळणें घेत, हिंडेन झऱ्यांच्या शीतल कुंजवनांत
दरडीवर वसल्या चढून चिमण्या वेली, परि हाय फुलांची पाखर पायाखालीं,
उचलून उराशीं धरीन चुंबुनि त्यांतें, गुंफीन तयांची माला मी निज हातें

तीं हरिण-बालकें नयनीं पाहुनि मातें, म्हणतील आज हें नवेंच कोणी येथें
उडतील भरारा राघू बोलत बोल, आकाशमंडळी त्यांची माळ खुलेल
कुरणांतहि किलबिल करिती बहिणी सात, मी बघेन भांडण कसलें चाले त्यांत

* * *

जीवित संशय जिकडे तिकडे

(प्रसंग : एका निद्रिस्त तरुणाला त्याची प्रिया जागृत करण्यासाठीं म्हणते)

जीवित संशय जिकडे तिकडे
जीवाचें या कोड पडे
हृदय धडधडे । मेघ कडाडे ।
चित्तावरती वित्त जडे ।

चित्त भडकलें
दु:ख कहरलें
शून्य जहालें भ्रांतींत

विश्व प्रेममय
जीव प्रेममय
तत्त्व मनाला हें गवसे

ह्या तत्त्वाचा पाठपठण मी
करितां करितां जीव नवा

दृष्टिस पडला
मनीं वाढला
ध्यास मना कां लागावा

मुखावरचे गुलाब फुंलले
फुले झुलले तुझिया प्रेमाने

स्वैर तरंगीं
बनलें रंगी
तुझिये अंगीं तें गाणें

होई जागा
दे मज जागा
अभागिनीला घे पदरीं.

[बालकवींच्या पुढील कविता प्रथमच प्रसिद्ध होत आहेत. त्या कवितांचा संग्रह सह्याद्रीचे विद्वान् संपादक श्री. दि. वि. काळे, एम्. ए., यांच्या मार्फत, भावे प्राथमिक शाळेंतील शिक्षक श्री. शं. रा. देवळे, साहित्यप्राज्ञ यांजकडून प्रा. पाटणकर यांस प्रथम पाहाण्यास व नंतर छापण्यासाठीं मिळाला. श्री. देवळे यांना त्या कविता धुळें येथें त्यांचे एक विद्यार्थी रा. बुलाखीदास कोष्टी यांजकडून १९३७ च्या डिसेंबरांत मिळाल्या; तेव्हां या कविता प्रकाशांत आणण्याचें श्रेय श्री. काळे, श्री. कोष्टी व श्री. देवळे या तिघांकडेच जातें. -- संपादक]

* * *

प्रस्तावना

या सर्व कविता जुन्या आहेत. यांतील कित्येक तर ६ - ७ वर्षांपूर्वी म्हणजे मी माझ्या वयाच्या ११ - १२ व्या वर्षी केलेल्या आहेत. आज या सर्वांना मला नवें स्वरूप देतां येणार नाहीं व या प्रसिद्ध व्हाव्या अशीही माझी इच्छा नाहीं. परंतु माझ्या कवितेची वाढ कसकशी होत गेली व हल्लीं ती कोणत्या पायरीवर आहे हें समजण्याला मला वाटतें, या कविता पुष्कळ अंशीं कारणीभूत होतील व म्हणून त्या एकत्र लिहून ठेवाव्या असें माझे मनांत आलें. या कविता माझ्या हातून कधींच फाडल्या गेल्या असत्या. कारण लोकांना अपक्व पाक वाढण्यापेक्षां तो न वाढलेला बरा; म्हणून मी माझ्या वाईट कविता ठेवीत नाहीं. जरी ठेविल्या तरी माझ्या हलगर्जीपणामुळें इतर पुष्कळ कविता हरवतात त्याप्रमाणें, या कविताही, हरवून गेल्या असत्या. पण माझे मित्र श्रीयुत नारायण गोविंद भालेराव यांनीं त्या आपल्यापाशीं मोठ्या काळजीनें बाळगून आज मला दिल्या त्याबद्दल त्यांचे मी आभार मानीन तितके थोंडेच.

१-१०-१०

बालकवि
त्र्यंबक बापूराव ठोमरे,
रावेर, पूर्व खानदेश.

आत्मविश्वास

कां मग खंती-जग सगळें माझ्या हातीं.
गिरीवरुनि हा जलौघ सुटला,
तो मग काय कुणाला भ्याला ?
कंपित जाई गिरिशिखराला
सुखवायाला-जगताला कारण झाला. १
दु:खसंकटांनो या आतां,
भीति स्पर्शु शकेना चित्ता,
जाइन मी मम शोधुनि पंथा,
ईश्वर त्राता-मग मला कशाची चिंता ? २
वाटाड्या भववनीं असे तो.
आप्तमित्र मम बांधवही तो,
तोच गुरू विज्ञाना देतो,
धनी जगताचा-प्रेमळ तो जनकच माझा. ३
जग होवो मजवर उफराटें,
पसरो मार्गी अविरल कांटे,
जाइन मी मम इच्छित वाटे,
जगा सुखवाया-घालवीन जन्म न वांया ४

* * *

पंथ

मन्मना जगाचा पंथ तुझा नच कांही;
तव पंथ दुजा, हा सोड वेगळा होई.
हें विश्व बुडे त्यासंगें कां बुडतोस ?
कां बळें जाउनि गांठावे वणव्यास ?
दे दु:खसुखाचें जाळें-फेंकुनी
मायेची दुर्धर वेडी-तोडुनी
या सर्व जगाच्या संकटास हो धीट;
मग शोध आपुल्याआपण पथ (तो) नीट.

२

प्रेमाला जेथें बंध कशाचा नाहीं,
दिव्यता पसरली दिशा व्यापिल्या दाही;
आत्मानुभंवाच्या रम्य वाटिका जेथें,

पुष्पांचा परिमल भरला सर्व दिशांते;
शांतिची साउली जेथें--नांदली
निर्झरिणी आत्मसुखावी--ज्या स्थळीं
घे मंजुळ गाणें जिथें आत्मविश्वास
मम हृदया ! जाणें तुला त्याच पंथास

* * *

क्षय[१]

हा शोक उगाच कशाला, क्षयरोग जरी मज झाला--माउली,
जन्मला, दिसे क्षय त्याला; क्षय जडला सर्व जगला--माउली,
वर्षांत
वाहला येथ,
झरा जो शांत
क्षयी तो झाला--ग्रीष्मांत उडोनी गेला--माउली.
कीर्तीला क्षय काळाला--जरि अनंतहि तो असला--माउली,
क्षय जें जें दिसतें त्याला--तेजाला, घोर तमाला--माउली,
चंद्रमा
भारितो नभा
वितरुनी स्वभा,
परी क्षय त्याला--क्षय सुटला नाहीं रविला--माउली.
जीवित हें दों दिवसांचें, आज ना उद्यां सरणार, माउली,
परि धर्मी नित्य रमावें, हें मात्र यांतलें सार--माउली,

परमेश--
--पदीं सहवास
सदाचा वास
शांतिसह व्हावा--कांहि असा पंथ धरावा--माउली!

* * *

[१] बालकवीला क्षयाची भावना झाल्याची कल्पना येऊन बालकवींची आई रडूं लागली, तिचें समाधान करण्यासाठीं ही कविता लिहून आईकडे पाठविली -- गो. ब. एकबोटे

निराशेंचे गीत

द्या आशेचा एकचि तंतू मजला, ना तरि हा समजा मेला.
रवि तीक्ष्णकरें ये मज जाळायाला--हा चंद्र विषाकर झाला.
ही भूमि गमे थरथरली दु:खांहीं--सागरही क्षुब्ध अगाई !
कोसळले पर्वत माथां
प्रलयाग्नी भडके आतां
तम भेसुर वेष्टी पंथा,
करुं काय कुठें जाऊं? बाहुं कुणाला? तारील कोण दीनाला?. १

हें दु:ख नव्हे, प्रळयींची चपला ही ! आली हो ! पडते भालीं.
ही आरडते, धांवुनि येते खालीं ग्रासाया मज जलदाली;
नभ कडकडतें, भूमि चालली खालीं-हीं भूतें धांवत आलीं.
काळाच्या भेसुर दाढा
करुं टपल्या हाय ! चुराडा;
काढा हो, यांतुनि काढा.
या दीनाच्या उत्तर द्या हांकेला; उठवा हो! मेलेल्याला !! २

* * *

काय असे संसारांत?

आशा सरली, प्रीति निमाली,
नैराश्याची भयाण काळी
रजनी ही चहुंकडे पसरली,
मार्ग सांपडेना त्यांत.
माळ म्हणोनि धरीं जिला ती,
व्याळ होउनी डंखे चित्तीं.
सत्य म्हणा कीं कुलटा प्रीती
मज लोटी पाताळांत
स्वार्थसुखाची झाली होळी,
परमार्थाची राखरांगुळी,
दुर्दैवाची पिकली पोळी,
काय राहिलें जगतांत.
हें चिंतेचें वादळ सुटलें,
सुखसरितेचें पाणि आटलें.

दु:ख दवाग्नी[१] क्रूर भडकले,
देह पोळला हा त्यांत.
भारभूत मज नको जिणें हें,
उदास विश्वच मजला आहे,
सोड दयाळा प्रभो ! प्रार्थना
हीच तुला आहे.
हें जग अवघें अवघें खोटें,
नित्य चाललें हें उफराटें,
पुरे बोचले याचे कांटे,
धांव दयासिंधो !
हा काळाचा उदार सागर
रमे तुझ्यासह प्रशांत निर्भर,

त्यांतुनि लहरी एक उंच कर
मज उदरीं घ्याया.
क्रूर जगीं या कसलें गाणें?
कसलें हसणें कुठें खेळणें?
तुझ्या पदीं घे मग प्रेमानें
गाइन मी तेथें.

* * *

हरिण आणि गायन

कुरण वायूशी मंद डोलतें हें,
मधुनि ओढा हा हळूंहळूं वाहे
वृक्षलतिकांची चोंहिकडे दाटी,
दिसत तेणें रमणीय भूमि मोठी. १

एक हरिणाचें बाल फिरे त्यांत,
वनश्रीचे उत्तान जणूं चित्त;
उड्या मारी क्षण चोंहिकडे पाहे,
मोद कीं हा भूवरी दुजा आहे. २

कुठुनि आली तों उंचशी लकेर

---

[१] दावानल

अहा गानाची संथ संथ फार?
जणूं वायूवर ऊर्मि कोरितें तें;
हरिणबाळा त्या स्वैर मोहवीतें. ३

सर्व गेलीं हरपोनि देहभानें,
बाळ रमलें त्या मधुर गायनानें.
चित्त सगळें कर्णांत सांठवोनी
गुंग झालें त्या पूर्णपणें गानीं. ४

जवळ आले तें गान, त्या लकेरी
रम्य नांदे भारील दिशा चारी.
चढे धुंदी त्याचीच हरिणबाला;
हाय! दुर्दैवी !! तोंचि घात केला ५

बाण आला तो हाय रे कुठोनी
बसे मर्मी बाळास त्या रुपोनी.
क्षणीं आलें तें हरिण (बाळ) खालीं;
भिजुनि रक्तानें चिंब तनू झाली ६

मृत्यु नेत्रीं येवोनि उभा ठेला
शब्द उमटेना, कंठ शुष्क झाला
हाय ! काळानें ओढुनिया नेलें,
हरिणबालक तें भाबडें बिचारें ! ७

फसो, फसलें चिमुकलें हरिणबाळ
सदा वनवासी अप्रबुद्ध लोल,
परी फसतों सज्ञान असे आम्ही
मोहजाळीं गुंतूनी क्रोधकामीं. ८

दु:खी भावाची बीज

मंदाक्रान्ता

आली भाऊबीज म्हणुनिया हर्षति लोक सारे,
माझ्या चित्तीं परि उसळतें दु:खहि हें कसें रे!
गेली ताई, किति तरि वरी काल लोटोनि गेला;
नाहीं दु:खा क्षय, नव गमे आठवीतां मनाला. १

दादा, दादा; किति मधुर हो शब्द होता तिचा तो,
शुद्ध प्रेमें सतत भरला मूर्त आनंद कीं तो.

होता, गेला; हरहर परी मृत्युदाढेंत गेला
ताईसंगें उडुनि गगनीं तो कुठें नष्ट झाला. २

गेली ताई स्मृति परि तिची मानसा जाळिते ही
गेल्या बीजा मधुर, उरली आज ही कष्टदायी.
आतां स्वर्गी पुढतिं मजला काळ नेईल जेव्हां,
ताईसंगें करिन अपुली बीज मी सत्य तेव्हां ३

* * *

माझें दिव्य

बाह्य जगांतुनि दिव्य रसाचा पूरच हा लोटला,
हर्षविल अंत:सृष्टी मला.
अमृतरसाचा पाट नभांतुनि धावत हा पातला,
लोळवी परमानंदी मला.
निर्झर की हा शांतिसुखाचा मम हृदयीं झरतसे.
पुढें कीं नंदन हें मज दिसे.
हा प्रणयविकासी उज्ज्वलतेची खनी,
तारकापुंज कीं भरला माझ्या मनीं,
स्वर्गदीप्तिसह सखि कविता ये मग हृदयीं धांवुनी
करी मज गुंग सदा गायनीं.

सृष्टि हांसवी मला फुलांनी, तारांनीं नभ तसें,
सदाचें मंगल मज देतदे.
जिकडे तिकडे दिव्य सांठलें, रत झालें गायनीं;
पहा या जनीं मनीं कीं वनीं.
त्यासह जी क्रीडा प्रेमच माझें खरें,
ही क्रीडा म्हणजे जीवित माझें बरें,
या दिव्यासह सखि कवितेशीं जिणें वेचिलें जरी
खरी मज माझी मुक्ती तरी.

* * *

काय करूं ?

काय करूं विठ्ठला--कथी मज--काय करूं विठ्ठला !
हा स्वार्थाचा वणवा बघ रे, चोंहिकडे पेटला.

धूम तयाचा मत्सर--कपट--क्रोध जगीं लोटला;
दुर्विचारघूकांचा रव हा सर्व दूर दाटला,
तुज भुलला, अज्ञानतमीं हा जनसमूह चालला;
अंधश्रद्धा किती माजली, दंभ किती वाढला.
अभिमानाचें खड्ग उपसिलें भावभक्तिच्या छला;
जिकडे तिकडे असत्यता ही कुणी स्मरेना तुला.
अंतरंग सोडुनि बहिरंगी हा जन वेडावला;
तुझीं लेंकरें समान सारीं कळेल तेव्हां मला.
पहा माजली घोर यादवी, वैर किती वाढला;
धर्मदीप हा विझावयासी परमेशा लागला.
नीति दारची शुनी, पुसेना ढुंकुनि कोणी तिला;
समाजबंधन शिथिल जाहलें, कीड लागली मुळां.
कसा धरिल मग राष्ट्रतरू तो मधुर मनोहर फला ?
गतानुगतिकत्वाचा खोडा जडला पायीं पुरा.
जरि आरडतों, गमे परी तो पंथ एक चांगला;
उन्नतिची ती वाढ खुंटली शरणागतवत्सला !
किती पाहसी अंत अजुनिही दाखव पथ चांगला ---

* * *

दिव्य

रात्र काळी, आकाश कृष्णवर्ण । चंद्र काळया मेघांत हो विलीन.
हाय ! गेल्या तारका पुढें आतां । कृष्ण पसरे नभ घोर हें सभोंता. १
चित्त काळया दु:खांत बुडे पार । मना गेले सोडोनि सद्विचार
सर्व, काळें मज शून्य सर्व झालें । दिव्य माझें लोपलें, कुणी नेलें ? २
विश्व काळाच्या सागरीं बुडालें । अब्धिसीमेनें बद्ध सदा झालें;
निधी पाताळीं खोलखोल गेले । दिव्य माझें चोरोनि कुणी नेलें ? ३
कालसागर वेढील तया काय । कुणी सीमा घालील त्यास होय ?
कधीं नाहीं, उत्तान तें सदाचें । प्रेम शांतीचें न हो निराशेचें ४
इथें कोठें लाघे न दिव्य माझें । वृथा वाटे हा जीव जगीं ओझें.
कुणी कोठुनिही मला याच काळा । दिव्य माझें आणोनि अहो घाला.

* * *

कवितेस

१

मत्काव्यदेवते येई दे भेट तुझ्या दासाला;
तळमळतों गे तुजसाठीं आत्मा हा व्याकुळ झाला.
तूं सरित प्रेमळ माझी, कां त्यजिसी मज मीनाला?
तुजविषयी ध्यास जिवाचा,
तद्रूपीं रमली वाचा,
ये, पुरवी छंद मनाचा,
जग नको तुझ्याविण त्याला - (दे भेट तुझ्या दासाला ध्रु.)

२

धुंडिले विश्वभर तूंते लावेना ठाव कुठेंही;
रानींवनिं भटकत फिरलों लाघलीस परि तूं नाहीं;
अश्रूंसह हृदय गळालें चिंतेनें चित्त मिळालें;
दु:खांनीं कावुनि गेलों, तुजसाठी वेडा झालों;
कोठें न परी तू कांहीं,
तगमगही थांबत नाहीं;
दु:खां मन मोजित नाहीं;
उद्युक्त तुला बघण्याला -- (दे भेट तुझ्या दासाला ध्रु.)

३

परिं आतां गिरिशिखरें हीं पसरलीं सभोंती घोर
हे उदधी उग्रकराल भिवविति मज वारंवार;
आडवें पथीं हें आलें तम माझ्या हाय अपार,
हे सर्प विषारी त्यांत मजवरी करिति फूत्कार,
अवघडलें आतां येणें,
आशांचीं झालीं स्वप्नें,
नैराश्य मानसीं बाणे,
सांगं हें दु:ख कुणाला- (दे भेट तुझ्या दासाला)

४

या उदास जगतीं सा~या तुजवांचुनि मजला कोण ?
'प्रेम तूं' उडोनि जातां मग काय इथें राहून ?
तूं सांग मलां 'मी येथें आलोंच पहा' धांवून;
हा काळ संपला जेथें,

क्षण वास न औदास्यातें,
प्रेमाविण पाश न जेथें,
तू असशिल त्या स्थानाला-- (दे भेट तुझ्या दासाला)

* * *

शीतल जग

शीतल हें जग झालें-उष्ण निमालें, ताप गळाले.
शीतल हा विधु शीतकरांनीं
तप्त जगाला प्रेमें न्हाणी.
शीतल कुंजीं शीतल रजनी
मंजुळ गाणें बोले? "उष्ण निमालें, प्रेम उदेलें."

सरल्या तापद दुःखद चिंता,
मन्मन झालें शीतल आतां,
शीतल हें नभ, शीतल वसुधा,
शीतल विश्वच झालें-शांतीचें साम्राज्य उदेलें,

शांत तरू हे-शांतच कानन,
झुळझुळ त्यांतुनि निर्झरगायन,
भारित आहे प्रेमरसें मन,
हृदय कीं हें बोले-वनदेवीचें होउनि ओलें,

रम्य धुकें या वातावरणीं
हंसतें केवळ चंद्रकरांनीं,
की नभ भरलें कर्पुरचूर्णीं
हे दंव गे वनमाले-घे नव मोत्यें वेंचुनि बाळे.

चातक गातो मंजुळ गीतां
गा ! तूंही मत्प्रेमळ चित्ता !
परमानंदीं डोलत आतां
मानसा, हर्ष करी रे ! शीतल हें सगळें झालें.

* * * *

प्रेमदेवता

मी रमल्यें बाई प्रेमदेवतेपायीं ;
बघ उणें कशाचें जगांत मजला नाहीं.

बसविलें जगाचा पाट देउनी तीतें;
मज दिशांत साऱ्या प्रेमदेवता दिसते.
या वनमाला, हे दिवे नभांतिल-तारे,
हे अलंकार बघ त्या देवीचे सारे.
मधु मृदुल वाहती वारे-तिजवरी
सुरकिन्नर गाती तीतें-कितितरी
विश्वांत कोंदलें भरलें उरलें आहे;
हा मोहसुधेचा पाठ त्यांतुनी वाहे.
.....
जग वाटिकेंतली धर्मस्वर्गसुमें ही
गुंफोनि माळ मी देवतेस या वाहीं
.....
मग किती चढविलीं कथूं इच्यावर लेणीं.
हा समानतेचा तिलक लाविला भालीं.
नीतीचीं मंगलसूत्रें हिज वाहीलीं.
नेसविली स्वानंदाची-पैठणी
शांतिची रम्य कांचोळी-देउनी
पूजिली, अर्चिली, बाळगिली हृदयांत;
मी प्रेमदेवता माझी निर्मळ शांत

* * * *

जग

तूं तर मित्र जगाचा-कां मग चिंता खेद कशाचा ?
कल्पद्रुम हें जग होईल,
इच्छित सारें हें जग देइल,
मोक्षपथाला हें जग नेइल,
तूं धर कास तयाची-घे करुनी चिर संगत त्याची !

स्वर्ग कुठें तो जगतीं आहे,
प्रणयझरी बघ येथुनि वाहे,
चिच्छांतीचे पाट पहा हे !
निर्झरिणी बघ येथें-साची सौख्य समाधानाची

अक्षय हें जग, अक्षय तूंही,
नित्य तयांतच मिसळुनि राही,
आनंदा मग वाणच नाहीं.
'मिथ्या भूल जगाची' हीं सगळी वचनें स्वार्थाची

'घे जगताची समजुनि गोडी,'
यास्तव तुजला ईश्वर धाडी,
चल ये सोडव याचीं कोडीं,
हीं परमानंदाचीं-हींच कपाटें प्रेमरसाचीं.

तुजसाठीं हें सगळें कांहीं,
वाइट येथें अल्पहि नाहीं,
ज्ञानदृष्टी उघडुनि पाहीं,
यांतच जीवित वेंची, घे निवडुनि हीं रत्नें याचीं.

* * * *

पक्ष्यांचें गाणें

प्रणयमंजुषा उषा उदेली,
दिव्यत्वानें वसुधा नटली,
कीं स्वर्गाची प्रभा फाकली ही वरतीं खालीं.

निर्विकार विश्वाचें अंतर
प्रशांत पसरे नभःपटावर
शांतिदायिनी भूमि मनोहर ही हंसते खालीं.

पटल धुक्याचें हळूंच सारुनि,
चंडोलाच्या चाटु वचांनीं.
स्पष्ट भूमिला समजावोनि हा चुंबी तरणी.

उषःकालचीं मंगलगीतें
ही सरिता, हें कानन गातें,
हा विहगांचा ध्वनी मजेचा साथचि हो त्यातें.

प्रभातवायू मंद वाहती,
वनराजी आंदोलन घेती,
हळूंच लतिका फुलें आपुलीं-उधळुनिया देती.

माझ्या प्रिय विहगांनो, आतां
प्रसंग सुंदर असा कोणता ?
यापुढतीं हो उघडा अपुली-प्रेमाची गाथा.

पुरे कोटरीं आतां वसती,

रान मोकळें, पुष्पें हंसती;
उडा बागडा प्रशांत गगनीं जा, जा, जा वरतीं.

नभांत मारा उंच भरारी,
प्रेमपूर्ण कीं रमा भूवरी,
विविधा सृष्टी ही देवाची तुमची ही सारी.

* * * *